

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLÂM TARİHİNDE HADİS İSTİSMARI

Hazırlayan
Sena ACER

Danışman
Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Nisan 2022, ERZİNCAN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLÂM TARİHİNDE HADİS İSTİSMARI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Sena ACER

Danışman
Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Nisan 2022, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Sena ACER

TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı: Hadis Anabilim Dalı

Program Adı: Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı: İslâm Tarihinde Hadis İstismarı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin 08/04/2022 tarihinde *IThenticate/Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 14' dır.

Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakça dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 26/04/2022

Danışman: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Öğrenci: Sena ACER

KILAVUZA UYGUNLUK

“İSLÂM TARİHİNDE HADİS İSTİSMARI” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Sena ACER

Danışman

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Temel İslâm Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE danışmanlığında **Sena ACER** tarafından hazırlanan “İslâm Tarihinde Hadis İstismarı” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

26.04.2022

JÜRİ:

Danışman : **Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE**

Üye : **Prof. Dr. Orhan AKTEPE**

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Mikail İPEK**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Doç. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

İslâm dininde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynak kabul edilen sünnet, asırlar boyu farklı değerlendirmelerle gündemdeki yerini korumuştur. Temel kaynaklardan olması hasebiyle müslüman bireyler üzerinde belirleyici olan hadis rivayetlerinin sıhhati büyük bir önem arz etmektedir. Bununla birlikte en fazla suistimal edilen alanı da yine zemini kaygan olan rivayetler oluşturmaktadır. Çalışmamız Hz. Peygamber'in otoritesini kullanarak görüş ve faaliyetlerini meşrulaştırmak isteyen istismarcı zihniyetin sosyal dokuya verdiği zararı tespit etmek ve müslüman toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır. Problemin devasallığına rağmen literatürde makaleler yazılmış fakat geniş bir perspektifte müstakil bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışma, istismar olgusunu farklı disiplinler açısından daha detaylı incelemeyi ve araştırmayı hedeflemiştir.

Çalışmamızın nihayete ermesinde üzerimde emeği olan herkese içten bir teşekkürü borç bilirim. Öncelikle alanındaki yetkinliğiyle tezin her aşamasında rehberlik ve yönlendirmeleriyle bana destek olarak farklı bakış açıları sunan, engin tecrübelerinden nasiplendiğim çok değerli hocam Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE'ye şükranlarımı sunuyorum. Zorlu tez sürecinde fedakârlıkta sınır tanımayarak bu yolda her türlü stresi benimle yaşayarak kütüphanesini bana sunan biricik babama, her pes edişimde beni yeniden ayağa kaldırıp dualarıyla beni her daim diri tutan anneciğime ve aileme sonsuz teşekkürler sunuyorum. Hayallerimin gerçekleşmesi yolunda var olan heyecanımı benden daha dorukta yaşayıp yüksek lisans serüvenimin ilk adımını attıran kıymetli biricik dostum Merve AKTAN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Nâçizâne çıktığım bu ilim yolculuğunda gece gündüz bana yoldaşlık ederek yolumu güzelleştiren ve tezimin her satırını büyük bir titizlikle okuyup düzelterek beni şevklendiren yüreği güzel müstakbel eşime teşekkür ediyorum.

Sena ACER, Erzincan, 2022

İSLÂM TARİHİNDE HADİS İSTİSMARI

Sena ACER

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2022

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ÖZET

Çalışmamız, İslâm tarihi boyunca mezhep taassubu, kişisel menfaat, taraftar edinme arzusu ve siyasî çıkar uğruna Hz. Peygamber'in otoritesinden faydalanmak isteyen bireylerin hadis özelinde dini nasıl istismar ettiklerini göstermek ve bu minvalde gerçekleştirilen faaliyetleri ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada ele alınan istismar olgusu, tek bir açıya münhasır olmayıp farklı disiplinlerce geniş bir perspektifte değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Çalışmamız, iki ana bölüm şeklinde hazırlanmıştır. İlk bölümde, İslâm Tarihinde Din İstismarı başlığı altında istismarın sebep ve sonuçlarına değinilmiştir. İstismarın sebep ve sonuçlarının varlığı ise istismarın İslâm toplumunda inkâr edilemeyecek bir zemini teşkil ettiğini doğrulamaktadır. İkinci bölümde ise Hadis İstismarı ele alınmış olup hadis ilmiyle ilgili ilkeler ışığında istismar fâilleri olarak nitelendirebileceğimiz müfessirler, fakihler, sûfiler, mutasavvıflar, muhaddisler vâizler ve sosyal medya kullanıcılarına temas edilmiştir. Bu grupların İslâm ilâhiyatında menfi olarak anılmalarına sebep olan faaliyetlerine karşı alınabilecek önlemlere yer verilmiştir. Değerlendirme yapılırken kronolojiye riayet edilmiş olup, meselenin tarihsel süreci günümüze kadar incelenmiştir. Günümüz insanını etkisi altına alan teknoloji ve sosyal medya aracılığıyla hadis istismarının toplum üzerindeki izdüşümleri değerlendirilmiştir. Gerek dinî gerek içtimaî hadiselerle yol açma ile neticelenen istismar olgusu etraflıca incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmamız neticesinde hadis istismarının zirve yaptığı, zayıf ve uydurma rivayetlerin sıhhat değerlendirmesine tâbi tutulmadan aktarıldığı ve bu rivayetlerin sahih rivayetlerden daha çok ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Hadis, İstismar, Rivayet.

HADITH ABUSE IN ISLAMIC HISTORY

Sena ACER

Graduate School of Social Sciences,

Master's Thesis, April 2022

Thesis Supervisor: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ABSTRACT

Our study, throughout the history of Islam, for the sake of sectarian bigotry, personal interest, the desire to get supporters and political interests. It has been prepared in order to show how individuals who wanted to benefit from the authority of the Prophet abuse religion in particular, and to reveal the activities carried out in this way. The phenomenon of abuse discussed in the study is not exclusive to a single perspective, but has been tried to be evaluated in a broad perspective by different disciplines. Our study has been prepared in two main parts. In the first part, under the title of Religious Abuse in the History of Islam, the causes and consequences of abuse are mentioned. The existence of causes and consequences of abuse confirms that abuse constitutes an undeniable ground in Islamic society. In the second part, nowadays existing hadith abuse is discussed and in the light of the principles of hadith science, the perpetrators of abuse, such as commentators, jurists, sufis, hadith scholars, preachers and social media users have been touched upon. The measures that can be taken against the activities of these groups that cause them to be mentioned as negative in Islamic theology are included. While making the evaluation, the chronology was respected and the historical process of the issue was examined until today. The projections of hadith abuse on society have been evaluated through technology and social media that affect today's people. The phenomenon of abuse, which resulted in both religious and social events, was examined in detail. As a result of our study, it has been determined that the abuse of hadith is at its peak, weak and fabricated narrations are transmitted without being evaluated for soundness, and these narrations come to the forefront more than authentic narrations.

Keywords: Religion, Hadith, Abuse, Narration.

İÇİNDEKİLER

İSLÂM TARİHİNDE HADİS İSTİSMARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1
1.Hurafe	1
2.Bid‘at	2
3.İsrâiliyat	3
4.Tahrif	7
5.Endüljans	8
6.Zındıklık.....	9
7.Takiyye	9
8.Taassup	11
9.Nifak	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
İSLÂM TARİHİNDE DİN İSTİSMARI	14
1.1. İslâmiyet Öncesi Din İstismarı	14
1.2.İslâmiyet Sonrası Din İstismarı.....	18
1.2.1.Mescid-i Dırar.....	18
1.2.2.İlk Fitneler.....	20
1.2.3.Mehdîlik.....	21
1.2.4.Zâhir- Bâtın.....	22
1.3.Din İstismarına Yol Açan Faktörler.....	23
1.4.Din İstismarının Sonuçları	28
1.4.1.Yeni Dinî Hareketler.....	30

1.4.2.Hurafelere Meyletmek	33
1.4.3.Deizm	34
1.4.4.Tekfir ve Terör	35
1.4.5.Kur'ân Üzerine Tefekkürden Korkmak	42
1.4.6.İslâmofobi	43
1.4.7.Toplumsal Bölünmeler	45
1.4.8.Şirke Meyletme	46
1.4.9.Tahrif	47
1.4.10.Camiye Alternatif Mekânlar	48
1.4.11.Kaderci Toplum	48
İKİNCİ BÖLÜM	52
HADİS İSTİSMARI	52
2.1.Hadis İlmiyle Alakalı Temel İlkeler	52
2.2.Hadis İstismarının Fâilleri	57
2.2.1.Müfessirler	58
2.2.2.Hadisçiler	65
2.2.3.Fıkıhçılar	69
2.2.4.Kelâmcılar	74
2.2.5.Mutasavvıflar	78
2.2.6.Vâizler ve Kıssacılar	82
2.2.7.Siyasîler	86
2.2.8.Şîa	92
2.2.9.Zındıklar	94
2.2.10.Sosyal Medya	96
2.3.Hadis İstismarına Karşı Önlemler	100
2.3.1.Tahric Edebiyatından İstifade Etmek	100
2.3.2.Halk Arasında Meşhur Olan Rivayetleri İnceleyen Kitaplara Bakmak	103
2.3.3.Hadis Usulünün Aktüel Değerini Bilmek	105
2.3.4.İlâhiyat Literatüründeki Rivayetlere İhtiyatla Yaklaşmak	107
2.3.5.Rivayetlerin Paylaşımında Titiz Davranmak	109
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	115
ÖZ GEÇMİŞ	126

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	: Bakınız
Çev	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EBYÜ	: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İFAV	: İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Krş	: Karşılaştırınız
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
RTEÜ	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk	: Tahkik
Ths	: Tarihsiz
Vd	: Ve diğerleri
YDÜ	: Yakın Doğu Üniversitesi

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İstismar kelimesi Arapça kökenli olup Arapça’da “faydalanmak, geliştirmek, üretime sokmak, sömürmek, kötü niyetine alet etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Türkçe’de yararlanmak ve geliştirmek şeklindeki olumlu anlamını yitirmiş yalnızca “sömürmek, kötüye kullanmak, çıkarına alet etmek” gibi olumsuz anlamda kullanılır olmuştur. Bir anlamda değer ifade eden her türlü varlık kötü niyetli insanlarca sömürülmüş ve çıkarları uğruna kullanılmıştır. Din istismarı, bütün dinlerin mâruz kaldığı bir olgudur. Maalesef İslâmiyet de bundan nasibini almıştır. İslâm tarihi boyunca dinin çeşitli amaçlarla istismar edildiği bir gerçektir. Bu olgu günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Din istismarı, birtakım kavramların doğmasına sebep olmuştur. Bu kavramların kullanılıyor olması din istismarının varlığının açık delilidir. Örneğin hurafe, bid‘at, İsrâiliyat, tahrif, endüljans, zındıklık, takiyye, taassup ve nifak gibi kavramlar dinin bir şekilde istismar edilmeye çalışıldığının bariz göstergeleridir. Bu sebeple İslâm ilahiyatında bu kavramların din istismarına delâletinin irdelenmesi gereklilik arz etmektedir.

1.Hurafe

Dinî hiçbir temele dayanmadığı gibi aklen izahı da mümkün olmayan ve fakat dinî kisve altında topluma yayılan saçma birtakım inançları ifade eden hurafe kelimesi ne yazık ki İslâm dünyasında da bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Müslümanların dinî inançları içerisinde hurafelerin bulunduğu dair pek çok örnekler sunulmakta hatta bu konuda kitaplar yazılmaktadır.² Hurafelerin ortaya çıkmasını ve yayılmasını sağlayan faktörler; cehalet, taassup ve uydurma rivayetlerdir. Yani hurafelerin toplumda yayılmasının din istismarıyla doğrudan bağlantısı vardır. İnsanların

¹ Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu‘cemü’l-lügati’l-Arabiyye el-muâsıra* I-IV (Âlemü’l-Kütüb, 2008), I, 327.

² Kemalettin Erdil, *Yaşayan Hurafeler*, (Ankara: TDV, 1997); İsmail Lütfi Çakan, *İslâm’da Bid‘at ve Hurafeler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003).

din konusunda doğru bilgiye sahip olmaması, büyüklerinden öğrendikleri bilgileri değiştirmekte zorlanması ve tarihî serüvende çeşitli amaçlarla dinî metinler uydurması İslâm dünyasında ve diğer dinî gruplarda pek çok hurafenin yayılmasına neden olmuştur. Antropomorfizm (insana benzer tanrı inancı), bazı insanların her şeyi bildiği inancı, cincilik, falcılık, uğursuzluk inancı, kabirlerden medet umulması, türbelerde mum yakılması, nazar boncuğu ve nazara karşı kurşun dökmek gibi yüzlerce hurafe, Müslümanlar arasında yayılmış ve uzun süre yaşama şansı bulmuştur. Halbuki İslâm dini sağlam esaslara ve kaynaklara sahiptir. Bu bakımdan hurafelerin en az olması beklenen din, İslâm dinidir. Nasıl ki ırmak veya nehir suları kaynağında berrak iken coğrafyaya göre başkalaşıma uğruyorsa din de muhtelif coğrafyalarda egemen olan örf, kültür ve medeniyet ile etkileşime girdikçe değişime uğramaktadır.³ Bu değişim pozitif anlamda olabildiği gibi negatif anlamda da kendini gösterebilmektedir. Çalışmamızın içeriğini oluşturan istismar olgusu negatif anlam ihtiva ettiğinden dinî başkalaşımın bu yönüne temas etmek yerinde olacaktır. İslâm tarihine bakıldığında Hz. Peygamber'in mücadelesinin en temelinde, içinde yaşadığı toplumun hurafeye varan yanlış inanç ve uygulamalarını tebdil ve tashih etme arzusu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İslâm toplumlarının hurafelerden uzak yaşadığını iddia etmek abes olacaktır.⁴ Ne hazindir ki hayatı boyunca hurafelerle mücadele etmiş olan Hz. Peygamber, uydurma hadisler vasıtasıyla bizzat hurafenin kaynağı haline getirilmiştir. Hurafelerin dindar toplumlarda revaç buluyor olması, zorunlu olarak onların inanç sistemlerine yönelik eleştirileri de gündeme taşımaktadır. Bu bakımdan dindarların hurafelerden arınması ve hurafeler üzerinden dinî inançları eleştirenlerin de din ile dinin toplumdaki kültürü arasında ayırım yapması gerekmektedir.

2.Bid'at

Genelde dinlerin özelde İslâmiyet'in mâruz kaldığı problemlerden biri de bid'at meselesidir. İslâm ilahiyatında bid'at diye bir kavramın varlığı ve kapsamının değerlendirildiği muhakkaktır. Bid'at konusunda tasnifler yapıldığı ve literatür

³ Ramazan Altıntaş, "İslâm Anlayışında Bid'at ve Hurafenin Çerçevesi", *Dinî Araştırmalar*, 6/16(2003): 111-124.

⁴ Konuyu inceleyen Saffet Sancaklı da maalesef İslâm toplumlarına yayılmış itikadî ve amelî pek çok bid'at ve hurafelerin bulunduğunu, okumuş veya cahil insanların bunlara inandığını, cincilerin, üfürükçülerin bunları istismar ettiğini, bu inançlarla insanların bazen şirke düştüğünü ifade etmiştir. Bkz. Saffet Sancaklı, "Hadislerin Hurafeye Bakış Açısının Analizi ve Hurafe ile Mücadelenin Önemi", *İslâmi İlimler Dergisi*, 10/2 (2015): 68.

oluşturulduğu bilinmektedir. Hurafeye nazaran dinî muhtevaya daha yakın duran fakat esasen dinin kaynaklarında yer almayan inanç ve uygulamalara bid‘at denilmektedir. Din ister hurafe olsun ister bid‘at olsun her türlü ilavelerden uzak tutulmalıdır. Çünkü bu türden eklemeler dinin ana formunu etkilemekte ve bozmaktadır. Eklentilerin çoğalması dinin asıl mesajını ve kapsamını gölgede bırakabilmektedir. Bid‘atların toplumlara yayılması dinî metinlerin ve kurumların istismarı ile mümkün olabilmektedir. Çünkü bid‘at dinî nitelik taşıdığından onun toplumca kabulü de ancak bu metin ve kurumların istismarıyla gerçekleşebilmektedir. Bu bakımdan bid‘atların topluma yayılmasında dinî literatürün ve din adamlarının rolü ve sorumluluğu olduğunu kabul etmek gerekir. Kur‘ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’e atfedilen sahih sünnette var olmamasına rağmen insanların dindarlık adına şekli ve zamanı belirlenmiş yeni ibadetler ihdas etmesi, dinî yasaklar koyması ve din adına dinin temel kaynaklarından ilham almayan hükümler vazetmesi bid‘ate örnek verilebilir. Mesela “Hz. Peygamber’in Regaib gecesinde ana rahmine düştüğü, Recep ayının ilk perşembe günü oruç tutup gecesinde Regaib namazı adıyla bir namaz kılmanın sevap olduğu ve bu gecenin birçok faziletinin bulunduğu yönündeki rivayetlerin asılsız olduğu hadis âlimlerince belirtilmiştir”.⁵ Hatta isrâ ve mi‘rac hadiselerinin Regaib gecesinde olduğuna dair rivayetlerle bu geceye özgü başka ibadetleri ispat sadedinde ileri sürülen haberlerin de aslı esası olmayan uydurma bilgiler olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Regaib gecesinin ihya edilmesiyle alakalı uygulamaların IV. (X.) yüzyılda ortaya çıktığı tespit edilmiştir.⁶ Dolayısıyla bid‘atların ortaya çıkmasında hadis uydurma faaliyetlerinin etkisi olduğu muhakkaktır.

3.İsrâiliyat

İslâm kendinden önceki semâvî dinleri, kutsal kitapları ve peygamberleri inkâr etmez. Bilakis İslâmiyet kendisini önceki dinlerin bir devamı olarak görür. Kur‘ân, Tevrat ve İncil’i tasdik eder. Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ, müslümanların da inanmak zorunda oldukları birer peygamberdir. Hz. Peygamber’in yaşadığı coğrafyada yahudi ve hristiyan topluluklar bulunmakta ve onlardan da Hz. Peygamber’e iman edenler olabilmekteydi. Hz. Peygamber’in vefatını takip eden süreçte yahudilere ve hristiyanlara ait bazı inanç ve uygulamalar çeşitli yollarla İslâm toplumu arasında yayıldı. Doğru olup olmadığından

⁵ Hamdi Tekeli, “Regaib Gecesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2007, (34: 535-536).

⁶ Tekeli, “Regaib Gecesi”, 536.

emin olunamayan bu türden bilgiler İslâm ilâhiyatına ait literatürde de kendilerine yer bulabildi. İşte bu bilgilere isrâiliyat denilmektedir. Klasik dönemde daha çok sûrelerin tefsiri üzerine kaleme alınan eserlerde isrâilî bilgilere rastlamak olağan bir durumdur. Tefsirde ele alınacak elzem konulardan biri olan İsrâiliyat'ta esas problem “âyetlerin tefsirinde kullanılan İsrâiliyat'ın nassa dayalı bir meşruiyet zeminine oturup oturmadığıdır.”⁷ Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Arap toplumu sözlü kültüre mensup olduğundan dinî herhangi bir konuda ayrıntıya inmek istediğinde daha çok kıssacılara veya onların eserlerine yönelmekteydi. Hal böyle olunca tefsir kanalıyla İslâm'a giren İsrâiliyat, “Âdem'in ve Havvâ'nın yaratılışı, Kâbe'nin yapımı, Nûh'un gemisi ve tûfan hadisesi, İbrâhim'in babasıyla ilişkisi, onun kurban etmek niyetinde bulunduğu oğlunun İsmâil mi yoksa İshak mı olduğu, Hârût ve Mârût kıssası, İsrâiloğulları, Yûsuf'un ailesiyle olan ilişkisi, Eyyûb'un imtihan edilmesi, Îsâ'nın ve annesi Meryem'in hayatı”⁸ konularında pek çok İsrâilî bilgiyi bizlere sunmaktadır. Bilindiği üzere Kur'ân âyetleri lafzen ve mânen korunup mütevâtir olarak nakledilmiş olup bu hususta herhangi bir şüphe barındırmamaktadır. “Fakat hadis rivayetleri için aynı koruma ve mütevâtirlikten söz edilemeyeceğinden benzerlik barındıran rivayetlerin diğer dinlerden geçmiş olması muhtemel bir durumdur.”⁹

İslâm ilkelerine ters düşen ve genellikle sağlam isnadlı aktarılmayan Yahudiliği ve Hıristiyanlığı anımsatan rivayetler için kullanılan İsrâiliyat kavramı, geçmişte *el-kütüb* kavramı ile ifade edilmekteydi. Dönüşümlere mâruz kalan bu kavramın tarihî seyri şu şekildedir: İslâmiyet öncesinde Tevrat ve İncil'i ismen bilip içeriğindeki detaydan habersiz kimseler çoğunlukta idi. İslâm dininin nüzulünden sonra yer yer yapılan atıflar önceki kitaplara ilgi ve merakı uyandırdı. Kitaplardan kesitler aktarmaya çalışan bireyleri Hz. Peygamber vazgeçirdi. Peygamber'in vefatıyla yeniden ortaya çıkan eski kültür meraklıları, Yahudilik veya Hıristiyanlıktan İslâm'a dönen din bilginlerinin peşini bırakmadılar. Esrarengiz, abartılı, sıra dışı detaylar barındıran eserler okunmaya ve gerekli yerlerde nakiller yapılmaya başlandı. Zamanla *el-kütüb* kelimesi müslüman zihinlerde kendine yer edindi. Tâbiîn asrında sistemleşen bu düzen zamanla edebî-

⁷ Abdulhamit Birışık, “İsrâiliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 199-202.

⁸ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, (Ankara: DİB Yayınları), 73-300.

⁹ Ali Kuzudişli, “İsrâiliyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?”, *İsrâiliyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (2017): 25-53.

menkıbevî her eseri içine aldı. Gün geçtikçe kaleme alınan tefsir, tarih ve zühd kitapları da bu kapsama girdi. İslâm dinine giren bu yabancı bilgiler aşırı tenkitlere tabi tutulsa da literatüre girmiş bulunmaktaydı. Tâbir câizse eleştirilerle zemini kayganlaşan bu kavram İsrâiliyat kavramına dönüştürüldü.¹⁰

İlk asırdan bu yana tartışılan İsrâiliyat, modern dönemde ciddi münakaşalara konu olmuş ve metodoloji farklılığını beraberinde getirmiştir. Bu işin öncülüğünü yapanların başında Muhammed Abduh zikredilirken Reşid Rıza, Seyyid Ahmed Han, Şiblî Nu‘mânî ve Türk müfessiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da zikredilmektedir. “İrrasyonel ve hayali olarak görülen İsrâilî rivayetler, bu dönem tefsir yazımında bir bilgi malzemesi olarak terk edilip yerine jeoloji, arkeoloji, tarihsel kanıtlar vb. bilgi türleri bu dönemde kayda değer bir biçimde rağbet görmüş ve kıssalar bu alanlardan elde edilen bilgilerle anlaşılmaya çalışılmıştır.”¹¹

Rivayetlerde İsrâiliyat olarak değerlendirilen birkaç örneğe değinmek yerinde olacaktır. Üzerinde ciddi tartışmalar¹² yapılan “Allah Âdem’i kendi sûretinde yaratmıştır.” rivayeti, Eski Ahid’de¹³ geçmektedir. Sahih isnadı ile de muteber hadis kaynaklarında bulunmaktadır.¹⁴ Bu rivayetin mânasının İslâm’ın umdelerine aykırı olduğunu kabul etmeyen muhaddisler, rivayeti te’vîl etmeye gayret etmişlerdir.¹⁵ İsmail Hakkı Ünal, bu rivayeti açıkça İsrâiliyat olarak değerlendirmiş ve ulaştığı sonucu şöyle yazmıştır: “Kanaatimizce bu rivayet yahudi esâtîrinden kaynaklanan ve bu esâtîri bilen müslüman râviler tarafından nakledilerek Hz. Peygamber’e isnâd edilen bir haberdir”.¹⁶

Bir diğer rivayet ise yerin ve göklerin yaratılışı meselesinde aktarılan haberlerdir. Kur’ân’da apaçık zikredilen bu husus¹⁷ rivayetler söz konusu olduğunda oldukça karışık bir hal almaktadır: Ebû Hüreyre’den (ö. 58/678): “Efendimiz elimi tuttu ve şöyle buyurdu:

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ali Kuzudişli, “El-Kütüb’ten ‘İsrâiliyat’a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1(2012): 131-164.

¹¹ Mesut Kaya, “Çağdaş Tefsirlerde Hz. Nuh ve Cudi Dağı Tefsîru’l-Menâr ve Tefhîmu’l-Kur’ân Örneği”, *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu*, (27-29 Eylül 2013-2014): 327-341.

¹² Bkz. Şaban Çiftçi “Allah Âdem’i Kendi Sûretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(Mart/2014): 1-20.

¹³ Yaratılış, 1/27.

¹⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, (thk. Muhammed b. Züheyr en-Nâsır), I-IX, Dâr Tavgi’n-Necât, 1422, VIII, 50; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), I-V, Beyrut, Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, IV, 2017.

¹⁵ Şaban Çiftçi, “Allah Âdem’i Kendi Sûretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi”, 16.

¹⁶ İ. Hakkı Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i Anlamak”, *İslâmî Araştırmalar*, X/1-3, Ankara 1997 (Hadis-Sünnet Özel Sayısı): 52.

¹⁷ Â’raf, 7/54; Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; Furkân, 25/59; Secde, 32/4; Kâf, 50/38.

Allah toprağı cumartesi günü, dağları pazar günü, ağaçları pazartesi günü, mekruhu salı günü, nûr'u çarşamba günü yarattı. Perşembe günü yeryüzüne bütün hayvanları yaydı ve yerleştirdi. Âdem'i de bütün mahlûkatın sonunda, cuma günü ikindiden sonra, cumanın son saatinde ikindi ile gece arasındaki bir zaman içinde yarattı.”¹⁸ Taberî'nin (ö. 310/923) Ebû Hüreyre'den naklettiğı bu rivayet her ne kadar *Sahîh-i Müslim*'de¹⁹ yer alsada da sahih kabul edilmemiştir.²⁰ Umumî kanaat, Ebû Hüreyre'nin Kâ'bû'l-Ahbâr'dan aldığı bu rivayeti hata ile merfû naklettiğı yönündedir. Âyet-i kerîmelerde yerin ve göklerin altı günde yaratıldığı bildirilirken²¹ günlere göre tasnifi zikredilmemiştir. Zikredilen hadis metninin garîblikler içeriyor olması ve Kur'ân'a aykırılıklar barındırması hasebiyle Hz. Peygamber'e ait olmadığı kanaatini oluşturmuştur. Bu rivayet de İsrâiliyat olarak kabul edilmiştir.²²

Neticede, bu türden rivayetler her ne kadar muteber hadis kaynaklarında yer almış olsa da İslâm akîdesine aykırılık göstermesi veya çelişkiler barındırması hasebiyle ehl-i kitaptan kültürümüze geçmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Aydemir'in de tespit ettiğı üzere “Her ne kadar Hz. Peygamber müslümanları bu faaliyetlerden sakındırmaya gayret etse de müfessirlerden, muhaddislerden bazıları bu ikazı görmezden gelmiş; sıhhat değerlendirmesine tâbi tutmaksızın eserlerine bu rivayetleri kaydetmişlerdir.”²³ Hadisler yoluyla gelen İslâm'ın ilkelerine aykırı bu tarz efsanevî ifade ve metinler gerek doğal etkileşim sayesinde gerek ilmî faaliyetlerle kültürümüzde ayrı bir literatürü oluşturacak kadar kapsamlı bir alanı teşkil etmiş olup İslâmî rivayetler gibi kabul görmüşlerdir. Rivayetin sıhhatini araştırmama, hangi rivayetin İsrâiliyat olup olmadığını belirlememe asırlar boyu müslümanları doğru dinî bilgiden uzaklaştırmıştır. “Mektep, medrese, cami ve kürsüler Kur'ân'ın asıl gönderiliş maksadının aksine hurafe ve kıssaların ince detaylarına ve zikredilen sayılarına hapsolmuşlardır. Akıl ve iz'an dışı, naslara aykırı hurafe kıssa anlatıcıları baş tacı edilmiş; arkalarında devasa kalabalığı sürüklemiştir.”²⁴

¹⁸ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, 2000, XV, 244.

¹⁹ Müslim, *Sahîh*, IV, 2149.

²⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn), Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419, I, 123.

²¹ Kâf, 50/38.

²² Aydemir, *İsrâiliyat*, 83.

²³ Aydemir, *İsrâiliyat*, 316.

²⁴ Aydemir, *İsrâiliyat*, 317.

4.Tahrif

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'den günümüze kadar süregelen vahiy kültürü ile çelişen, ilâhî emirlerin ana koordinatları ile tezatlık teşkil eden ve bir anda ortaya çıkan beşer ürünü bir kitap değildir. Bilakis akl-ı selimle uyum içerisinde olup hayatın her alanına yönelik mesajları olan, kendinden önceki kitapları tasdik eden, Hz. Peygamber ile kemâle ulaşan, lafzı ve mânası ile i'cazı mündemiç olan evrensel bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah tarafından tebliğ edildiği gibi aynıyla günümüze ulaşmış, tahrife uğramamış ve korunmuştur. Bununla birlikte İslâmiyet'te Tevrat ve İncil'in tahrif edildiği kabul edilmektedir. Âyet-i kerîmede bu durum apaçık belirtilmektedir: “Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi.”²⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de lafız temelinde bir tahrif olmadığı aşikârdır. Kur'ân bütün dünyada asırlardır aynı lafızlarla okunmakta ve ezberlenmektedir. Dolayısıyla Kur'ân lafzında tahrif olmamıştır. Bununla birlikte Kur'ân tefsirinde siyasî, ekonomik ve sosyal statü gibi kaygılarla istismar faaliyetleri gerçekleşmiştir. İslâm geleneğinde mezhep, cemaat, meşrep ve tarikat gibi oluşumlara destek amacıyla âyetlerin suistimal edildiği bir hakikattir. İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan ve İslâm dünyasında aşırı eylemlerde bulunan pek çok grup meşruiyetini Kur'ân âyetlerine dayandırmaya çalışmıştır. Günümüzde de pek çok dinî terör örgütü diğer insanlara yönelik gerçekleştirdikleri terör faaliyetlerini Kur'ân âyetlerini okuyarak meşrulaştırmaya gayret etmişlerdir.

Sübûtu açısından hiçbir şüphe barındırmayan Kur'ân-ı Kerîm uydurma ve zayıflıktan berîdir. Hadisler ise 28.000 ile 100.000 arasında değişmekte; sıhhat açısından zayıflık ve uydurmalar görülebilmektedir. Zaten Hz. Peygamber de Kur'ân'ın zihinlerde kalması, muhtevasının yerleşmesi maksadıyla Kur'ân'ın ezberlenmesini tavsiye ederken hadislerin korunması, yazılması ve kitaplaşması yönünde hiçbir tedbir düşünmemiştir. Dolayısıyla hadislerin hem sübûtu hem de delâleti zannîdir. Bu da hadisler hakkında iki defa dikkatli olunmasını gerektirmektedir. Yani hadisler hem sübût açısından tahrife açıktır; hem de delâlet bakımından istismara konu olabilmektedir. Zayıf ve uydurma rivayetlerin İslâm ilâhiyatının içine çeşitli sebeplerle sirayet ettiği bir hakikattir. Maalesef

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bakara, 2 /75, Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 1,145-146.

tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi alanlarda telif edilen eserlerde bu türden rivayetlerin varlığı inkâr-ı gayr-ı kâbil bir gerçektir. Ayrıca hadislerin anlam bakımından çeşitli gruplarca kötüye kullanıldığı da bir hakikattir. Örneğin âyetleri kendi terör faaliyetlerinin gerekçesi kılanların bunu hadisler yoluyla da yaptığı bilinmektedir.

Sonuç olarak, İslâm öncesi dinlerin kutsal kitaplarında lafzî tahrifler olduğu kabul edilse de İslâm'ın Kur'ân'ında lafzî tahrif olmamıştır. Bununla birlikte İslâmiyet'te gerek Kur'ân tefsirlerinde yer alan İsrâîlî bilgiler ve uydurma rivayetler yoluyla olsun, gerek âyetlerin aşırı yorumlara tabi tutularak istismar edilmesiyle olsun, gerekse de uydurma rivayetler, zayıf hadisler ve bunların uygunsuz yorumlarıyla olsun tahrif gündeme gelmiştir.

5.Endüljans

Dinler, müntesiplerini sorumlu tuttıkları birtakım dinî ve ahlâkî ilkeler içermektedir. Mensuplarına bu ilkelere bağlılığı şart koşan ve sorumluluklar yükleyen dinlerde kaçınılması mümkün olmayan hata ve yanlışlıklardan söz edilmektedir. Tövbekârlık olarak isimlendirilen bu telakki sonucunda birey, işlediği günahlardan arınarak Tanrı ile olan irtibatını kuvvetlendirerek sürdürmüş olur. Her dinde farklı uygulamalara konu olan pişmanlık, hatanın bağışlanması gibi hususlar hristiyanlarda özellikle de Katolik teolojisiyle özdeşleşen endüljans sakramentini akıllara getirmektedir.²⁶ Bu sakramentte bireyin doğrudan Tanrı ile yakınlaşmasının aksine bu işlevi üstlenen aracılık kurumu tesis edilmiştir. Bidâyetinde günahkârın suçu ve günahından arınması olarak ifade edilen bu kavram zamanla istismara uğramış; insanların ödediği maddi bedele karşılık cenneti parselleme hakkını elde etmelerine imkân sağlamıştır. “Bu husus da bir fiyat düzenlemesini gerekli kılmış; Papa Leo bu misyonu kendisine vazife edinmiştir. Neticede, bedel ödenerek günahlardan kurtulma uygulaması bireylerde oluşan dinî sorumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Sadece bireyleri sömürmeyle kalmayan bu uygulama Katoliklerin de parçalanmasına sebep olmuş; reform hareketlerinin de nüvelerini oluşturmaya başlamıştır”.²⁷

²⁶ Ömer Faruk Harman, “Endüljans”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 209-211.

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hakan Olgun, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18-19(2005): 332.

6.Zındıklık

İslâm'ın ilk dönemlerinde münafık olarak nitelenen zındıklar, İslâm dinini bozma, müslümanların akîdelerinde şüphe uyandırma, Hz. Peygamber ile alay etme gayesiyle toplumda baş göstermişlerdir.²⁸ Bu faaliyetleri, uydurma hadislerin fâili olarak anılmalarına sebebiyet vermiştir.²⁹ Zındıklar ilk hedef olarak Kur'ân ayetlerine yönelseler de buradaki tebdil ve tahrif faaliyetleri boşa çıkmış; neticede onlar da kendilerini bu misyonlarını en iyi icra edebilecekleri alan olarak gördükleri rivayetlere adanmışlardır. Uydurdukları yüzlerce rivayeti çeşitli vesilelerle halka ulaştırmış, toplumu derinden ifsada sürüklemişlerdir. Zındıkların faaliyetlerinin birçok boyutu olduğu aşîkârdır. Bunlar; Allah'a mekân isnat etme, Allah hakkında teccîm inancına sahip olma, İslâm ahlâkını bozma, kolay yoldan mükâfat elde etme, küçük bir hataya karşı büyük cezalar koyma, yeni ibadet formları uydurma, belli günlerde eda edilen namazlar belirleme ve belli yiyeceklerle ilgili rivayetler aktarmadır. Bununla birlikte zındıkların uydurdukları rivayetlerin sayısı hakkında elimizde net bir mâlûmat olmasa da onbin - onikibin arasında olduğu nakledilmektedir.³⁰ Zamanla toplumda yaygınlaşan bu zındıklık kavramı, âlimlerin birbirlerine ithamda bulunmalarına kadar varmıştır. Toplumu infiale sürükleyen bu ithamlar kimi âlimlerimizi gayretlendirmiş ve kendi inançları istikametinde reddiye yazmaya sevk etmiştir.³¹ Bu sayede kendilerince toplumu imkânlar ölçüsünde ıslah etmeye çalışmış ve başta Allah inancı olmak üzere genel İslâm esaslarını bozmak isteyen mülhidlerin faaliyetlerinden korumaya gayret etmişlerdir. Fakat bu reddiyelerde de zaman zaman itidalin aşıldığı ve muhaliflerin aşırı tenkitlere ve hakaretlere mâruz bırakıldığı da bir gerçektir.³²

7.Takiyye

İslâm dini doğruluğu, dürüstlüğü, güzel ahlâkı, adaleti, iman ve olduğun gibi görünmeyi esas alan değerler sistemidir. Bunun aksi her bir düşünce ve davranış

²⁸ Mustafa Öz, "Zındık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 44: 390-391.

²⁹ Sadık Cihan, "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1990): 37-92.

³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Sadık Cihan, "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", 73.

³¹ Hişâm b. Hakem ve Ebû Bekir el-Esamm, *er-Red 'ale'z-zenâdika*, Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*, Osman b. Abdullah el-İrâkî, *el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğı ve'z-zendeğa*, İbn Hacer el-Heytemî, *eş-Şavâ'iku'l-muhrika fi'r-reddi 'alâ ehli'l-bida' ve'z-zendeğa*.

³² Ebû Hanîfe hakkında yazılanlar bu duruma örnek verilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Ataullah Şahyar, "Ehl-i Hadis Tarafından Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Tenkitler", *Islamic University of Europa Journal of Islamic Research*, 6/1(2013): 6-21.

reddeden, bireyin özü ile sözünün aynîliğini önemseyen, insanı diğer her türlü canlıdan akıl melekesi ile ayıran tevhid esaslı bir dindir. Bu sebeple eşref-i mahlûkat olan insanı birtakım görev ve faaliyetlerle sorumlu tutmaktadır. Din, insanoğlunun gerçekleştireceği tüm bu faaliyetlerde bireye doğruluğu dürüstlüğü elden bırakmamayı ancak canına ve malına karşı herhangi bir tehlikeye mâruz kalması durumunda inancını saklamayı, kanaatinin zıddını beyan etmeyi ve gizlemeyi meşrû görmektedir: “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra sapsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah’ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır.”³³

Âyette de açıkça vurgulandığı üzere istisnalar dışında bireyin daima doğru sözlü ve istikamet üzere olması gerekmektedir. İslâm tarihinde Ammâr ailesinin³⁴ şehâdeti sırasında gündeme gelen takiyye mevzusunda rivayete göre Hz. Peygamber Ammâr’a (ö. 37/657) “Peki o an gönlünde ne hissettin?” diye sormuş, Ammâr, “Kalbimin imanla dolu olduğunu” deyince Hz. Peygamber bu tarz olası bir durumda takiyyenin meşrû olacağı yönünde beyanda bulunmuştur.³⁵ Âlimlerimiz de hayatî tehlike söz konusu olduğunda takiyyenin câiz olduğuna yönelik fetvalar vermişlerdir. Dolayısıyla müslümanın bu ruhsatı İslâmî yükümlülükleri yerine getirmede esnetebileceği ya da istismara konu edebileceği anlamlarına gelmemektedir. Böylesi bir davranış ne İslâm akîdesi ile ne de dürüstlikle açıklanabilir. Örneğin başörtüsü yasaklarının olduğu dönemde bazı kimselerin “başörtüsü teferruattır” türünden açıklamalar şöyle değerlendirilmiştir: “Bu sebeple dünyevî herhangi bir durum söz konusu olduğunda başörtüsünün fûruat olduğu dolayısıyla da gerektiğinde açılabilmesi yönündeki fetvalar dinin aslı ile uyuşmamakta; müslümanların değerlerini yozlaştırmaktan başka bir şeye fayda sağlamamaktadır.”³⁶

Kendini soyutlayıp müşrik izlenimi verme, yalan söyleme, tecessüste bulunma, şantaj yapma, rüşvet, adam kayırma gibi faaliyetler dinden kabul edilemez. Bilhassa Şîî temayülde benimsenen, üzerine sistem inşa edilen takiyyenin günümüzde de yaygın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hele ki tahakküm altındaki ülkelerde yaşamını sürdüren bireyler kanaatlerini açıkça ifade edememektedirler. Çünkü insan haklarının,

³³ Nahl, 16/106.

³⁴ Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yasir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 75-76

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII, 304.

³⁶ İsmail Karagöz, “Sahtekârlığın Diğer Adı: Takiyye”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Eylül 2016): 32.

demokrasinin ve ifade hürriyetinin olmadığı uluslarda takiyye tek çare olarak görülmektedir. Aşırı gruplar ve terör örgütleri kendileri gibi düşünmeyen insanları dışlayarak tekfir etmekte ve hatta öldürmektedirler. “Eskiden daha çok Hâriciye, Sabbâhiye olarak anılan bu gruplar günümüzde el-Kâide, IŞİD-DEAŞ, Boko Haram, Hûşî ve Haşdi Şa‘bi gibi isimlerle cinayet şebekeleri olarak İslâm coğrafyasındaki yıkıcı faaliyetlerine devam etmektedirler.”³⁷

8.Taassup

Dinî, siyasî ve ictimai mecralar gibi farklı alanlarda kullanılan taassup kelimesi temelde “kuşatma, sarma, körü körüne bağlanma” anlamına gelmektedir. Batı’da fanatizm, Türkçe’de bağnazlık ifadesine karşılık gelen bu kavram³⁸, Kur’ân-ı Ker’îm’de atalarının yanlış tutum ve itikatlerini akletmeden sorgusuzca sürdürmeleri neticesinde hak dine karşı inatlarıyla gündeme gelen inkârcı zihniyet olarak nitelendirilmiş ve bu apaçık zemmedilmiştir.³⁹ Bu zihniyet sahipleri doğru düşünemedikleri gibi doğru düşünceye de karşıdılar. Zira Allah Teâlâ, âyetlerinde insanlığı taklide karşı tahkike, körü körüne bağlılıktan ziyade aklını kullanmaya teşvik etmiştir. “...Aklını kullanmayanların üzerine pislik atar”⁴⁰ âyeti de bu gerçeği desteklemektedir. İslâm, hangi din ve ideoloji olursa olsun sosyal dokunun zenginleşmesini engelleyen, düşünmekten sakındıran her türlü bağnazlık, cehalet ve fanatizmi tenkit eder. İnsanlığı sağduyu ve hoşgörüye davet eder. “Mutaassıp bireylerin ise nüfuz elde etme, fikirlerini karşı tarafa zorla empoze etme arzusu zaman zaman saldırganlık vahşetine kadar varabilmektedir.”⁴¹ İnsanoğlu bu saldırganlığı da birtakım değerler üzerinden istismar ederek kendini gizlemekten çekinmemiştir. Bu sebeple çifte yıkım gerçekleşmiş; cehalete kapılan birey bununla da yetinmeyerek değerlerin içini de boşaltmış ve toplumun yozlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Neticede, mutaassıp olmamak, bireyin kendi akîdesini görmezden gelmesini gerektirmemekte; bilakis bilinçli olmayı kendine görev edinen, hoşgörü ve bilgi temelinde başka inançların varlığını mümkün görmeyi icap ettirmektedir. Şüphesiz aklı

³⁷ Mehmet Dalkılıç, “İslâm Tarihinde Nifak Hareketleri”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Ocak 2017): 11.

³⁸ Mustafa Çağrıç, “Taassup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 285-286.

³⁹ Mâide, 5/104; Enbiyâ, 21/52-54; Lokmân, 31/21-22.

⁴⁰ Yûnus, 10/100.

⁴¹ Vahdettin Başçı, “Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir”, *Felsefe Dünyası*, 2/36(2002): 34.

kullanmak yorucu bir yolculuğu bizlerden talep ederken taassup ise kolaycılığı merkeze almaktadır. Bu sebeple de istismarın objesi olmaktan kaçınmamaktadır.

Ahmet Hamdi Akseki'nin de vukûfiyetle tespit ettiği üzere maalesef İslâm dünyasında da mutaassıplar vardır:

“İtirafa mecburuz ki: her yerde olduğu gibi Şark'ta yani müslümanlar arasında da ufak bir muhakemeye bile lüzum hissetmeksizin her sözü körü körüne kabulde ısrar eden mutaassıplar vardır hala da vardır. Bunlar ne şekilde olursa olsun rivayete, nakillere o derece aşkırtırlar ki nerede ve hangi mesele hakkında bir nakil görseler- meşhur hatıb 'ül-leyl (gece odun toplayan)- misaline uygun olarak onu hemen alırlar, kitaplarına geçirirler, neye mal olursa olsun onu kabulde ısrar gösterirler. Bunlar kendilerini kelimelerin akıntısına o derece kaptırmışlardır ki eskilere mahsus herhangi bir tefsirde kitapta ne olursa olsun, gördükleri her mütalaayı müdafa etmeyi dinin gereklerinden bilirler. İslâm düşmanlığından ziyade, İslâm dinine mensup olduğunu iddia eden bu zümreden, bizzat Müslümanlığın pek çok zarar gördüğünü söylersek, hiç de mübalağa etmiş olmayız.”⁴²

9.Nifak

İnsanoğlu asırlar boyu birtakım süreçlerden geçmiştir. Bu süreçler kimi zaman birbirinin devamı niteliğinde olurken kimi zaman da köklü değişimleri gerektiren devrim niteliği taşımaktadır. Vahyin indiği toplum ve coğrafya bu değişimlere hemen ayak uyduramamıştır. Bununla birlikte yaşadığı zihnî bunalım ile kararsız kalan, menfaatlerine göre şekil alan zayıf karakterli bireyler de var olagelmıştır. Korkak şahsiyetli münafık kimseler olarak nitelenen bu bireylerin en bariz özelliklerinden birisi de istikrarsızlığı rota edinmeleridir. Hâlbuki Kur'ân nifaktan arınmış dupduru, sâlih bir müslümanlığı hedeflemektedir. Bu sebeple âyet-i kerîme ve hadislerde münafıklığın alâmetleri defaetle sıralanmış olup müslümanların bu davranışlardan sakınması gerektiği emredilmiştir.⁴³ Hz. Peygamber de ashabını bu vasıflardan beri durmaları hususunda uyarmıştır. Her ne kadar ikazlar yapılsa da toplumda nifak faaliyetleriyle tanınan şahsiyetler İslâm tarihinden bu yana var olagelmıştır. Özellikle Medine döneminde bu toplulukların baş göstermesi ve siyasî erki elde bulundurma hevesi münafıklığın sebeplerinden bazılarıdır.

⁴² Ahmed Hamdi Akseki, “Hatemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi”, sadeleştiren M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâmî Araştırmalar*, 6/2 (1992): 126.

⁴³ Bakara,2/9-19; Mâide, 5/41; Münâfikun, 63/1-8.

Hızlı ve âni kültür başkalaşımının meydana geldiği, var olan düzenin kökten alışlagelmeyen formda değiştiği sosyal ortamlarda bu değişime ayak uyduramayan insanların olması doğal bir durumdur. “Bu doğallığı nifaka dönüştürebilecek kadar art niyet sahibi zayıf bireyler her toplumda baş göstermişlerdir.”⁴⁴ Asr-ı saâdetten bu yana münafıklar, müslüman topluma zarar veren iç muhalifler konumundadır. İman-küfür arasında gel-git yaşayan, ahlâkî yönden eksiklikleri olan, herhangi bir ideoloji ve tutumda durağan kalamayan, dönecek insanlar toplumda hiçbir zaman karakter sahibi olamamış ve hayata tutunamamışlardır. Kur’ân-ı Kerîm de münafıkların durumlarını açıklamıştır: “Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlatıldığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır. Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler. Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkırlar. Hâlbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek gözlerini kör edercesine çakar, onların çevresini aydınlatınca orada yürürler, karartınca da kalakalırlar. Allah dileseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”⁴⁵ Neticede sosyal hayatta kendilerine yer edinemeyen münafıklık psikolojisi onları kuşatmış; hakikati göremeyecek hale gelmiş bir kişilik zaafiyeti oluşturmuştur.

İslâm tarihi boyunca müslümanlar arasında hep var olmuş münafıklık günümüzde de farklı formlarda kendini gösterebilmektedir. “Geçmişten günümüze süregelen münafıklık sadece metod ve isim değiştirmiştir. Misyonerlik faaliyetleri de bu kapsamda değerlendirilmeye müsaittir.”⁴⁶ Ayrıca toplumsal bir gerçeklik olan tek tip birey yetiştirme, bireyleri takiyye-nifak çıkmazına sokmaktadır. Konuyla ilgili çalışması olan Maşallah Turan da tek tip modele karşı çıkarak toplumu oluşturan bireylerin tamamını ideoloji sahiplerinin veya yöneticilerinin hamur gibi yoğurarak tek tip haline getirmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁴⁷

⁴⁴ Hülya Alper, “Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur’ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2002): 24.

⁴⁵ Bakara, 2/17-20.

⁴⁶ Halil Altuntaş, “İnanmış Görünme Sahtekârlığı: Nifak”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Haziran 2005): 30

⁴⁷ Maşallah Turan, “İslam’da İrtidat Sorunu ve Yol Açabileceği Psiko-Sosyal Problemler (Takiyye-Nifak Örneği)”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1(2018): 7-8.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM TARİHİNDE DİN İSTİSMARI

Bir kişinin ya da zümrenin iyi niyetini kötüye kullanarak kendisi için yararlanmak veya muhatabının rızası olmadan iradesizce her açıdan sömürmek anlamlarını ihtiva eden istismar kavramı, sosyal hayatı olumsuz etkilediği gibi dinî hayatı da derinden sarsmaktadır. Dinî hassasiyeti olan bireyler üzerinden gerçekleştirilen bu faaliyet, bireyler kadar dinî metinlerin de istismar edildiğini göstermektedir. İnsanlık tarihi kadar geçmiş olan istismar faaliyetlerinin yıkıcı tesirleri şiddet ve vahşet unsurlu teröre kadar varabilmektedir. İslâm dininin akîdelerine aykırı olan her bir ideolojiye karşı koyan Hz. Peygamber, yaşam boyu bunun mücadelesini vermiştir. Bireyi kuşatan nefsî duyguların her dönemde var olması, siyasî-ekonomik gayeler uğruna istismar edilen makam, ilke ve kavramların yıkıma uğratılması ile neticelenmiştir.

1.1. İslâmiyet Öncesi Din İstismarı

Kur'ân-ı Kerîm, kendinden önceki semavî kitapları tek bir pınardan neşet edip aynı mesajları vermesi hasebiyle ayırt etmeksizin hepsini tasdik etmiştir. Kur'ân, önceki ilâhî kitapların hangisinin hak, hangisinin batıl olduğunu belirten ve o kitapları koruyup, denetleme misyonu üstlenen bir kitaptır. Kur'ân her ne kadar önceki kitapların şariatlerini, ibadetle ilgili hükümlerini korumayla anılsa da Kur'ân-ı Kerîm'in de koruma⁴⁸ altına alındığını âyet-i kerîmeler bizlere bildirmektedir. Bu koruma, Kur'ân'ı tahriften ve tebdilden uzak tutmuştur. Bu sebeple her türlü meselede şüphe barındırmadan insanlığa çözüm önerisi sunan yegâne bir kaynaktır. Allah Teâlâ her peygamberi bir şariatle gönderdiğini beyan ederken, zaman ve mekâna göre olası farklılıkların tek bir özde buluşmayı engellemediğini de vurgulamaktadır. İnsanın hidayete ve kemâle ulaşması söz konusu olduğunda sonra gelen kitapların elbette daha şümullü olması kaçınılmazdır. Hz. Peygamber hâtemü'l-enbiyâ olduğuna göre Kur'ân-ı Kerîm de gönderilen son ilâhî kitaptır. Tafsilatı ve hükümleriyle evrensel olma niteliği taşıyan

⁴⁸ Hicr, 15/9.

Kur'ân, düzeltilmesi gereken hükümler ittihaz etmesi sebebiyle Tevrat ve İncil'in değiştirilen kısımlarını düzeltme yoluna gitmiştir. Mübelliğ Hz. Peygamber ise Allah'ın âyetleriyle tebliğinde Ehl-i kitabı da muhatap almıştır. Kur'ân yer yer Ehl-i kitaba uyarılarda bulunur. Bu ikazların başında ise heveslerine uygun yaptıkları tahrifler söz konusu edilmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in tahrifi meselesi Müslüman-Ehl-i kitap münakaşalarını kaçınılmaz kılmaktadır. Hal böyle olunca iki tarafın da iddiaları ve tezleri derya deniz bir literatürün doğmasına neden olmuştur. Tahrif meselesinin ayrıntılarına geçmeden evvel üzerinde en çok tartışma yapılan ilâhî kitap Tevrat'ın tahrifi hususunda müslüman bilginlerde hâkim olan üç yaklaşımı aktarmak yerinde olacaktır:

1. Tevrat'ın ekseriyetinin lafız mâna birlikteliğinde tahrif edildiğini savunanlar (İbn Hazm, Karâfi, İbn Kayyim el-Cevziyye)
2. Tahrif ve tebdilin Tevrat'ın lafzında değil mânasında olduğunu iddia edenler (İbn Haldûn, Makrîzî)
3. Tevrat'ın lafzında az bir tahrif olmakla birlikte asıl tahrifin onun tefsirinde olduğunu iddia edenler (İbn Teymiyye, Elmalılı Hamdi Yazır, Süleyman Ateş)⁴⁹

Kur'ân'da tahrif hususunda ciddi ikazlara muhatap kılınan Ehl-i kitabın faaliyetleri, anlamı saptırma olarak *tahrif*, mânayı bir diğeriyle değiştirme olarak *tebdil*, müslümanların bilmemesi, müşahade etmemesi için hükümlerin saklanması olarak *kitmân*, kelimeleri örtmek, gizlemek anlamında *lebs*, okuyucunun ve dinleyicinin bir şey anlamaması için kelimeyi ağızda geveleme olarak *leyy* ve son olarak unutmama anlamındaki *nisyân* gibi kavramlarla anlatılmaktadır.⁵⁰

Kur'ân, Ehl-i kitabın kitaplarını tahrif ettiğini dört yerde açıkça bildirmektedir:

*“Şimdi (ey müminler!) Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi.”*⁵¹ *“Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak “işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ” diyorlar. Eğer onlar “Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet” deselerdi şüphesiz kendileri*

⁴⁹ Baki Adam, “Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1997): 359-404.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. M. Gaudeul- R Caspar, “Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Konusuna Klasik İslâmî Kaynakların Yaklaşımı”, çev. Ali Erbaş, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(2003): 131-167.

⁵¹ Bakara, 2/75.

için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.”⁵² “Andolsun ki Allah İsrâiloğullarından söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik.... Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever. “Biz hristiyanız” diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan düşmanlığı ve kini soktuk. Allah onlara yapıp ettiklerini ileride haber verecektir.”⁵³ “Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik” diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler... “Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.”⁵⁴

Âyet-i kerîmelerde ifade edilene göre tahrifin lafzen yapılmasından ziyade konuşma, işitme gibi ifadelerle muhtemelen tahrifin yorum ekseninde olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer husus ise Ehl-i kitap’la ilgili tenkitlerde ahlâkî ve hukukî hükümlerin fazlalığı, bizleri tarihî hükümlerden ziyade şerî hükümlerin ilgilendirdiği algısını da oluşturmaktadır. Zira Kur’ân hiçbir âyetinde bu tahrifi genele yaymamış; tüm Ehl-i kitabı muhatap almamıştır. Bu husus “Onlardan bir grup”⁵⁵ ve “az bir kısmı”⁵⁶ gibi ifadelere yer vermesinden anlaşılmaktadır.

Bir diğer âyet-i kerîme ise “Allah’ın âyetlerini az bir ücretle satma”⁵⁷ şeklindeki Kur’ân ifadesidir. Zira yahudiler, nüfuzlarını sürdürme, rüşvet gibi uygunsuz işlerine âyetleri alet etmişler; Allah Teâlâ’nın ikazına muhatap olmuşlardır. Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiği üzere gerçekleştirilen bu tahrifat, en genel ifade ile dinin esaslarını hakikat dışı

⁵² Nisâ, 4/46.

⁵³ Mâide, 5/12-14.

⁵⁴ Mâide, 5/41.

⁵⁵ Al-i İmran, 3/69; Mâide, 5/13; Ra’d, 13/36.

⁵⁶ Al-i İmran, 3/110; Mâide, 5/59, 79.

⁵⁷ Bakara, 2/41.

söylemlerle ifsad etmek ve yanlış uygulamalarla müslüman bireyleri istismar kısı kacına almaktır.

Tarihteki istismar failleri günümüzdeki gibi dinî kisve altında faaliyetlerini icra etmişlerdir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Yahudilikte din adamlarının bağlı olduğu Levililer, Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın getirdiğini tahrif edip halka kilisenin yanılmaz otoritesi üzerinden egemenlik kuran din adamları, Câhiliye'de hums ehli⁵⁸, var olan Hanîf dinini tahrif ederek Mekke'ye putperestlik inancını yerleştiren Bahira ve Amr b. Luhay gibi putperestlikle anılan kimselerdir.⁵⁹ Yahudilikte yenmesi yasak olan leşin⁶⁰, maddi kazanç uğruna yahudi olmayan kimselere satışına müsaade edilmesi⁶¹ aynı şekilde yasak olan iç yağının⁶² satışına izin verilmesi⁶³ ve pis kabul edilerek haram sayılan içkinin⁶⁴ zevk uğruna içilmesinde bir beis görmemeleri⁶⁵ yaptıkları tahriflerden birkaçı olarak zikredilebilir. Benzer durum Hristiyanlık'ta da görülmektedir. Zira onlar da yasak olan domuz etini Pavlus ve Petrus helal saymış⁶⁶; yenilmesinde sıkıntı görmemişlerdir. İçki hususunda da yahudileri anımsatan uygulamaları olmuş; geçimini içkiden sağlayan fertleri mağdur etmeme adına cevaz vermişlerdir.⁶⁷ Putperestlikle anılan Câhiliye toplumunda ise durum pek farklı sayılmaz. Putperestliği Mekke'ye getiren Amr b. Luhay siyasî erkini kullanarak toplumda bir ses uyandırmış ve kabileleri ardından sürüklemek için her bir kabileye bir put dikmeyi kendine görev edinmiş böylece maddi çıkar elde ederek kabile özelinde toplumu bu yönde etkilemiştir. Bu gibi faaliyetlerle bireylerin duygu ve düşüncelerini istismar ederek kazanç kapılarını oluşturmuşlardır. Maddi konularda oldukça ileri giden Câhiliye Araplarının bu aşırılıkları mirastan kızları men etmeye kadar varmaktadır. Öyle ki tüm dinlerde yasak olan zina ve fuhuş Câhiliye'de kazanç uğruna gerçekleştirilmekteydi. Daha birçok örneği sıralanacak olan tahrif ve

⁵⁸ Câhiliye devrinde dinî-iktisadî imtiyazlara sahip olan Kureyş ve müttefikleri hakkında kullanılan bir tabir." Detaylı bilgi için bkz. Recep Uslu, "Hums" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998),18: 364-365.

⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, "Din Tahrifi ve İstismarı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1(2004): 1-39.

⁶⁰ Çıkış, 22 / 31; Levililer, 22 / 8.

⁶¹ Tesniye, 14 / 21.

⁶² Levililer, 7 / 22.

⁶³ Levililer, 7 / 22-25.

⁶⁴ Levililer, 10 / 8-10; Sayılar, 6 / 1-3.

⁶⁵ Sayılar, 6 / 20, 15 / 7, 10.

⁶⁶ Resullerin İşleri, 10 / 9-16; 11 / 5-9; I. Korintoslular, 10 / 25-26; Romalılara Mektup, 14 / 14, 20.

⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, "Din Tahrifi ve İstismarı", 12.

istismarın sadece İslâmiyet öncesi değil İslâmiyet sonrasında da olduğu hatta insanlık var olduğu sürece var olacağı üzümlere ifade edilecek bir hakikattir.

1.2.İslâmiyet Sonrası Din İstismarı

Din, zaman zaman bir coğrafyada yaşayan farklı etnik köken ve dil sahiplerini bir çatı altında birleştirme fonksiyonu icra eder. Bu sebeple bireylerin farklı bir dini tercih edip ona uygun yaşamaları, ayrıldıkları din için bir zaafiyet olarak görülür. İslâm dini de apayrı milletlerin bir arada yaşayıp kaynaştığı bir dindir. Genel kabuller noktasında birleşebilen bireyler, zaman zaman küçük emeller uğruna istismara konu olabilmektedirler. Zira din istismarını kendilerine iş edinenler yani “din mühendisleri”⁶⁸, dini, bir sermaye olarak görüp bireyleri din konusundaki hassasiyetleri üzerinden istismar etmeyi mümkün görmüşlerdir. Dinin araçsallaştırılarak bir mühendislik ürünü haline getirilmesi, sosyal dokuyu da mühendislik eseri haline getirme amacına hizmet etmektedir⁶⁹ Halbuki insan, fıtratı gereği birtakım istekleri olan ve bu istekleri zamana-mekâna göre değişkenlik gösterebilen bir varlıktır. Haddizatında, sayısal bilimlerde zirveyi gören mühendislik, dinî boyutu içine alan sosyal bilimler söz konusu olduğunda ciddi bir handikapla karşı karşıya kalmaktadır. Bir kalem ve çizimle başlayan bu yolculuğu, amaçlanan hedeflere uygun atılması gereken hamleler kovalamaktadır. Bu sebeple sosyal bilimlerde beklenen meyve derhal olgunlaşmaz; olgunlaşmamaktadır.

Toplumu nüfuz, baskı ve zorbalık altında yaşamaya mâruz bırakan istismar olgusu, zaman zaman nüfuz arzusu ile özelde bireyi genelde ise sosyal dokuyu ihya etmeye çalışsa da kimi zaman topluma egemen olmak isteyen kimselerin şahsî gücü haline gelmektedir. Din istismarı olgusunun İslâm tarihindeki modellerine geçmeden evvel ilk modeli olan münafıklar tarafından inşa edilen Mescid-i Dırrar’a değinmek yerinde olacaktır.

1.2.1.Mescid-i Dırrar

İslâm dininin nüzûl ettiği coğrafyada devlet müessesesinden yoksun bir kabilecilik anlayışı hâkimdi. Bu sebeple toplumun yeni düzene geçmesi elbette bazı sorunları beraberinde getirmekteydi. Kabilecilik anlayışına son veren İslâm dini ise devlet ve millet merkezli bir birlikteliği sembolize etmekteydi. Bu sebeple halktan bazıları bu yeni düzene

⁶⁸ Mustafa Tekin, “21. Yüzyılda Din Mühendisliği”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Eylül 2016): 14-17.

⁶⁹ Mustafa Tekin, “21. Yüzyılda Din Mühendisliği”, 16.

hemen adapte olamamış; direnmeyi kendilerine çare olarak görmüşlerdir. Tebliğ edilen vahye riayet etme ve elçi olarak gönderilen peygambere bağlanma olgusu, şimdiye değin putperestlik inancı ile yoğrulan İslâm öncesi Câhiliye toplumunu İslâm dininde esas olan tevhid anlayışı ile yeniden inşa etme gibi yepyeni bir hadise ile karşı karşıya getirmiştir. Ordu komutanlığından baş yargıçlığa, din önderliğinden devlet başkanlığına dek her görevi icra eden peygamberlik otoritesini kabul, bazı masum görünen ama ardında birtakım olumsuzlukları barındıran tekliflere sebep olmuştur. Bunların başında zararlı mescid olarak anılan fakat “Mescid-i Dırar” adıyla meşhur olan dine karşı direniş niteliği taşıyan faaliyet mensupları gelmiştir.

Tarih boyu birçok evreden geçen insanoğlu bazı karakteristik özelliklerde sabit kalabilmektedir. Hırs, bencillik, güç sahibi olma, iktidar mücadelesi gibi arzular zaman-mekân farklılığı olsa da geçmek bilmeyen kötü duyguları simgelemektedir. Hz. Peygamber’in her söylediğine bir bahane ile karşılık verip gerçekleştirdiği her uygulamanın yapılışında veya sonrasında halkta infialler çıkarmaya çalışan bir kitle var olmuştur. “Karşı hicret olarak ifade edilen bu direnişin fâilleri iç ve dış olmak üzere ikili bir yapıyı öngörmüşlerdir.”⁷⁰ İçeride Abdullah b. Ubey iken dışarıda Ebû Âmir’dir. Ebû Âmir meseleyi uluslararası alana taşıma hususunda gayret sarf etmiş; onunla birlikte hareket edenler, Hz. Peygamber döneminde oluşan barış ve dayanışma günlerinde kendileri lehine çıkar ve menfaatlerin takipçisi konumunda olmuşlardır. Faaliyetlerine Hz. Peygamber’in otoritesini kırma ile başlayacak olan direniş mensupları ilk etapta dinî kimlik niteliği taşıyan “mescit” yapımı ile gündem olmuşlardır. Medine’de var olan mescitler aslında ihtiyacı karşılamaktaydı. Dolayısıyla yenisini yaptırma fikri ciddi bir gerekçeyi⁷¹ zorunlu kılmaktaydı. Bunu bilen direniş mensupları, görünüşte dini sembolize eden fakat altında birçok kötülüğü barındıran fitne yuvası olarak bilinen Mescid-i Dırar’ı inşa etmeye başladılar. “Böylece hem Hz. Peygamber’in otoritesinden faydalanılacak hem de güçlenen halk ikiye bölünecek ve bu gücü ortadan kaldırmak daha

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Yaşar Doğru, “Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-i Dırâr”, *Diyanet İlmî Dergi*,2(2021): 633-674.

⁷¹ Münafıklar Mescid-i Dırar için şu türden gerekçeler ileri sürmüşlerdir: Yağmurlu ve kış gecelerinde toplu ibadet edecek inançlıların namaz kılmaları için bir mescit yaptık. Sel geldiğinde, Kuba mescidi ile aramız kesildiğinde namaz kılmak için bir yer yaptık ama sel çekilince beraber namaz kılacağız. Detaylı bilgi için bkz. Osman Zümrüt, “İslâm Tarihinde Zararlı Mescid (Mescid-i Dırar) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2004): 9-30.

kolay bir hale gelecekti.”⁷² Mescidi inşa eden fâillerin apaçık niyetlerini belirten âyet-i kerîme⁷³ nâzil olunca Hz. Peygamber mescidi yıktırma kararı aldı ve fitne yuvası olan mescit yerle bir oldu. Görünüşte Allah rızası üzerine kurulmuş olan mescitte direniş mensuplarının asıl niyetlerini (ikiyüzlülerin bölücü faaliyetleri ve örgütlenmeleri şeklinde) açıkça bildiren Allah Teâlâ “Onların akıllarınca başarı gibi görünen eylemleri aslında uçurumun kenarına yapılmış bir binadan farksızdır”⁷⁴ buyurarak âhirette de bunalım yaşayacaklarını vurgulamıştır.

1.2.2. İlk Fitneler

Hz. Peygamber vefat edip ölümünden kısa bir süre geçtikten sonra fikrî ayrılıklar yaşanmış olup bu görüş ayrılıkları kanlı mücadelelerle son bulmuştur. Yaşanan fikrî ayrılıklar sahabeyi de karşı karşıya getirmiştir. Neticelenmeye az bir süre kala bir hücumla savaşın seyri değişen Sıffin’de Muâviye (ö. 60/680) taraftarları, Kur’ân’ın hakemliğini öne sürüp mushafı ya da mushaf sayfelerini mızrakların ucunda havaya kaldırarak olaya dinî kisve büründürmüş; böylece hem zaman hem de taraftar kazanmayı amaç edinmişlerdir. Halbuki savaşı kazanıyor olsalardı böyle bir talepte bulunmaları beklenmezdi.

İkinci örnek Hâricîler olabilir. “Hâricîlerin süregelen “Kur’ân bize yeter söylemi” zihniyeti, İslâm toplumunda tefrikalara yol açmış ve ümmetin bütünlüğüne meydan okumuştur.”⁷⁵ Bu söylemlerle de kalmayan Hâricîler, Harûrâ mevkiinde toplanarak bir nevi isyan hareketine öncülük etmişlerdir. İsyân hareketinin dine mal edilip delillendirilme arzusu, birçok aşırılığı da beraberinde getirmiştir. Zira Hâricî zihniyet, kendi görüşlerini kabul etmeyenlere hayat hakkı dahi tanımamıştır.⁷⁶ Takva ile özdeşleştirilmeye çalışılan bu aşırılıklar hilâfet ve emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker gibi kavramlarının sıradanlaşmasına yol açmış; İslâm toplumunu ciddi bir felakete

⁷² Osman Zümrüt, “İslam Tarihinde Zararlı Mescid (Mescid-i Dırar) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları”, 14.

⁷³ Tevbe, 9/ 107-110.

⁷⁴ Tevbe, 9/107-110, bkz. Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 3, 60-62.

⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Huriye Martı, “Tarihten Bugüne Din İstismarının Farklı Görünümleri” *Gençliğin Korunması Bağlamında Din İstismarıyla Mücadele*, *DİB*, 11-16.

⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, “Hâriciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 169-175. Ashaptan Abdullah b. Habbâb b. Eret’i ve hamile karısını öldürmüşler, Osman ve Ali’yi tekfir etmeyen kâfir olduğunu, bu sebeple öldürülmesi gerektiğini ilân etmişlerdir.

sürüklemiştir. Bu kavramlarla birlikte hadis ve âyetleri kendilerine göre yorumlayan terör⁷⁷ istismarcıları, birçok uygunsuzluğu da mübah görmüşlerdir.

İslâm tarihinde görülen bir diğer istismar örneği ise hilâfet müessesesi ve imâmet meselesinde yaşanan olaylardır. İmâmet meselesini dinin esaslarına idrac eden Şîa, istismar hususunda devasa adımı atarken, Sünnî ekol de buna mukabil Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) hilâfetinin meşrûluğunu delillendirme yoluna gitmekten geri durmamıştır.⁷⁸ Öyle ki kelâmî alanda kaleme alınan eserlerin muhtevasına bunu da dahil etmişlerdir. Anlaşılan o ki istismar gerek meşrûluğu gerek gayri meşrûluğu duyurmak için kullanılmıştır. Burada akla gelen ilk husus şüphesiz ki uydurma rivayetlerdir. Sadece din istismarcılarına has olmayan bu karşı grubu meşrû görmeme anlayışı hemen hemen birçok fırkada göze çarpmaktadır.⁷⁹ Hz. Peygamber'in otoritesini ona yalan isnat ederek istismar eden uydurmacıların rivayetleri de literatürde mevzuat kısmını oluşturmuştur.

1.2.3.Mehdîlik

İslâm tarihinde yaşanan bir diğer hadise ise Emevî-Abbâsî çekişmelerinin mehdîlik iddiası ile neticelenmesidir. İnsanın en temel özelliklerinden biri olan akıl yeteneğini kaybetmesi ya da birtakım buhranlı dönemler yaşaması neticesinde birey, kendi kendine yetemeyeceği inancı ve çaresizliğiyle belli başlı aile, kabile veya soylara bel bağlamakta ve çözümü dışarıda aramaktadır. Hal böyle olunca insanın var olduğu her dönemde kurtarıcı inancı da var olagelmıştır. Yalnızca İslâm'a hasredilemeyecek mehdîlik birçok inanç düzeninde var olagelen bir normdur. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Mesîh, Sâbiîlikte Praşai Siva, Mecûsîlikte Şaoşyant, Hinduizmde Kalki ve Budizmde Maitreya'nın varlığı bizlere mehdîliğin neşeti hakkında ipuçları vermektedir.⁸⁰ "Topluluktan topluluğa farklılık arz eden bu kurtarıcı tasavvuru dinî olmanın aksine psikolojik ve toplumsal yani beşerî bir olgudur."⁸¹ Bireydeki duygu düşünce ile

⁷⁷ Hayrani Altıntaş, "İslâm'la Terör Bağdaşır mı?", *Dinî Araştırmalar*, 7/20(2004): 121-129; H. Ezber Bodur, "Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslâm'ın Siyasal İstismarı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5(2005): 65-88; Nahide Bozkurt, "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine...", *Dinî Araştırmalar*, 7/20(2004): 131-139.

⁷⁸ İlyas Canikli, "Ehl-i Sünnet-Siyaset İlişkisi Bağlamında Hilâfetle İlgili Tartışmalarda Rivayetlerin Rolü", *Dinî Araştırmalar*, 8/24(2006): 145.

⁷⁹ Yaşar Kandemir, "Mevzû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 493-496.

⁸⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, "Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 371-374.

⁸¹ Sönmez Kutlu, "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdîlik Tipolojileri", *Beklenen Kurtarıcı İnanç*, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, (2017): 348.

muhakeme yeteneğini bozan ve bir çeşit ruhsal hastalık olarak bilinen paranoya, birtakım dinî sapkınlıklar neticesinde mistik paranoya olarak da seyredebilmektedir. Bu paranoyanın temelinde yatan sebep ise bireydeki aşağılık duygusunun büyüklük duygusu ile karakterize edilerek sunulmasıdır. “Birçok alanda etkisi görülen paranoya, dinî alanda daha çok mistik kategorisi altında ele alınmaktadır. Bireydeki belli hedeflerin doyurulması gayesiyle ortaya çıkan bu mistik paranoya, zamanla istismar edilen dinin bireylere realite gibi sunulmasına dönüşmüştür. Bu inanış, insanları var olan fitratlarına yabancılaştırırken, bireyleri akıl düşmanı ve gizli gündemli yapmaktadır.”⁸² Bu kimselerin ardında sürüklediği binlerce insanda ise İslâm’ı ve İslâmî değerleri istismar etmeleri sebebiyle dine karşı büyük bir güvensizlik sorunu doğmaktadır. Fakat inanışları bunu görmelerine mâni olmaktadır.

Neticede “İslâm’ın ahlâkî değerlerini istismar eden, cemaatlerin menfaatlerini koruma altına alan “cemaat ahlâksızlığı” ve “sahte dindarlıklar” oluşturulmaktadır... Kur’ân ve hüccetullah olan akıl varken, dışarıda mehdî ve mesîh arayan kimse, gündüz güneş varken, gece olduğu vehmine kapılıp mum ışığıyla aydınlanmaya veya yol bulmaya çalışan kimseye benzer.”⁸³ Halbuki Musa Carullah Bigiyef’in (1875-1949) dediği gibi, her Müslüman kendisinin kurtarıcısı veya mehdîsidir⁸⁴.

1.2.4.Zâhir- Bâtın

İstismarın bir diğer tezahürü ise nasların anlaşılması ve tefsir edilmesi hususunda görülmektedir. Bu durum da akıllara zâhir-bâtın ayrımını getirmektedir. Literal ve apaçık olan zâhir ve bunun zıddı kapalılık barındıran bâtın, zaman zaman istismara konu olmuştur. Yahudilerin, esasen Allah için infakta bulunmak ve insanlara yardım etmek anlamına gelen Mâide 12. âyette geçen “Allah’a borç verme” ifadesini, “Allah fakir, biz zenginiz” diyerek zâhirî olarak anlamaları, İslâm fakihlerinin fıkıhtaki yasaklardan kurtularak meşrû dairede işlem yapıyor görüntüsüne büründürme amacıyla buldukları hiley-i şeriyeye yöntemlerine başvurmaları, Hâricîlerin şiddet eylemlerini ve muhaliflerine karşı savaşmalarını meşrûlaştırmak maksadıyla Yûsuf 40. âyetdeki “Hüküm sadece

⁸² Bedri Katipoğlu, “İnsandaki Zihinsel Yetenekler ve Bazı Zihinsel Bozuklukların Oluşmasında ve Tedavisinde Dinî Değerlerin Önemi” *Diyanet İlmi Dergi*, 4(2012): 105-116.

⁸³ Sönmez Kutlu, “Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdîlik Tipolojileri”, 350.

⁸⁴ Sönmez Kutlu, “Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdîlik Tipolojileri”, 350.

Allah’a aittir” ifadesine atıf yapmaları, Müşebbihe’nin Allah’ı insan suretine sokacak kadar âyetlerdeki ve hadislerdeki kelimeleri mecaza hamletmeyip zâhirî olarak kabul etmeleri, Nisâ 3. âyette geçen “ikişer, üçer ve dörder” ifadesini 9 evlilik için izin diye anlayanların bulunması, bâtinîlerin akla ziyan yorumlarının olması istismara örnek verilmiştir.⁸⁵

Sonuç olarak asırlar boyu muhtelif tasavvur ve metotlarla dinin prensipleri üzerinden insan toplulukları tesir altına alınarak dinin asılları istismar edilmeye çalışılmıştır. İslâm dininin metinleri mevzu bahis edilerek gerçekleştirilen istismara karşı bilinçli olmak aslında her bireyin sorumluluğundadır. Bununla birlikte istismara mâruz bırakılma açısından gençlerin baskı altına alınarak inanç tutumlarını etkilemenin daha kolay olduğunu belirten Ali Erbaş, “ömür sermayesinin en bereketli kazanımı” olarak nitelediği gençliğin, okul öncesi çağdan gelişme çağlarına kadar sağlam bir karakter ve güzel bir ahlâk ile donatılması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁸⁶ Aksi takdirde istismar geçmişte yaşanıp bitmiş bir hadise olarak kalmayacak; günümüzde de her daim varlığını sürdürecektir. Türkiye’de yakın mazide yaşanan ve bireylerde derin yaralar bırakan 28 Şubat darbesi, Cumhuriyet mitingleri, FETÖ, PDY gibi yapılanmalar sonlanmayacak; ülke ve sosyal doku kendisini zehirleyen her türlü ideolojiden kurtulamayacaktır. Neticede bireyler her yaşanan travmatik olay sonucunda kendilerini dram ve çaresizliğe mahkûm etmiş olacaklardır.

1.3.Din İstismarına Yol Açan Faktörler

Dünyaya imtihan için gönderilen birey, yaşadığı müddetçe bu bilincin farkında olup hayatını idame ettirmeyi arzular. Bu arzu kimi zaman bir kavram kimi zaman bir inanç ile başlamaktadır. İnsanlığın bidâyetine dek mazisi olan inanma temayülü, yaşanan dünyayı kavramlar ile içselleştirip varoluş savaşını dünyada kazanmayı gerektirmektedir. Bu sebeple kavramlar ciddi bir önem arz etmekte ve asla istismar edilmemesi gerekmektedir. Zira terör, saldırganlık, tahakküm kurma, kayırma gibi istismar adı altında yer alan birçok husus bu kavramlarla bireylerin zihinlerine yer edinir, sosyal dokuyu zedelemeye de neticelenir. Dolayısıyla kavramların içselleştirilerek bu yozlaştırılmadan korunması gerekmektedir. Bir ulusun bilincini, heyecanını, hassasiyetini ortaya koyan kamus, mukaddesatın sürekliliği için de esas unsurdur. Cemil Meriç de “Kamus

⁸⁵ Mustafa Öztürk, “Geçmişten Günümüze Din İstismarı”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Eylül 2016): 13.

⁸⁶ Ali Erbaş, “Gençliğin Korunması Bağlamında Din İstismarıyla Mücadele”, *DİB*, 9.

namustur” vecizeleriyle durumu ifade etmiştir. Hasılı din ve dinî kavramlar müslüman hayatı için büyük önem taşımakta olup istismardan korunmaları gerekmektedir. Aksi takdirde istismar edilmiş kavramlar din istismarının da aracı haline gelmektedir.

Kavramların ifsada uğraması ve yozlaşması inanç olgusunun da kanayan yarası olmuştur. Örneğin Müslümanlığı kabul eden bir bireyin adaletsizlik ve her türlü liyakatsizliğe karşı koyamayıp bunlara dinî gerekçeler uydurmaya çalışması dinî değerlerin ve kavramların yontulduğunu gösterir. Kimi zaman da bu yontulma faaliyeti, kelimeleri çok anlamlılığa mahkûm ederek asıl anlamından saptırarak icra edilmektedir. Bu da bireylerin kanserli bir hücrenin hızla vücuda yayılması gibi bir sonla karşı karşıya bırakmaktadır.⁸⁷ Âyet-i kerîme ve hadislerin silah olarak millete yöneltilebileceği anlayışı istismarın gelebileceği son noktadır. Ali Bardakoğlu’nun da ifade ettiği üzere dinî alandaki özgürlük bireylerin farklı mecralara kaymasına sebep olabilmektedir. Ona göre din istismarının nedenleri arasında zikredilebilecek diğer bir husus da İslâm coğrafyasında din içi çoğulculuğun hâkim olduğu hoşgörü ortamında her bireyin bir yana savrulmasıdır. “Bu hoşgörü ortamı, doğru dinî bilgi konusunda bulanık havayı beslemeyi de mümkün kılmaktadır.”⁸⁸

İstismarın nedenlerinden biri de gerek geçmişteki yaşanan hadiselerden ve gerekse asrımızdaki meselelerden elde edilen verilerle şöyle tespit edilebilir: Medeniyetin umdelerinde olan kırılmalar toplumu kaosa sürüklemektedir. Yani medeniyetin temel ilkelerinde ve kaynaklarında tarafların uzlaşmıyor olması toplumda üzerinde birleşilecek bir kural seti, usul, metodoloji ve sistem olmaması neticesini doğurmaktadır. Bu da toplumda kaosa yol açmakta ve dinî hükümlerin taraflarca istismarına neden olmaktadır. Kaos ortamında istismarcılar hedeflerine çok daha kolay ulaşabilmektedirler. Böyle din konusunda toplumda münakaşalar eksik olmamakta ve sürekli bir çekişme hali yaşanmaktadır. Ayrıca doğru bilgiyi kontrol eden ve denetleyen sistemin zayıflamış olması da din istismarını güçlendiren olgulardandır. Bu bakımdan dinî doğru bilgiyi üreten, eğitimini yapan ve denetleyen bilimsel özerkliği haiz kurumların önemi büyüktür.⁸⁹

⁸⁷ H. Havva Ergün, “Kelimelerin Namusunu Kurtarmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Eylül 2016): 53.

⁸⁸ Ali Bardakoğlu, “Dinî Değerlerin Buharlaşması”, 9.

⁸⁹ (Erişim Tarihi 15.11.2021), <https://www.youtube.com/watch?v=ChWNg2iaghQ>

Bireyin Allah’la ilişkisini, peygamber ile bağı ve diğer bireylerle refah içinde yaşamasında belli kriterleri önceleyen İslâm dininde samimiyet esastır. Allah Resulü “Din samimiyettir, nasihattir” buyurmuş, ashabın “kime karşı” hitabına Allah Resulü “Allah’a, kitabına, resulüne, müslüman idarecilere ve bütün müslümanlara karşı” cevabını vermiştir.”⁹⁰ Samimiyet üzerine inşa edilen dinde, Allah’a içtenliğin önemi büyüktür. Zira Allah Teâlâ “Dini Allah’a has kılarak ona ibadet edin.”⁹¹ buyurmuştur. Samimiyet; dürüstlüğü, iyi niyetli olmayı, erdemi kendine düstur edinmeyi, gösteriştan uzak olmayı ve art niyeti çağrıştıracak her türlü söz ve davranıştan berî olmayı gerekli kılmaktadır. Allah Teâlâ’nın âyetlerinde vurguladığı, peygamberin de insanlığa ışık tutan söz ve davranışları meselenin önemini ortaya koymaktadır. Din ve samimiyet arasındaki dengeyi iyi gözetmeyen veya bundan çıkar elde etmek isteyen istismarcılar tarih boyunca hep var olmuştur. Yani istismarın sebeplerinden biri de samimiyetsizliktir. İnsanların çeşitli amaçlarla dinî bilgiyi menfaatleri uğruna çarpıtması ya da suistimal etmesidir.

İslâm tarihi boyunca birtakım insanlar naslarla oynayıp, uydurmalarından medet umarak ve kurgularla insanların aklını çelerek ümmetin dinî duygularını istismar etmiştir. Bu insanlar her ne kadar kendilerinin Allah yolunda olduğunu ve peygamberi örnek aldığını haykırırsalar da bunların dinin temel ilke ve kaynaklarıyla uyumsuz düşünceleri hiçbir şekilde kabul edilemez. Hele bu kimselerin kendi öznel değerlendirmelerini, örf ve adetlerini, kültürlerini, temayüllerini ve arzularını dinin yerine koyarak bunları din ile özdeşleştirmeleri kesinlikle reddedilir. Yani farklı zamanlarda ve muhtelif coğrafyalarda hüküm süren Müslümanlığın farklı anlayışları içermesi kaçınılmaz bir sondur. Bu farklı anlayışların dinin bizzat kendisi olarak takdim edilmesi mümkün değildir. “İslâm’ın tarihsel tecrübesi”⁹² olarak adlandırılan bu tecrübeyi dinle özdeşleştirmek tutarlı bir yaklaşım sergilememektir.

Hadislerin değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında önemli bir işleve sahip olan şârihler, İslâm ümmetinin gelişmesine katkı sağlayacak birçok eser kaleme almışlardır. Her alanda olduğu üzere bu alandaki eserlerde de yazarların birtakım sosyolojik ve psikolojik farklılıklarının yanında zaman-mekân, yetiştirme tarzı, mezhep farklılığı, görüş ayrılığı, dinî bakış açıları ve hadisleri kabuldeki kriterleri gibi hususlarda birbirlerinden

⁹⁰ Müslim, *Sahîh*, I, 74.

⁹¹ A’râf, 7/29.

⁹² Ali Bardakoğlu, “Dinî Değerlerin Buharlaşması”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Eylül 2016): 7.

ayrıştıkları aşikârdır. Bu farklılıklarla beraber şârihlerdeki genel bakış açısını açıklayan Bünyamin Erul;

“Tenkid yerine te’vîl, tahkik yerine taklid, tahlil yerine tahmil (ihtimale hamletme), tesebbüt yerine tekerrür, taakkul yerine taassub, illet yerine hikmet tespiti, mâna yerine lafzı esas alma, tartışma yerine uzlaşma, sorgulama yerine savunma, mazi yerine müstakbeli görme, aykırı yorum yerine aşırı yorum yapma gibi eğilimlerin sıkça görüldüğünü” ifade etmiştir.⁹³

Buna göre hadis şârihlerinin temel tavırları da istismara yol açan bir başka faktördür. Onların tenkitten uzak olması ve rivayetleri mümkün olduğunca kabul etmeye yatkın bulunması istismara sebep olabilmektedir. Hadis külliyyatında oldukça önemli bir vazifeyi yerine getiren şerh edebiyatı, her ne kadar müstakil eserler kaleme alınıp, literatüre katkı sağlasa da aşırı yorumlama ve apolojik (savunmacı) tutumlar neticesinde rivayetlere eleştirel bakışı her çağda ve dönemde sınırlandırmaktadır. Örneğin Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir habere göre Resûlullah “Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta” buyurmuştur.⁹⁴ Kuvvetli hafızası ve derin kavrayışı ile rivayetleri Kur’ânî süzgeçten geçirerek hassaten tenkit zihniyetinin nüvelerini oluşturan Hz. Âişe (ö. 58/678), rivayet hakkındaki itirazlarını şöyle ifade etmektedir: “Ebû Hüreyre iyi ezberlememiş, zira o girdiğinde, Hz. Peygamber “Allah yahudileri kahretsin! Onlar, “Uğursuzluk, üç şeydedir” derler” buyurmuş, fakat Ebû Hüreyre hadisin başını işitememiş, sadece sonunu duymuştur.”⁹⁵ “Kur’ân’ı Ebû’l-Kâsım’a indiren (Allah’a) yemin ederim ki, O böyle söylemiyordu. Fakat Allah’ın Peygamber’i şöyle buyurmuştu: “Câhiliye insanları şöyle derlerdi: “Uğursuzluk, kadında, evde ve attadır.”⁹⁶ Hz. Âişe’nin itirazlarına ve tashihine rağmen ilk dönemlerde bu rivayet ilginç yorumlara ve te’vîllere konu olmuştur. Burada Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770) aktardığı ilgili kısmı zikretmek faydalı olacaktır: “Ben bu hadisi tefsir edenleri şöyle derken işittim: Kadının uğursuzluğu, doğurgan olmamasıdır; atın uğursuzluğu Allah yolunda binilmemesidir; evin

⁹³ Bünyamin Erul, “Yorum-Rivayet İlişkisi: Yorumun Rivayete Katkısı ve Rivayetin Yoruma Etkisi, Günümüzde Sünnetin Anlaşılması” [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri], 29-30 Mayıs 2004/Bursa, (2005): 111.

⁹⁴ Buhari, *Sahîh*, VII, 8. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sağlam “Uğursuzluk Üç Şeydedir... Rivayetin İsnad ve Metin Yönünden Tahlili”, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD) [Kalemname]*, 2/3(2017): 81-108.

⁹⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 124. (I-IV, Mısır, Dâr Hicr, 1999)

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIII, 158-159. (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.) Müessesetü’r-Risâle, 2001).

uğursuzluğu ise kötü komşudur.”⁹⁷ Bu te’villerin ilgili rivayeti İslâm dininin temel ilkeleriyle uyuşturması mümkün görünmemekte; bilakis te’vil edilmedikçe ne dediği bir türlü anlaşılamayan peygamber imajına sebep olmaktadır. İlerleyen süreçte asrın âlimleri de bu apolojik tutumu benimseyerek adeta bu deryaya kapıldıklarını göstermektedirler. Herhangi bir menfi yorum yapmayıp, aktarılan rivayetleri bizlere nakletmeyle yetinmişlerdir. Uğursuzlukla ilgili aktarılan bu rivayeti sorgulamayı düşünmeden uğursuzluğun hangi alanlarda olabileceğini düşünüp bunları ifade etmeleri de bir hayli şaşırtıcıdır. Zira uğursuzluğu doğurganlık, dilinin uzunluğu ve musallat etme ile ilişkilendirerek meseleyi başka bir boyuta taşımaktan geri durmamışlardır. Halbuki uğursuzluğun Câhiliye âdeti olduğunu, kısırlığın sadece kadına has olmadığını, İslâm peygamberinin kadını hak ettiği saygınlığa kavuşturduğunu, en önemlisi de Allah Teâlâ’nın âyetlerinde uğursuzluk olarak nitelemediği kısırlığın da bir imtihan vesilesi kılındığını bilmemeleri mümkün olmasa gerektir. Peygamber döneminden kısa bir zaman sonra yeniden gündeme taşınan “kadına menfi bakış” müfessirlerimiz kadar şârihlerin de peşini bırakmadığını dile getiren Bünyamin Erul⁹⁸, kaynaklarda geçen bu gibi rivayetlerin ancak yanlışlarının ortaya çıkarılma ve itiraz için aktarılması gerektiğini belirtmektedir. Yoksa sorgusuz sualsiz geçmişin tekerrürü olarak değil! İlk iki asra yakınlıkları münasebetiyle meseleleri daha doğru anlamaları ve topluma izah etmeleri mümkün olan şârihlerin, İslâm’ın doğru anlaşılıp ilkelerinin doğru uygulanmasında büyük vazifeye mazhar oldukları aşîkârdır. Her ne kadar tarihin farklı dönemlerinde yaşasalar da bunu gerçekleştirebilecek zihnî olgunluğa ve gerekli malûmata sahip olduğu bilinmektedir. Bir rivayetin konumunu yükseltmek adına içinde apaçık bir karine olmayan ifadeleri te’vîl etme yerine, Hz. Âişe gibi Kur’ânî ve aklî süzgeçten geçirerek aktarmaları bizleri de rivayet kültüründeki aşırılıklardan muhafaza edebilirdi. Tüm bu olanların yanında hadis şerhçiliğinin bizlere bıraktığı zengin miras da göz ardı edilemez.

Dünyevîleşme eğilimi de din istismarının bir başka tetikleyicisi olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda kibirlenme, kendi kendini yeterli görme, sınırsız bir şekilde üretim-tüketim, cinsî sapmalar, adaletsizlik, siyasî erki elde tutma, menfaat uğruna her yolu mübah görme olarak kabul edilen dünyevîleşme, insanlığın evrensel bir problemi

⁹⁷ Abdurrazzâk b. Hemmâm, *Musannef (Câmiu Ma’mer b. Râşid)*, X. 411. I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A‘zamî), Beyrut, el-Mektebü’l-İslâmî, 1403).

⁹⁸ Bünyamin Erul, “Hadis Yorumunun Sınırları”, *İlâhiyat Akademik Araştırma Dergisi*, 7-8(2018): 18.

olarak görülmektedir. Bu tasavvurun sonucunda bireyler, âhiret inancından uzaklaşırlar, tek mutluluğu dünyada ararlar ve Kur'ân âyetlerinden berî kalırlar. Halbuki İslâm doktrininde insan çift yönlü tabiata sahip bir varlıktır. Bu sebeple ruhanî ve dünyevîliği diğer bir deyişle maddî ve mânevî yönü barındırmaktadır. İnsan ruhunda bulunan mânevî yön, bireyin Yaratıcısı olan aşkın güçle irtibatını sağlarken öte yandan maddî yönü onu dünyaya meylettirmekte; ölümden sonraki hayattan uzaklaştırmaktadır. Birey, aklî melekeleri vasıtasıyla Yaratıcısıyla, nefsî arzularıyla ise dünya ile irtibat kurmaktadır. Bu iki gücün dengede olması bireye dünya ve âhiret mutluluğu sağlar. Bu sebeple kontrol sistemini iyi dizayn etmek gerekir. Aksi takdirde birey mâneviyattan uzaklaşıp tamamen geçici dünya nimetlerine meylederse ciddi mânada bir içsel boşluk yaşar. Bu durum ise aklın meydan okuduğu dünya hayatında bireyi tamamen sekülerizme sürüklemektedir. Bu husus dine bakış açısını da etkilemekte, naslara yeni anlamlar yüklemektedir. Neticede dinî kaynaklar birtakım dünyevî çıkarlar uğruna istismarın objesi konumunda olmaktadır. “İnsanların mânevî ihtiyaçlarının karşılandığı geleneksel kurumların yerini bugün tüketim kültürü doldurmaya çalışmaktadır. Markalar dinin yerini almaya çalışmakta ve reklamlar daha fazla mâneviyat imgelerini kullanmaya yönelmektedir. Tüketicinin mâneviyatla eşitlenmesi toplumların anlam haritalarını alt üst etmektedir.”⁹⁹

1.4.Din İstismarının Sonuçları

İstismar şebekeleri, bireyi kandırmayı amaç edindiklerinden evvela bireyin sorgu sualsiz itaatini talep etmektedirler. Ardından bireyi istihbarat yani günümüzde dijital medya olarak bilinen kanallar ile çepeçevre kuşatmaktadır. Bu kimseler, sahip oldukları imkânlar ölçüsünde geleneksel aile oluşumlarına karşı koyarak ahlâkî çökertme, sapkınlıkları sıradanlaştırma, akîdeleri yıkıma uğratma, maddî ve mânevî savaşları normalleştirme gibi menfi faaliyetlerle kendilerinden söz ettirmektedirler. Aslında bilinçli olarak yapmaya çalıştıkları bu faaliyetler, nifak kavramını hatırlatmaktadır. Bu sayede fitne ile ayrışan bireyleri ve toplumları daha kolay istismar edebileceklerini düşünmektedirler. Zira hayatı sadece dünyadan ibaret sanan bu insanlar, hırs ve menfaatleri ile insanları zaaflarından vurmayı kendilerine görev edinmişlerdir. Hedeflerinde ise var olan tek şey, insana yeniden istedikleri formda yaşam hakkı sunma ve kendi arzuları doğrultusunda şekillendirmedir.

⁹⁹ Faruk Yazar, “Reklam ve Tüketim Kültürü ile Kutsalın Tüketilmesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (2011): 100-102.

Adnan Bülent Baloğlu'nun ifade ettiği üzere istismar güruhu kısıpına aldığı bireyi her türlü düşünme, aidiyet ve sorumluluktan arındırır ve şu telkinleri verir: “İradeni ve aklını bana teslim edeceksin, senin irade etmene, aklını kullanmana, düşünmene gerek yok. Senin için en iyisini düşüneneğimden emin olabilirsiniz. Kendini ailenen, çevrenden koparacaksın; kimliğinden, aidiyetlerinden, bağlarından ve doğru bildiğin şeylerden zihnini ve bedenini tamamen arındıracaksın. Bundan böyle senin ailen ve çevren benim; sana yepyeni bir kimlik vereceğim, aidiyetin ve sorumluluğun yalnızca bana olacak. Sana kuralları ben koyacağım, ben ne dersem onu yapacaksın. Şimdi ver ellerini bana ve yum gözlerini. Nereye gittiğimizi, neyi niçin yaptığımızı sakın sorma. Aradığın hakikatin anahtarı bende, ben senin tek hakikat rehberinim. Seni ona benden başkası ulaştıramaz. Bu kutlu yolculukta kendini bütün benliğine bana teslim et. Seninle ilgili her türlü tasarruf ve yetki bana aittir. Allah ile aradaki tek aracı benim. Bunu sakın unutma! Eğer cenneti istiyorsan peşimden asla ayrılmayacaksın.”¹⁰⁰ Böylece Allah ile dahi bağı koparılan birey, ailesinden, arkadaşlarına, çevresinden milli değerlerine kadar kısacası aidiyeti olan her şeye nokta koymak durumuna getirilmiştir. Asırlar boyu bu gibi zorlu süreçler geçiren İslâm medeniyetinin hiç kuşkusuz temel sorunu dinî meselelerdeki bilgi yetersizliği ve yanlış dinî tutumlardır. Bu sebeple İslâm dünyasının her şeyden evvel doğru ve anlaşılır sahih bilgiye ihtiyacı vardır. Aksi takdirde şiddet, vahşet, dünyaya rağbet, liyakat, adalet gibi kavramlar sekteye uğratarak sosyal dokuya din kisvesi altında sunulmaktadır. Bu durum ise bireylerin istismarcıların ağına mâruz kalması ile neticelenmektedir. Çağımızın “ideoloji çağı” olduğunu ifade eden Mehmet Görmez’e göre günümüz insanının karşılaştığı problemlerin altında yatan yegâne sebep, evrensel mesajlar içeren İslâm dininin bu içeriği görmezden gelinerek belli grupların hedefleri doğrultusunda dar bir mecraya sıkıştırılması ve kendi mesajlarına dinî renk verilmesidir.

Tarih boyunca hakikatin ne olduğu hususunda tartışmalar yaşanmıştır. “Hakikatin yalnız “selef ehli” tarafından en doğru şekilde anlaşıldığı görüşü doğrultusunda her ne kadar çağın meselelerini çözümlemeye sadece selefin görüşleri ile yetinilip yeni arayışlara duvar örölse de belli bir süre şaz olarak kalmış olan selef anlayışı, Moğol istilasından sonra kendine yeni bir ivme kazandırmış ve belli faaliyetlerle anılan hareket olarak tanınmış ve zamanla bazı devletlerin siyasal ve toplumsal öğretisi olmuştur.”¹⁰¹

¹⁰⁰ Adnan Bülent Baloğlu, “İradenin Celladı” *Diyanet Aylık Dergi*, (Temmuz 2020): 36-37.

¹⁰¹ Mehmet Görmez, “Günümüzde Yeni Dinî Anlayışlar”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Mayıs 2015): 5-9.

Görüşler ve bilgiler donuklaştırılmış; sınırlandırılmıştır. Neticede kendisi gibi olmayanları tekfir etme anlayışı literatürde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlayış İslâm'ın insana verdiği akıl ve muhakeme etme gücünü tabir câizse veto etmiş; dinî meselelerin çözümünde dayanak kabul etmemiştir. Tüm bunlarla birlikte İslâm dininin öğretileri rivayet odaklı bir hal almış ve şekilcilik benimsenmiştir. Bu menfi dinî bakış açısı, yavaş yavaş dinî kavramları istismara yönelmiştir. Örneğin “cihad kavramı modern bir savaş doktrini”¹⁰² olarak empoze edilmeye başlanmıştır. Böylece merhamet, adalet, uhuvvet, muhabbet ve saygı esasında tesis edilen İslâm dini, şiddet ve vahşet bunalımına dönüşen bir fanatizme evrilmiştir. Bu netice İslâm dünyasını yıkıma uğratmakla kalmamış; tüm dünyada İslâm dinine menfi bir bakış açısı oluşmasına sebep olmuştur. Sadece İslâm medeniyetinin değil tüm medeniyetlerin ortak paydada birleştiği istismar faaliyetleri günümüzde ise “Yeni Dinî Hareketler” adı altında apaçık yürütülmektedir.

1.4.1.Yeni Dinî Hareketler

İnsanoğlu, fitratı gereği arayış içinde olan bir varlıktır. Bu minvalde birey, arzuları doğrultusunda yeniyi ve farklıyı aramaya yönelmektedir. Seküler fonksiyonlar ile ortaya çıktıkları için yenilik durumu söz konusu olan Yeni Dinî Hareketler, arayış içindeki bireyleri cezbeden bir hareket olmuştur. “Yeni Dinî Hareketlerin karizmatik liderleri hem geçmişten farklı anlamında “yeni” hem de mezhep ve oluşumlardan daha marjinal bir cazibe uyandırması anlamında “hareket” kavramlarıyla isimlerini oluşturmuşlardır.”¹⁰³ Gerek yapısı gerek barındığı içerik açısından senkretik (inançları birleştiren) görünüme sahip Yeni Dinî Hareketler, kimi zaman oldukça katı kimi zaman da bir o kadar yenilikçi tutum sergileyebilmektedirler. Farklılıkları mündemiç bu hareket, bazen bir mezhebin veya tarikatın kökeninde kendilerine yer bulabilirken bazen de tüm mezhep ve ideolojilerden berî olmayı gerektirmektedir. Hareket liderleri, herhangi bir oluşumun olası yanlış tutumlarından, ön yargılarından beslenmek ve kült anlayışı doğrultusundaki yanlışlarla anılmak istemedikleri için yeni bir dinî hareket olduklarını ısrarla belirtmektedirler.

Karizmatik liderlik altında mutlak nüfuz ve sahip oldukları farklılıklar ile hareketlerine üye arayışında kullandıkları yöntemler sayesinde bireylerde sıradışı bir

¹⁰² Mehmet Görmez, “Günümüzde Yeni Dinî Anlayışlar”, 7.

¹⁰³ Muhammed Kızılgeçit, “Yeni Dinî Hareketler ve Radikalizm”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Temmuz 2021): 10-13.

hayranlık uyandırabilmekte ve kendilerini dünyaya tanıtmaya gayesiyle çıktıkları bu yolda propaganda faaliyetlerini aralıksız sürdürebilmektedirler. “Günümüzde yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak bilinen medyayı (internet, televizyon, sinema) propaganda amaçlı kullanarak kendilerini daha yakînen dünyaya tanıtmaktadırlar. Medyayı aktif kullanan Yeni Dinî Hareketler, tele evanjelizm kavramını akıllara getirmektedir. Medya aracı kılınarak yapılan bu evanjelik hareketin icrası toplulukları etkileyebilmektedir. Özellikle sinema filmi ve belgeseller ile her yaştan kesime hitap edebilmektedirler. Medya ile kendilerini ispatlama faaliyeti, zamanla “elektronik din” kavramı ile bütünleştiklerini de göstermektedir. Reyting ölçümleri yapılarak bireylerin ne zaman medyaya daha çok vakit ayırdıklarını tespit ederek çekimlerini ve filmlerini o vakitlere indekslemeye çaba sarf etmiş; kendilerini ona göre programlamışlardır.”¹⁰⁴

Neo selefilik olarak da bilinen Yeni Dinî Hareketlerin en belirgin karakteristik özelliği kurtarıcı tasavvurun kabulüdür. Karizmatik lider etrafında birçok üyeyi barındıran bu hareketteki lider aynı zamanda bir mesîhtir. Var olan bu mesîh inancı geleceğe yönelik vaatlerde bulunmakla birlikte üyelerinin kendisine sorgusuz sualsiz itaatini de öncelemektedir. Kendilerini aşkının yeryüzündeki mümessili olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla mensuplarına karşı her türlü düşünce ve uygulamayı gerçekleştirme gücüne sahiptirler. Amaçları doğrultusunda oluşturdukları bu sistemde taleplerini gerçekleştirebildiklerini bizzat müşahade etme arzusuyla mensuplarına sıradışı öneriler sunabilmektedirler. “Yeni Dinî Hareketlerden biri olan David Koresh’in¹⁰⁵ gruptaki tüm kadınlar üzerinde sadece kendisinin cinsel hak sahibi olduğunu iddia ederek diğer erkekleri bekârlığa mecbur bırakması ve bu noktada herhangi bir itirazla karşılaşmaması olayı, bu yöndeki taleplerin misalleri arasında yer almaktadır.”¹⁰⁶ Birçok Yeni Dinî Hareketlerde benzerini hatta daha da aşırılıklarını görebileceğimiz bu utanç verici faaliyetlerden biri de Aum Shinrikyo Hareketi’ndeki üyelerin asketik (aşırı ruhbanlık, çilecilik) yaşam adı altında aşırılığın ötesindeki yetersiz beslenme, az uyuma, beden gücü gerektirecek ağır işlerde çalışma vb. uygulamaları sorgusuz sualsiz gerçekleştirmeleridir.

¹⁰⁴ (Erişim Tarihi:18.12.2021), <https://www.youtube.com/watch?v=LPhIubmj58I>

¹⁰⁵ Branch Davidian hareketinin lideridir.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Turan- Emine Battal, “Kurtarıcı Tasavvurun Yeni Dinî Hareketlerdeki Boyutları” *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, (2018): 83-598.

Toplumsal ahlâkî çökertici gayri ahlâkî taleplerde bulunan, dinde yeri olmayan inanış ve anlayışları dinî uygulama ve metinler gibi lanse etmeleri istismarın apaçık misallerini sunmaktadır. Raelyanların mensup olduğu “Rael hareketinde”¹⁰⁷ göze çarpan yeni cennet müjdesi ve bireylerin istek ve arzularının tek hakikat olarak algılanmasına dayalı olarak hareketteki evlilik dışı cinsel ilişki, cinsellik, çıplaklık durumlarını dinî gereklilik olarak adlandırmışlardır. Halbuki din, bu sapık hareketlerin dinden olmadığını açıkça vurgulayan evrensel değerleri mühim gören bir inanç sistemidir. Halkın Tapınağı, Branch Davidian, Güneş Tapınağı, Cennetin Kapısı ve Aum Shinrikyo hareketleri, başta Amerika olmak üzere Fransa, İsviçre, Kanada ve Japonya gibi ülkelerde gerçekleştirdikleri cinayet, suikast ve toplu intihar şeklindeki şiddet eylemleriyle XX. yüzyılın son çeyreğinde isimlerinden sık sık söz ettirmişlerdir. Dinî eğilimi olan bireylerin hedef alındığı Yeni Dinî Hareketlerde dinin asla mübah kılmadığı bizzat haram hükmü verdiği hususlar özelinde araştırdırılan din, istismara mahkûm edilmektedir. ABD’de D. Brandt Berg 1961 yılında “Tanrının Çocukları” hareketini kurmuştur. Harekete mensup her bir üye Kutsal Kitap’tan isim almış ve kolonilere katılmışlardır. Zamanla sayısı artan hareketin mensupları bazı uygulamalarda da obje olarak kullanılmıştır. “Flörtçü Balık Avcılığı”¹⁰⁸ adı altında harekete mensup olan ve bilhassa kadın üyelerin gerek taraftar gerekse de para kazanma uğruna “Sevgi Hukuku” adı altında evli ya da bekâr her türlü gayri meşrû ilişkilere özendirildiği bilinmektedir. 1980’lerden sonra yayılan AIDS hastalığı nedeniyle bu uygulamaya ara vermişlerdir. Durdurulan uygulamayı hareket mensupları reddetmemiş; aksine bu uygulamalarını açıkça itiraf etmişlerdir. Din ile bağlantı kurarak Tanrı’nın sevgisini paylaştıklarını ve kadınların bedenlerini yalnızca Tanrı için kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Sosyal ilişkilerin oldukça zayıfladığı günümüz insanına hitap etmede işe bireylerin zayıf noktalarından başlayan ve topluma kardeşlik, birlik, sevgi ve saygı adı altında gayri meşrû ve gayri ahlâkî davranışları sergileyen Yeni Dinî Hareketler, temelde insan onurunu kırıcı duygu ve düşüncelerle ortaya çıkmıştır. Bu sebeple din dışı öğretiler ve uygulamalarda dini ekarte ettiği gibi bireyin onuruna yakışmayacak her türlü davranışı talep etmekten ve gerçekleştirmekten kaçınmamışlardır.

¹⁰⁷ Süleyman Turan- Emine Battal, “Kurtarıcı Tasavvurun Yeni Dinî Hareketlerdeki Boyutları”, 597.

¹⁰⁸ Süleyman Turan, “Bedenin Din Namına İstismarı: Tanrı’nın (Yaramaz) Çocukları ve Flörtle Balık Avlama”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19/1(2019): 9-52.

Sebebi her ne olursa olsun aile bağları kopmuş ve sosyal ilişkileri bozulmuş bireyleri, hasret kaldıkları bu yakın ilişkilerle kendilerine çekerek her konuda onları cesaretlendirmişler ve dinî eğilimi olan bu bireylere dini istismar ederek ulaşmışlardır. Dinin sahih bir şekilde yaşanıp anlaşılmadığı bir asırda ortaya çıkan her bir ideoloji, oluşum veya hareket haddizatında dinin istismar edilmesine olanak sağlamıştır.

1.4.2.Hurafelere Meyletmek

Gerçek ve mantık dışı kabul edilen her görüş ve davranışı ifade eden hurafe, objektiflikten uzak olup subjektiflik barındıran bir olgudur. Dinin coğrafi kirlerden ve tarihî tortulardan arındırılması olarak nitelenen hurafe ile mücadele, birtakım din dışı söylemlere ve eylemlere karşı durmayı gerekli kılmaktadır. Müslümanlar asırlardır hurafelerle mücadele etmişlerdir. Fakat hangi görüş veya yaşayış tarzının hurafe olduğu noktasında müslümanlar diğer bir deyişle İslâm medeniyetinin taşıyıcıları ittifak edememişlerdir. Günümüz açısından değerlendirecek olursak şunları söylemek mümkündür: “İslâm coğrafyasında XIX-XX. yüzyıllarda seküler fonksiyonlardaki değişim ve düzenleme dinî hususta da hurafelerden arınmış bir anlayışı doğurmaktadır. Bu şekilde din, aslı olmayan haber ve uygulamalardan arınmış; sahih bir öğreti sistemi olarak anılacaktır.”¹⁰⁹ Fakat sosyolojik, psikolojik faktörler ve cehalet gibi bazı etmenler yüzünden her asırda asılsız hurafeler varlığını sürdürmektedir.

Gerek sosyolojik gerek psikolojik etmenler din sahasında istismarı da beraberinde getirmektedir. İnsanoğlu çevresindeki uyarıcılarla aktif bir ilişki kurmaktadır. Bu sebeple okunan bir yazıda, yaşanan bir olayda, giyilen bir kıyafette, kazanılan bir oyunda vesileler aranırken hurafeler söz konusu olmaktadır. “Eşya ve olayların mahiyetini bilmeme, geleceği bilme arzusu, korku, stres, çaresizlik, kutsallaştırmanın yer değiştirmesi, güvenlik ihtiyacı, başarıya ulaşma arzusu, sorumluluğu başka güçlere atfetme, rüyalar ve hayal gücü”¹¹⁰ gibi birçok sebeple ortaya çıkan hurafeler, bireyin karakteristik özelliklerine göre daha kolay şekil alabilmektedir. Her ne kadar modern çağda bilginin yayılması ve aktif kullanılmasıyla azalacağı veya ortadan kalkacağı düşünülüyorsa da

¹⁰⁹ Seyfettin Erşahin, “Hurafe ile Mücadelenin Niceliği ve Niteliği Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi*, (2006): 18-20.

¹¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ali Köse, “Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2(2009): 45-70.

“Mâneviyattan uzaklaşan insanlığın son dönemlerde yeniden sihir, büyü, hurafe gibi boş inançlara yöneldiği bir inanış olarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür.”¹¹¹

Gazetelerde günlük, haftalık, aylık olarak yayınlanan burç falları, elit kesimlerce takip edilen gaybten haber vermenin bir tezahürü olarak insanlara gösterilen ve ardında bu bireyleri kendilerinin takipçisi olma yarışına iten bir tür istismar faaliyetidir. Dolayısıyla da geleceğe yönelik iyimser ve kötümser yorumlarla dinî kisve büründürülerek bireylerin zamanlarını çalmaktadırlar. Kur’ân’da “Gayb’ı Allah’tan başka kimsenin bilmeyeceği, bilemeyeceği”¹¹² yönünde apaçık vurgulanan bu durum muska, fal, mavi boncuk, sihir, büyü veya hurafelerle bireyleri istismarcıların hedefi haline getirmiş ve “Medyum ve astrologların uydurma yorumlarıyla kendilerini şirke vardıran düşünceye hapsolmaya mahkûm etmiştir.”¹¹³ Neticede İslâm dininin sahih kaynaklarından uzaklaşan insanlar, sahip oldukları ışık kaynağını bırakıp körden yol göstermesini isteyen bireylere dönüşmüştür.¹¹⁴

1.4.3.Deizm

İslâm, temel ilkeleriyle kültür, felsefe, maarif, bilim, mimari, ekonomi, hukuk ve siyaset gibi birçok alana nüfuz eden dinamik bir olgudur. Kur’ân’da tesis edilen İslâm düşüncesi de dünya ve âhiret hayatının ayrılığını düşündürmez; bilakis İslâm bir bütünlüğü ifade eder. Bir meselenin halli için naslara müracaat şüphesiz kaçınılmazdır. Ancak “Bir şeyi dinî kılan husus, zorunlu olarak o hususun naslarda çözümünün bulunması veya ifade edilmesi değildir. Bu tür bir bakış açısı, dinî düşüncüyü donduran dogmatik bir bakış açısı olacağı gibi, dinin hayatiyeti açısından da son derece zararlıdır; hâkim bir konuma geldiği zaman da o öğretinin çökmesine sebep olur.”¹¹⁵ Bu husus itikadî fırkaların ve mezheplerin oluşumuna neden olmuştur. İslâm tarihinde acılı sahnelerle neticelenen hadiseler; Tanrı’nın mahiyeti, ilâhî adalet, cebir ve hilâfet gibi meselelerdeki dinî referanslara aşırı bağlılık ve yorumlarla kendini gösteren dogmatik tutumlardan kaynaklanmaktadır. Bu türden aşırılıklar devam ettiği müddetçe benzer acıların yaşandığı ve yaşanacağı da muhakkaktır.

¹¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş “Din Dünyevîleşme İlişkisi” *Diyanet Aylık Dergi*, (Aralık 2005): 11.

¹¹² Neml,27/65-66.

¹¹³ Osman Cilacı, “Hurafeler ve Bâtıl İnançlar” *Diyanet Aylık Dergi*, (Temmuz 1995): 17-21.

¹¹⁴ Metin Akçam, “Fal Tüccarlarının Umut Sömürüsü” *Diyanet Aylık Dergi*, (Temmuz 1992): 14-16.

¹¹⁵ İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık Dünyevîleşme” *İslâmiyat*, 4/3: 35-58.

Kendisine dinde yer bulma arzusunda olan insanlar, âyet-i kerîme ve rivayetleri çıkarları doğrultusunda istismar edebilmişlerdir. Neticede din kisvesine büründürülerek Hz. Peygamber’e yalan isnad edilen bir din anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu durum da aynı düşünce ve görüşü paylaşmayan insanların tekfiri ve katli ile sonuçlanmıştır. Karşı görüşü benimseyen insanlar “din buysa ben dini kabul etmiyorum” diyerek inançlarından yüz çevirmeye gitmişlerdir. Halbuki din, hiçbir insanı tahakküm altında bırakmaya mahkûm etmeyen, sorgulamayı defaetle vurgulayan ve nebevî metotla insanlığa örnek olmayı kendine misyon edinmiş bir ilâhî sistemdir. Yanlış dinî anlayış ve tecrübeler dinin aslını reddetmeyi gerektirmemelidir. Maalesef yanlış dinî anlayışlar günümüzde de toptan inkârcı zihniyeti beslemektedir. Çarpıcı ifadeleriyle çözüm önerisi sunan İbrahim Coşkun şunları aktarmaktadır: “Batı, aydınlanmayı deizm ve ateizm ile gerçekleştirse de bu aydınlanmanın doğurduğu problemler günümüzde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Müslüman entelektüeller, Allah’ın kudret sıfatını öncelemenin aksine Rahmân ve Rahîm sıfatlarına atıf yaparak, Allah-insan, Allah-âlem ve insan-âlem ilişkisi konusunda donanımlı çözümler sağlayabilecek bir modernite oluşturabilirler.”¹¹⁶

1.4.4. Tekfir ve Terör

İslâm düşünce sisteminde kendisine kelâm disiplini altında daha çok yer bulan tekfir kavramı literatürde teolojik unsurlarla birlikte birtakım siyasal ve ideolojik unsurları da barındıran bir anlam ihtiva etmektedir. İslâm dininde kesin olarak bilinen dinî bir esası inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetme olarak ifade edilen tekfir¹¹⁷, asırlardır var olan bir olgudur. Bu olgunun meşrulaştırılması ise “Yahudiler 71 fırkaya ayrıldı. Birisi cennette, 70’i cehennemdedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündü. 71’i cehennemde, birisi cennettedir. Allah’a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennette, 72’si cehennemde olacaktır”. Ey Allah’ın Resulü! Onlar kimlerdir? diye sorulunca “Cemaattir” buyurdu¹¹⁸ rivayetiyle bir hayli

¹¹⁶ İbrahim Coşkun, “Dünyevi İslâm’ın pratiği önünde bir engel: Despot/otokrat Tanrı Tasavvuru, Bir Kelâm Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi” *İlâhiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002 Çorum* (2003): 205.

¹¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 350-356.

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 462; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâr İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ths., II, 1322. Detaylı bilgi için bkz. Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010); Ahmet

kolaylaşmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere tekfir, politik gayelerin gerçekleşmesinde aktif bir şekilde rol oynamaktadır. Bunun en bariz örneğini ise Hâricîlerin tarihteki faaliyetlerinde açıkça görebilmekteyiz. İmâmet meselesiyle başlayan bu politik serüvende zaman zaman bazı aşırılıklar da sergilenmekteydi. Öyle ki kendi dinlerinden olan fakat görüş ve ibadet farklılığı olan bireylere karşı olabildiğine kaba saba davranırken diğer din mensubu bireylere karşı bir o kadar yumuşak huylu, hoşgörülü yaklaşabiliyorlardı. “Hatta sırf babalarından veya eşlerinden ötürü kadınları ve çocukları da tekfirle itham edip ölümle karşı karşıya getirmekteydiler.”¹¹⁹ Neticede oluşan bu aşırı dışlayıcı tutum, aynı ideolojiye sahip olmayan insanları bazı düşünce ve mekânla sınırlandırmış; yeniliklere kapalı kalmayı doğurmuştur. İslâm’ın aklı ve fikriyle özgür addettiği insanoğlu, belli kesimin ilkeleri doğrultusunda ancak hayatını idame ettirebilme handikabıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum ise insan haklarına saygısızlığın en üst mertebisini oluşturmuştur.

İslâm medeniyeti, çok kültürlü toplum yapısını bünyesinde barındıran adeta şemsiye bir medeniyettir. Vahyin ışığında eğitilmeye başlanan toplumlar tüm bu farklılıklarıyla bir güzelliği ittihaz etmekteydi. Arap toplumunda var olan kabilecilik anlayışı, İslâm dininin umdelerine meydan okuduğundan ilâhî ikazlara muhatap olmaktaydı. Halbuki İslâm dini, dışlayıcılığın aksine kapsayıcılığı esas alan bir toplumu hedeflemektedir. Dolayısıyla hâricî zihniyetin bu dışlayıcı tutumu günümüzde farklı gruplarca benimsenmiş olsa dahi dinî bir öz olarak kabul edilemeyecektir. “Her ne kadar oluşumların beslendiği kaynaklar dinî metinlere dayandırılrsa da hakikatte İslâm’ın ilke ve değerlerine aykırı her tür düşünce ve davranışı gayelerine uygun meşrulaştırma faaliyetinden başka bir şey değildir.”¹²⁰ Günümüzde bu tür aşırılıklarla anılan grupların başında gelen IŞİD, siyasî emeller uğruna ortaya çıkıp dinî söylemleri esas aldığını vurgulasa da kendisi gibi düşünmeyen bir müslümana bile yaşam hakkı tanımayan, medya aracılığıyla “sanal bir ümmet”¹²¹ oluşturma gayesi içinde olan hâricî zihniyetli bir oluşumdur.

Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 5/3(2005): 25-45.

¹¹⁹ Muammer Esen, “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2011): 103.

¹²⁰ Muammer Esen, “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”, 109.

¹²¹ Mehmet Ali Büyükkara, “Tarihî Hâriciliğin Günümüze Yansımaları”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Kasım 2014): 31-33.

Bilhassa Irak ve Suriye’de ele geçirdiği topraklarla anılan ve kanlı mücadelelerle 2014 yılında kendinden sıkça söz ettiren IŞİD¹²², 1999 yılında Ebû Mus‘ab el-Zerkavî tarafından Afganistan’da kurulan bir terör örgütüdür. “Tevhid ve Cihad Örgütü” adıyla kurulması örgütün dinî kisve adı altında faaliyetler yapacağını apaçık göstergesidir. Kendisini dünya üzerindeki tüm müslümanların ortak paydası olarak gören bu örgüt, sözde İslâm devleti çatısında halifeliği ilan ettiğini duyurmuştur. Dinî kimlikli oluşumların inanç temeli üzere kurulup daha çok siyasî yönü ön plana çıkarılan topluluklar olduğu bilinmektedir. Tarihî serüvene bakıldığında ise ortaya çıkan siyasî-dinî her oluşumun akidevî temellere oturtulduğu görülmektedir. Hz. Peygamber’in vefatını takiben ortaya çıkan sorunlardaki siyasî erki elde bulundurma arzusu bu algıyı doğrulamaktadır. Globalleşen dünya serüveninde hala izleri görülen bu siyasî arzular bazı farklılıklarla gündem oluştursa da esasında tarihî benzeşimi yansıtmaktadır. Hâricî zihniyeti ile anılan şiddet ve dinî yayılcılıkla ön plana çıkıp ortak temada buluşmayı sembolize eden oluşumlardan biri de Irak Şam İslâm Devleti’dir (IŞİD).¹²³

Dinî metinleri kullandıklarını ifade eden hareket sahipleri, mensuplarını insanlığın zaaf noktasını oluşturan dinî söylemlerle yakalamaktadır. Dinî kimlikli bu oluşumlar radikal olmanın yanında dışlayıcı tutumlarıyla da dikkat çekmektedir. Teknoloji ile küçük bir köy haline dönüşen dünyada sosyal medyayı aktif ve etkili kullanarak taraftar edinmeyi amaçlayan oluşum sahipleri, ihtiyaç durumunda bireylerin de kendilerine ulaşımını bu sayede kolaylaştırmışlardır. Yalnızca kendi görüşlerini kabul edip, aksi her görüşü kesin olarak reddeden bu zihniyet güncelliğe kapalı olması, esnek olmaması ve katı bir metodu benimsemeleri hasebiyle adeta selefliği canlandırmakta ve fakat tüm bu katı düşünce tarzlarına rağmen günümüzde mensupları hızla artmaktadır. Bu düşünce sahiplerinin metotlarına yer vermeden evvel oluşumun esaslarını zikretmek yerinde olacaktır:

1. Şirkin her türlü ve şirke ileten yol ve araçların hepsi ortadan kaldırılacaktır.
2. Şiîler/Râfîzîler, şirk ve ridde taifesindendir.

¹²²(ErişimTarihi10.12.2021),https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YA_YINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/deas%CC%A7%20tr_almanca.pdf

¹²³ Ramazan Biçer,” İşid Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 13/1(2015): 1-11. DEAS’ın itikâdî görüşleri hakkında bkz. Ersoy Şentürk, “DEAS ve İtikad Anlayışı”, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.), 1-92.

3. Aşırılığa giden Hâricîlik ile dine lakayt Mürcie, bizim hedefimizdir.
4. Kelime-i şehâdeti söyleyen ve İslâm'ın nevâkızlarından¹²⁴ birisini işlemeyene karşı duruşta değiliz.
5. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir.
6. Hizb-i İslâmî, Hizbü'l-Mutlak, Düleymî, Hâşimî, Allâvî, Ca'ferî ve diğerleri gibi siyasî faaliyet içerisinde bulunanlar, mürted ve kâfirdirler.
7. Endülüs'ün yıkılmasından itibaren, İslâm ülkelerinin kurtarılması için cihad, farz-ı ayndır.
8. Mevcut İslâm ülkelerinin yönetim ve ordusu mürted ve kâfirdir. Ancak halkı kâfir değildir.
9. Mevcut İslâm ülkelerinin yönetim ve ordusuyla savaşmak, haçlılarla savaşmaktan daha vaciptir.
10. Kadının, yüzünü kapatması farz, sosyal hayatta erkeklerle karışması haramdır.¹²⁵

İslâm dünyasında dinî motifli terör oluşumlarının dayanak noktasını dinî söylem ve metinler oluşturmuştur. Daha çok radikalleşme ile gündem oluşturan bu hareketler, dinî terörizmi simgelemektedir. Faaliyetleri için meşrû zemin inşa etme gayesindeki terörizm içerikli hareketler, dinin politik yönünü istismar ederek ekonomik ve siyasî emellerine ulaşmaya çaba sarf etmektedirler. Şiddet, zorbalık ve intihar eğilimleri ile dine mal edilen bu aşırılıklar dinin temel ilkelerine aykırılık arz etmektedir. Sadece İslâm dinine hasredilmeyecek olan terör faaliyetlerine hemen her dinde rastlandığını belirten Fatih Kurt da “Dini İstismar Eden Örgütlerin Şiddet ve Terör Konusundaki Teolojik Gerekçeleri” adlı makalesinde bu hususu örneklendirmiştir. Bunlardan biri de hristiyanların İncil metinlerinde kendilerine yer bulduklarını iddia ettikleri şiddet içerikli ifadelerdir: “Ben dünyaya ateş yağdırmaya geldim. Keşke bu ateş daha şimdiden alevlenmiş olsaydı.”, “Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Barış değil, kılıç getirmeye geldim.”, “Öbürlerine, “Kent boyunca onu izleyin ve kimseye acımadan, kimseyi esirgmeden öldürün.” Yine Ahd-i Atik'te geçen “Ve Tanrı'nın onları senin önünde ele vereceği ve sen onları vuracağın zaman; onları tamamen yok edeceksin, onlarla ahdetmeyeceksin ve onlara acımayacaksın ve onlarla hısımlık etmeyeceksin.”

¹²⁴ Nevâkız: İslâm'ı bozan şeyler, bid'at.

¹²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Biçer, “İşid Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı”, 9-10.

ifadeleri bağlamından koparılan sözlerin hangi din olursa olsun bireysel arzular uğruna şiddet eğilimlerini meşrulaştırma gayesi gütmekten öteye geçemediğini doğrulamaktadır.¹²⁶ Birçok dinde kendine yer edinen terör örgütü mensuplarının, referans aldıkları naslar ve hadisler neticesinde bireyleri felakete sürüklediklerini belirten Fatih Kurt, kendilerini daha çok Selefiyye akaidi temeline endekslediklerini ifade etmiştir. Zira onlarda var olan “aklını kullanmama” ve “soru sormama” ilkeleri bu örgütlerin faaliyetlerini gerçekleştirmelerine oldukça kolaylık kazandırmıştır.

Merhamet, uhuvvet, adalet ve muhabbet dini olan İslâm, bireyin haklarını ihlal eden her türlü şiddet ve zorba davranışa karşıdır. Bu sebeple dinî terörizm adı altında dinin kötüye kullanılması kabul edilecek bir durum değildir. İdeolojik sistemlerini uygulayabilecekleri alan olan ve toplumun yumuşak karnı olarak nitelenebilecek din, illegal düşünce ve davranışın bireylere işlenmesinde kolaylaştırıcı bir objeyi vasf etmektedir.

Tekfir, dârü'l-İslâm, dârü'l-harp ve cihad gibi birçok dinî kavramı yeniden yorumlayarak sözde dindar kesimi oluşturan zihniyet sahipleri, halka bu meyanda meydan okumaktadır. Yaptıkları cihadın dinî dayanağı ise Mâide sûresi 44. âyet-i kerîmedir: “...Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”¹²⁷ “Öyle ki intihar eylemleri ile şehitlik eş değer tutulmuş ve din siyasal istismarın bir parçası haline gelmiştir.”¹²⁸ Kur’ân’dan referans aldıklarını mensuplarına bildiren ve dinî gayelerle faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini savunan oluşum sahipleri “Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın”¹²⁹ meâlindeki âyetleri özenle kullanmaktadırlar. Halbuki âyetten maksat bu değildir. Sebebi nüzulü ve bağlamından koparılmış her bir âyet yanlış anlaşılmaya mahkûmdur. Bu sebeple âyetin bağlamı önem arz etmektedir. Âyetteki “onlar” hitabından maksat bir önceki âyette geçen ve savaş açan düşman tarafı simgelemektedir. Haksızlığa ve

¹²⁶ Fatih Kurt, “Dini İstismar Eden Örgütlerin Şiddet ve Terör Konusundaki Teolojik Gerekçeleri”, *İslâm Araştırmaları*, 31(2019): 86-87.

¹²⁷ Mâide, 5/44; Detaylı bilgi için bkz. Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân yolu Tefsiri*, 2, 278-279.

¹²⁸ H. Ezber Bodur, “Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslâm’ın Siyasal İstismarı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2005): 85.

¹²⁹ (Erişim Tarihi:09.12.2021), <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1140228-terorun-islami-referansi-olur-mu-bakara-191>.

adaletsizliğe karşı koyan¹³⁰ İslâm dininde savaş zamanı savaş, barış zamanı barış ilkeleri geçerlidir.

Dolayısıyla müslüman kimsenin sebep olmadığı savaşta teslimiyetçi davranması kabul edilecek bir tutum değildir. Bu nedenle haksız saldırı ve başkaldırıda savaşmak emredilmiştir. Aksi takdirde cihadın anlamı, bu istismarcıların iddia ettiği üzere görüşünü benimsemeyen kişiyi öldürmek, buna da dini alet etmek değildir. Bu tarz dinî emirlerle gruplara dahil edilmek istenen bireyleri etkilemenin yolu, özneliliğin ön plana çıkarılması; bireyin karakteristik özelliklerine göre onu etkilemeye çalışılmasıdır.¹³¹ Şiddetli geçimsizlik, boşanma ve iletişimsizlik sonucu kül olmuş aileye mensup bireyler, cihada meyilli bireyler, sosyal hayatta hor görülen bireyler, maceraperest bireyler, asosyal bireyler ve psikopat ruhlu olup şiddete meyyal bireyler gibi daha sıralanacak birçok özelliği barındıran bireyler, IŞİD mensupları tarafından daha çabuk ikna edilip kolayca gruplarına dahil edilmektedir. Duygusal yönü ağır basan bireyler ise faaliyet mensuplarının işini bir hayli zorlaştırmaktadır. Bu sebeple ilk tanışma-görüşme yüz yüzelikten berî olan sanal ortam ile gerçekleştirilmektedir. Bilhassa özel materyallerle duygusallığı depreştiren savaş görüntüleri, katledilmiş çocuk resimleri ve evladı için gözyaşı döken ailelerin videoları seyrettirilip bireye zaaf noktasından yaklaşılmaktadır.

Adım adım etkileme yolları ile elde edilmek istenen bireylerin hafızasında ciddi soru işaretleri yaratılarak bu sorulara cevap niteliği taşıyan kitap yardımıyla bibliyoterapi yapılmaktadır. Günümüz dünyasında bir an bile uzak kalamadığımız sosyal medya aracılığı ile birey sürekli bu doğrultuda yönlendirilmekte ve yapılacak cihad¹³² faaliyetinin dinî dayanağı sunularak faziletleri bireye enjekte edilmektedir. Bireyi her anlamda kuşatan örgüt mensuplarının faaliyetleri netice verince bireyin şehirden uzaklaşması ve örgütte yer alması gelecek bir emre bağlı olacaktır. Bu şekilde birey hem cihad hem de hicret için hazır konuma gelmiş olacaktır. Aileden, dostlardan ve toplumdan uzak kalıp yalnızlığa mahkûm edilen birey, kendini her alanda soyutlayıp sadece örgüt üyeleri ile iletişimde kalmaktadır. “Daha önce cami cemaatinden olan birey, örgüte

¹³⁰ Bakara, 2/279.

¹³¹ Detaylı bilgi için bkz. Bilal Kartal, “İşid’e Katılma Sürecine Psiko-Sosyal Bir Bakış”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(2017): 147-164.

¹³² Detaylı bilgi için Bkz. İlyas Tunç, “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin İdeolojik Temelleri: Radikal Kimlik İnşasında Cihad Kavramının İncelenmesi”, (Yüksek lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik ve Stratejileri Ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2014), 1-107.

aidiyetinden sonra camiye gitmemeye, ücret karşılığında namaz kıldırın imama kâfir olduğu gerekçesiyle ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağıllığından ötürü uymamaya başlar.”¹³³

Dinî gayelerle ortaya çıkan hareketler aşırı radikal görüşleri bünyesinde barındırmaktadır. Bireyleri kısıkcı altına alan örgüt avcılarını hareket ve oluşumlarına dahil ettikleri bireyleri önce aileden sonra da zamanla toplumdan uzaklaştırmakta ve kendilerine adamaktadırlar. Hal böyle olunca faaliyet mensuplarının birey özelinde toplumda bıraktığı yıkım adeta büyüyen bir çığ gibi sürüklenip gitmektedir. “Bidayetinde yerel bir örgüt olarak kurulan İŞİD, günümüzde tüm dünyaya hükmeden küresel bir terör örgütüne dönüşmüştür. İdeolojik bağlantıları, finans durumu, iletişim ve kişileri etkileme yöntemleri ile sistematik bir örgüt olan İŞİD, uluslararası ilişkiler ile daha kapsamlı ve kalıcı yöntemlerle bertaraf edilebilir.”¹³⁴ Aksi takdirde kurduğu vakıflar ve yayınladığı raporlarla dijital dünyayı aktif kullanan örgüt zamanla tüm insanlığa hükmedecek duruma gelebilir. Selefilik ve radikalleşme ile istismara uğrayan din, ahlâk polisliğinden tutun da kadının kılık kıyafetine kadar bireyi şekilciliğe ve tek görüşlülüğe itaate zorlayan kısıtlayıcı din metaforuna evrilmektedir. İstişare, adalet, liyakât ve bilhassa akla önem veren din, belli örgütlerin liderlerinin anlayışı ile zedelenip; umdelerinde yankılanan esasları kül olmaya mahkûm edilecektir.

Hakikat dışı dinî söylemleri kendilerine alet edinerek faaliyetlerini sürdüren örgüt, İslâm toplumunda bireyleri yanlışla yönlendirmeleri, intihar eğilimleriyle bireylerin yaşam haklarını ihlal etmeleri ve cihad, hilâfet gibi dinî kavramları istismar etmeleri gibi birçok zarara yol açmıştır. Müfrid Bâtınlık ve Zâhırılık de bazen bu istismara yardımcı olmuştur. İstismar edilen din, kavramlardan başlanarak bağlamından koparılan âyet ve hadislerle menfaat köşesi olarak değerlendirilmiştir. Lafzî çarpıtmalarla bağlamından koparılan, demokratik ülkede yaşayıp oy kullanan ve kamu kurumlarında mesai harcayan bireyleri kâfir olarak nitelendirmeleri örgütün aşırılıkları arasında zikredilebilecek hususlardan bazılarıdır. Dini istismar ederek Batı'da İslâm devletinin sözde temsilcisi olan örgüt mensuplarının gerçekleştirdikleri tüm bu faaliyetler İslâmofobiyi artırmıştır. Dinin kanunlarına karşı çıkan her bireyi yakma, kafasını kesme ve belirli yükseklikten aşağıya bırakma gibi sözde İslâm infazlarıyla cezalandırılmaya mahkûm etmektedir.

¹³³ Bilal Kartal, “İşid’e Katılma Sürecine Psiko-sosyal Bir Bakış”, 155.

¹³⁴ (Erişim Tarihi 09.12.2021), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/355158>.

Ülkemizde de intihar eylemleri ile kendinden söz ettiren IŞİD, İstanbul, Kilis, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa illerinde halka korku dolu anlar yaşatmıştır. Gerek Türkiye gerek dünya ülkeleri ile mücadele içinde olan IŞİD, küresel bir örgüt olduğundan uluslararası işbirlikçilik esas alınarak gemi, uçak, silah tedariki ve finans kaynaklarının engellenmesi ile faaliyetleri bertaraf olacaktır. Aksi takdirde cihad yaptıkları zannıyla gerçekleştirdikleri vahşet, asırlar boyu müslümanların başına bela olacaktır.

1.4.5.Kur’ân Üzerine Tefekkürden Korkmak

Kâinat üzerine düşünmesi hususunda kendisine sorumluluk verilen insanoğlu, tabir câizse bu ilâhî misyonun muhatabı olması hasebiyle diğer varlıklardan üstün kılınmıştır. Bu sebeple insanoğlu vahyin akıl ve mantık çerçevesinde sıkı takipçisi olmuştur. Bireyi kamçılayan hakikate ulaşma arzusu, teakkul ve tefekkürü gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamber’in Hira’da başlayan tefekkür yolculuğunun günümüzdeki mirasçıları konumundaki müslümanların rotası şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm’dir.

Bu minvalde “Kur’an’ın gösterdiği “geçmişten ibret alma” ve “gelecek için tedbir üretme” hedefine götürecek her türlü düşünce faaliyeti, Kur’ân’ı tefekkür amaçlı okuma kapsamına girmektedir.”¹³⁵ Müslümanların bu bilinçle Kur’ân âyetlerini incelemeleri, yaşamlarını ona göre düzenlemeleri elzem bir durumdur. Müslüman bireylerin bu konudaki çabaları bizleri daha çok tefekkür ve tezekkür teşvik etse de toplumdaki oluşumların menfaatleri uğruna istismar ettikleri kavram ve ideolojilerin daha çok dinî oluşu bireyleri tefekkürden alıkoyacak noktaya getirmektedir. Halbuki İslâm dini, ilme ve tefekküre çok önem veren ilâhî bir dindir. “Tarihin en büyük inkılabını ifade eden dönüşümlerden birisi olarak anılan husus, müslümanların tefekküre verdikleri önemdir.”¹³⁶ İlâhî ilk emir olarak inen “Oku!” emri sadece literal anlamda bir okuma değil, aksine içselleştirerek, idrak ederek yaşamayı kapsayan bir okumayı ifade etmektedir. Zira bireyin kendisini, yaratıcısını tanımasını ve hayattaki gayesini, var olma mücadelesini betimlemektedir. Kur’ân âyetlerindeki akletmez misiniz, düşünmez misiniz ikazları bireyleri tefekküre davet etmektedir. İnsanlığın yeryüzündeki maksadını unutturan ideolojiler, bireyleri sosyal, siyasal, düşünsel, ekonomik ve coğrafi açıdan değişilmesi kanaatine götürmektedir. “Bu doğrultuda Batı eksenli görüşler esas

¹³⁵ Bayram Demircigil, “Kuran Üzerine Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Temmuz 2019): 64-65.

¹³⁶ Mustafa Irmaklı, “Medeniyetimizin Kayıp İki Anahtarı İlim ve Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Ağustos,2018): 20-23.

alınmış olup, insan, tabiat, ahlâk ve hukuk sistemleri yeniden oluşturulmaya başlanmış; aşkın olanı ötelemeyi ilke edinen bir ideoloji esas alınmıştır.”¹³⁷ Günümüzde çığ gibi büyüyen felaketler, küresel savaşlar, fakirlik, hegemonya kurma arzusu hep bu değişen yeni dünyanın yıkıcı tesirleri olarak adlandırılmaktadır. Allah ile bağı kopartılan insan adeta dünyaya tapmışcasına bencilleşen bir varlığa dönüşmekte; ilim ve tefekkür ışığını söndürmektedir. Hal böyle olunca istismarcılara gün doğmakta ve kavramlardan başlayarak dinî her tutum ve yaklaşımı bulunduğu hareketin çıkarına uygun yorumlamakta bunu da din adına mal etmektedirler.

Francis Bacon’un (ö. 1626) ifadesiyle en büyük güç olarak ifade edilen bilgi, sıkıntılı ve buhranlı her dönemin kaçınılmaz çaresi olarak görülmüştür. Dolayısıyla da istismarcıların hedeflerini gerçekleştirmeyip dine aykırı bakış sunmayacak tek yol yine bilgi ile mümkündür. Aksi takdirde farkında olmadan empoze edilen İslâmofobi ile karşı karşıya kalmak hiç zor olmayacaktır.

1.4.6.İslâmofobi

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de insan farklılıklarını ayırma değil tanıma maksatlı olduğunu “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık...”¹³⁸ âyet-i kerîmesinde vurgulamaktadır. Tarihî serüvene baktığımızda da insanoğlunun farklı etnik köken, ırk ve cinsiyetlerle iç içe yaşadığını görmekteyiz. Bununla birlikte bireylerin yaşantılarında olası farklılıklar zaman zaman sorun teşkil etse de bu durum bireyi ötekileştirmeyi, sosyal ayrıştırmayı mübah kılmamaktaydı. Ne hazindir ki geçmişte de benzerleri yaşanan ötekileştirme faaliyetleri günümüzde daha da bir ivme kazanmıştır. Geline nokta aynı dini paylaşan farklı görüş mensubu bireyler varken öte yandan farklı dine mensup bireylerin de aynı paydayı oluşturdukları aşikârdır. Son yıllarda daha çok İslâm ve Müslümanlık adı altında yürütülen ve birtakım çirkin eylemlere konu olan bu ayrıştırma ve ötekileştirme faaliyetleri “İslâmofobi” ile yeni bir hal almıştır. İslâmofobi, “Batı kaynaklarında ilk kez 1997 yılındaki bir raporda ismen geçtiği, dolayısıyla da bu korkunun 11 Eylül ürünü değil, asırlardır var olan bir korkunun göstergesi olduğu aşikârdır. Bu raporda korkuyu temellendiren hususlardan bir kısmı şöyle ifade edilmektedir: İslâm tekdüze bir din olup durağan ve değişime kapalıdır. İslâm, Batı’ya göre ikinci sınıf bir gelenektir. Batı gözüyle

¹³⁷ Mustafa Irmaklı, “Medeniyetimizin Kayıp İki Anahtarı İlim ve Tefekkür”, 21.

¹³⁸ Hucurât, 49/13.

bu din, Batı değerleriyle uyum içinde olmayan, barbar, akıldışı, ilkel ve cinsiyet ayrımcılığı yapan bir dindir. İslâm, şiddet yanlısı, saldırgan, tehditkâr, terör destekleyicisi ve medeniyetler çatışmasına girişmiş bir dindir.”¹³⁹ Yaşanan her türlü olumsuzluğun ana sebebi görülen bu anlayış, “gerçekte İslâm’dan kaynaklanmayan, icat edilmiş bir korkuya işaret etmektedir. Çok ciddi ekonomik bağış ve yatırımlarla desteklenen İslamofobi, temelde gerçek İslâm’ın aksine hayalî İslâm’ın portresini çizmeye gayret etmektedir.”¹⁴⁰

İnsanlığın favori uğraş mecrası olan medya ise bu durumda gereken desteği faaliyet mensuplarına sağlamaktadır. Gerek tarihî gerek modern yazılarla bireylere Müslümanlığı karalayan bir anlayış empoze edilen İslâmofobi’de Müslümanlık ile terör ayrılmaz ikili gibi sunulmaktadır. Bu şekilde hem bu nefretlerin süreklilik kazanması sağlanıyor, hem de bireylerin duyarsızlaşmaları gerçekleştiriliyor. “Küreselleşmenin ideolojik silahları olan tekelleşmiş medya grupları, bireyleri doğru haber dinleme ve izleme hakkından mahrum bırakmaktadır.”¹⁴¹ Medya kanalı ile tüm dünyaya hükmetme amacı güden İslâmofobi’nin çığ gibi büyüyen nefretleri sadece İslâm dünyasını değil, aynı zamanda tüm dünyayı zehirlemektedir. Günümüzde tehdit mektuplarından tutun da camilere yapılan molotoflu saldırılara, suçsuz bireyleri katletmeye kadar varan her türlü aşırılığın altında bu yersiz nefret yatmaktadır.

Günümüz dünyasında gittikçe zemin kazanan İslâmofobi’de oluşturulan algının hakikat önüne geçtiği görülmektedir. Alman karikatürlerinde son on beş on altı yıldır yaygınlaşan müslümanlara karşı olumsuz tavır, orada yaşayan inananlara uygulanan olumsuz politikaları da beraberinde getirmektedir. “2007 yılında Berliner Zeitung gazetesi tarafından yayımlanan karikatürde dönemin Başbakanı Merkel’in başörtülü ve dönemin SPD lideri Kurt Beck’in sakallı ve takkeli resmedilerek “böyle devam ederse Almanya’da 50 yıl sonra hıristiyanlar azınlıkta kalacak” söylemi İslâmofobi’nin Almanya’da da ne kadar yoğun biçimde olduğunu ortaya koymaktadır. Zamanla daha da renklendirilen karikatürlerde abartılar da göze çarpmaktadır.”¹⁴²

¹³⁹ Mustafa Alıcı, “Batının Bitmeyen Sanal Korkusu; İslâmofobi”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Nisan 2019).

¹⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Sema Yiğit, “Çok Katmanlı Bir Kavram İslâmofobi”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Haziran 2019): 7-9.

¹⁴¹ Sema Yiğit, “Çok Katmanlı Bir Kavram İslâmofobi”, 8.

¹⁴² Mehmet Burak Büyüktopçu, Serdar Gündoğdu, “Alman Karikatürleri Örneğinde İslâmofobi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2019): 91-102.

Müslümanlar açısından bu durumun olumsuz etkileri Doğu ve Batı dünyasında oluşturulacak kolektif bir bilinç ile azaltılabilecektir. “Sosyal ilişkileri hak ve özgürlükler temelinde inşa ederek; insana sırf insan olduğu için saygı duymayı, başkasının hakkını ihlal etmemeyi ve neticede ilâhî emre muhatap kılınan akl-ı selim vasfıyla anılan birey tam anlamıyla yeniden şekillenmiş olacaktır.”¹⁴³

1.4.7.Toplumsal Bölünmeler

Vahdetin zıddı olan tefrika kelimesi, aynı dini ve fikri paylaştan bireylerin parçalanıp fırkalara ayrılmasına neden olan “zihin tekelliliğinin”¹⁴⁴ bir neticesidir. Allah Teâlâ’nın âyetlerde açıkça ifade ettiği bu husus, İslâm ümmetinde halen daha dinî topluluk ve meşrepler tarafından anlaşılamamış olsa gerektir. Halbuki İslâm dininin gayesi toplumları birbirinden ayırıştırıp kâfirleştirmek değil bir arada muhabbetle yaşayabilecek toplumları inşa etmektir.

Dinde kulvarların çokluğu ve yöntemlerin farklılığı olası bir durumdur. Fakat bu çokluklar ve ayrılıklar bir engel gibi görülmüş ve bireylerin birbirini ötekileştirmesiyle sonuçlanmıştır. Âyetler ise bizlere şu hakikatleri sunmaktadır. “Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.”¹⁴⁵ “Gönülünden O’na yönelin, O’na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerinde ayrılığa düşüp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın.”¹⁴⁶

Tüm bu ikazlara rağmen İslâm ümmeti asırlardır tefrika ile uğraşmaktadır. İşin garibi ise dinî metinlerle bu faaliyetin meşrulaştırılmasıdır. Düşünce özgürlüğünün varlığına imkân vermesi açısından her ne kadar olumlu anlaşılabilir de bir diğer kısım ise istismar boyutunu teşkil etmektedir. “İsrailoğullarının başına gelen şey, ümmetimin de başına gelecektir. İsrail oğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı; ümmetim de onlardan bir fazlasıyla yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır ve biri dışında diğerleri cehenneme gidecektir. Dediler ki: Ey Allah’ın Resulü! Ateşten kurtulacak bu fırka hangisidir? O, benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır.”¹⁴⁷ rivayeti toplumsal bölünmeler için dayanak

¹⁴³ Şaban Ali Düzgün, “Avrupa’da İntifada: İslâmofobi ve Batı’da İslam’ın Geleceği Üzerine”, *İlâhiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 6(2017): 111.

¹⁴⁴ Ramazan Altıntaş, “İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1996): 111-121.

¹⁴⁵ En’âm, 6/159.

¹⁴⁶ Rûm, 30/31-32.

¹⁴⁷ Tirmizî, *Sünen*, V, 25.

kılınmıştır. Ramazan Altıntaş bu rivayeti şöyle değerlendirmektedir: “Her ne kadar sevâd-ı a‘zam olarak nitelenen ehl-i sünnete hasredilip eserlere bu haliyle geçse de neticede bu da bir insan ürünüdür; dolayısıyla da yorumdan öteye geçmemelidir.”¹⁴⁸. Mehmet Akif’in (ö. 1936) “Girmeden tefrika bir millete düşman giremez, Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.” vecizeleri görmek istemediğimiz neticelere varmamak için müslümanları muhabbete davet etmekte; birliğin önemine dikkat çekmektedir.

1.4.8.Şirke Meyletme

Literal anlamda birçok olumsuzluğu barındıran istismar kavramı, sadece bireyi değil genel anlamda sosyal dokuyu da derinden zedeleyerek toplumu ifsad eden bir ideolojinin yansıması olarak bilinmektedir. Allah Teâlâ ise birey özelinde toplumu kötülüğe sürükleyecek her düşünce ve davranışa karşı temkinli olunmasını bireye öğütlemektedir. Yeryüzünde “bozgunculuk yapanların”¹⁴⁹ azaba uğratılacak kişilerden olduğu Allah’ın da bu kimseleri sevmediği âyetlerde defaetle vurgulanmaktadır. Âyetlerde anlaşıldığı üzere Allah’ın sevgisinden mahrumiyeti ifade eden bozgunculuk; mahlûkatın yaratıcısı Allah’ı tanımamayı, bilmemeyi, ona ubûdiyyette aslanan ihlâsı görmezden gelerek türlü türlü menfaatlerin takipçisi olmayı dolayısıyla da doğrudan olmasa da dolaylı yoldan şirke vardırmayı ifade eder: “Dikkat et, hâlis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.”¹⁵⁰

Dinde apaçık belirtilen ihlâs olgusu; mâsivâdan arınıp yalnızca Allah’a yönelmeyi ifade eden dinî bir kavramdır. Bu sebeple kulların görevi yalnızca Allah rızasını gözetmektir. Fakat tarih boyu Allah’ın rızası ile yetinmeyip kendilerine yeni çıkış yolları arayan bireyler var olagelmıştır. Bu kimseler dünyalık yaşayıp dünyadaki nimet ve makamlar uğruna ömürlerini adayanlardır. Allah’ın buyruklarına karşı gelerek, Hz. Peygamber’in davetinden yüz çeviren, İslâm dinini bozma, İslâm ahlâkını temelden sarsma, bölücülük yapma, haramı helal sayma, inançlara şüphe ve tereddüt sokma, halkı

¹⁴⁸ Ramazan Altıntaş, “İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, 117.

¹⁴⁹ Mâide, 5/64; A‘râf, 7/86; Hûd, 11/85, 116; Nahl, 16/88; Kasas, 28/77.

¹⁵⁰ Zümer, 39/3.

İslâm'dan uzaklaştırma yönünde faaliyette bulunmuş kimseler olarak anılan din istismarcıları bireyin yüce Rabbine ve kendisine ihaneti olarak değerlendirilmektedir.¹⁵¹

1.4.9.Tahrif

İslâm tarihinin göstermiş olduğu netice şudur ki: İslâm ümmetini tefrikaya düşüren durum düşmanlar tarafından değil bizatihi kendi içindeki müslüman görünümlü düşman tipolojisi ve faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ilk olarak içimizdeki düşman zihniyetinin dini tahrip faaliyetleriyle savaşmak durumundayız. Bilinçli bir müslüman için temel hedef, her durumda ve şartta Allah rızasını gözetmek, O'na yaraşır bir kul olmaktır. Bu bilinçte olan bir bireyin toplumu ifsad etme, tefrikaya sürüklenme ve çıkar uğruna dini sömürme gibi menfi niyetler içine girmesi mümkün görünmemektedir.

Dolayısıyla da dinî tebliğ edasıyla yaptıkları uygunsuz fikir ve davranışları dine alet eden bu istismarcı zihniyetin karakteristik özelliklerine de şahitlik etmiş oluyoruz. Zira bu kimseler ideolojilerini meşrulaştırmayı dinden delil sunma üzerine tesis etmişlerdir. Bu durum da onları dinî metinleri tahrife yöneltmiş; böylece rivayetlerle başlayan tahrifat zamanla din geneline taşınmış, toplum ifsada sürüklenmiştir. Uhrevî hiçbir kaygı taşımayan bu zihniyet sahipleri emelleri uğrunda her yolu mübah görmüş buna göre hükmetmişlerdir. Hükümün uygulayıcıları mesabesindeki toplum bireyleri, herhangi bir zorluk veya sıkıntıyla karşılaştıklarında onları yalnız bırakmış, hedefleri doğrultusundaki cesaretleri sıkıntı söz konusu olduğunda sönmüştür. Bu tutumları da bizlere münafıkların hareketlerini anımsatmaktadır. Allah'ın âyetlerini bulundukları grupların hakikat savunucusu olduğunu anlatmada kullanmış; taraftar toplama faaliyetlerine girişmişlerdir. Bunun yanında istismara müsait uydurma rivayetleri, yer yer de zayıf rivayetleri kendilerine mesnet etmişlerdir. İstismarcıların ısrarları neticesinde gruplarına dahil olan bireylere tek hakikatin kendileri olduğunu, diğerlerinin bâtil yolda bulunduğunu empoze etmişler; olası dağılmaları önlemişlerdir.

Günümüzde dahi bu durumun örnekleri mevcuttur. Müslümanlar dinin asıllarını sağlam bir zihin ve doğru okuma metodlarıyla kavradığında bu tür faaliyet gösteren kimse ve gruplardan kendilerini soyutlayabileceklerdir. Aksi takdirde FETÖ, DEAŞ¹⁵² gibi örgütler bu ümmeti daha birçok belaya sürükleyebileceklerdir. “Bu tür aşırılık

¹⁵¹ Ali Osman Ateş, “Din Tahrifi ve İstismarı”, 25.

¹⁵² (ErişimTarihi26.04.2021),<https://www.diyanehaber.com.tr/din-tahrip-cilerini-tanimak-makale,141.html>

faaliyetlerini kolaylık, kolaylaştırıcılık ile orta yolda olma özelliğine haiz dinin yapısını, insanlara zorluğu yükleyerek güçlüğe özendiren, teşvik eden başka bir yol ile tebdil ettiklerini”¹⁵³ beyan eden Yusuf el-Karadâvî, dinin özünün değişmemesini, bozguncuların birtakım faaliyetlerle onun ruhunu bozmamaları gerektiğini ifade etmiştir.

1.4.10.Camiye Alternatif Mekânlar

Camiler, müslüman bireylerin Allah’a kulluk için bir araya geldiği, sevinç ve hüznlerini paylaştığı, birlik ve beraberliklerini kamçıladığı mekânlardır. Önemli fonksiyonları gerçekleştiren camiler, müslüman bireylerin tek kibleye yönelerek kulluk etmelerini teşvik eden vahdet merkezleri olarak anılmıştır. Dinî, siyasî, fikrî her türlü ayrılık, müslüman bireylerin camilerde aynı havayı teneffüs etmelerine ve bir olan Allah’a yönelmelerine mâni olmamıştır. Ancak İslâm dinini her türlü fitne fesada alet eden istismarcılar, tahakküm altına aldıkları bireyleri ilk olarak camiden uzaklaştırmayı arzulamışlardır. İstismarcıların oltasına takılan bireyler dine hizmet etme zannıyla bu kimselerin piyonu haline gelmişlerdir.

Hz. Peygamber döneminde yaşanan mescid-i dırâr olayı da bu duruma örnek teşkil etmektedir. “(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescit kuranlar ve “Bununla iyilikten başka bir şey istemedik” diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.”¹⁵⁴

Tevhid ve vahdet temelinde inşa edilen İslâm ümmeti, başına gelen her türlü maddî-mânevî felakete karşı yine birlik ve beraberliği ön plana çıkaran muhabbet ve uhuvvet duygularıyla birbirlerine kenetlenmeli, kendilerini fitne-fesat istismarcıların gayri meşrû faaliyetlerinden korumalıdır.

1.4.11.Kaderci Toplum

Başta ülkemiz olmak üzere müslüman ülkelerin ekseriyetinde hâkim olan bir anlayış vardır ki o da “alın yazısı” diye meşhur olan mutlak kader inancıdır. Gündelik hayatta bireyin yaşadığı iyilik, kötülük, bela, musibet, kaza ve afetlerin temelinde olan ve

¹⁵³ Yusuf el- Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (çev. Bünyamin Erul), (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009), 136.

¹⁵⁴ Tevbe, 9/107.

gereken tedbirlerin alınmasıyla da önlenemeyen tüm bu hadiselerin kaynağı yazılı kaderdir. Bu kader inancı bireylere küçüklükten bu yana enjekte edilmektedir. Biz burada geniş bir perspektifte ele alınması gereken kader mevzusunun konumuzla ilgili kısımlarını aktarmayla yetineceğiz.¹⁵⁵ İnsanın fiilleri genelinde ele alacağımız meseleler irade gücü, cebr, seçim hakkı ve hidayet kavramları olacaktır.

İstismarcıların faaliyetleri söz konusu olduğunda en sık başvurdukları hususlardan ilki insanın irade gücünün olmayışı ve bununla birlikte alınması gereken tedbir ve önlemlerin mahiyetini küçümsemeleridir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da açıkça vurguladığı dileyenin iman, dileyenin inkâr edebileceği, itaat ve isyanın insanın iradesine bağlı kılındığı, kişilerin işledikleri ameller karşılığında cennete veya cehenneme girecekleri, iyi işlerinin lehlerine, kötü işlerinin aleyhlerine olduğu ve Allah'ın kullarına asla zulmetmediği ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Ayrıca insanın cebr altında olmadığı, istediğini seçip yaşama hakkı bulunduğunu vurgulayan Allah Teâlâ'ya rağmen yazılı değişmez mutlak kaderin olduğunu ifade edenlerin görüşü kabul edildiğinde, seçim hakkını insanoğluna vermeyerek onu imtihan vesilesi kılmanın imkânını bireylere sorgulatacaktır. Yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekilecek bireyin kendi tercihleri değil de ezeli yazgının bildirdikleri üzerinden değerlendirilmesi, teakkul ile nitelenen insan varlığına ve bundan da öte Allah'ın hesabına menfî bir durum yaratmaktadır. Bu durum da eşref-i mahlûkat olan bireyin değerini düşürmektedir.

Kaderci anlayışı benimseyen toplumlarda yaşanan her musibette bireyin kendisini aklama gayretine girdiğini görmekteyiz ki bu durum da istismarcıların işlerine bir hayli yaramaktadır. Kaderci kültürü kendisine ilke edinen Doğu toplumlarının, performansı ölçüt alan Batı toplumlarından belli noktalarda ayrıştığını belirten Temel Aksoy bu hususları şöyle sıralamaktadır:

¹⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Akbulut, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 4/2(2006): 1-10; Şaban Ali Düzgün, "Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti", *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 7/2(2009): Namık Kemal Okumuş, "Ezeli Yazgı Bağlamında Ecel Düşüncesinin Anonim Çerçevesi Üzerine Bir Derkenar", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 5/9(2013): 12-45; Namık Kemal Okumuş, "Ezeli Yazgı Düşüncesinin Kadim Yazılım Biçimleri Üzerine Bir Panorama", *RTEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2014): 7-98; Ramazan Altıntaş, "Nass Karşısında Aklın Değersel Durumu", *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 1/1(2003): 11-20.

¹⁵⁶ Kehf, 18/29; Secde, 32/19-20; Sebe', 34/37-38; Yâsîn, 36/54, 63-64.

1. “Kaderci toplumlarda insanî durumlar önem arz ederken performans odaklı toplumlar sonucu önemser. Dolayısıyla da kaderci toplumlar gerçekleştirilecek bir hedefte zaafın her yolu mübah kıldığını kabul etmektedir.
2. Kaderci toplum kendini geliştirmeye, eğitime, rekabete girmezken performans odaklı toplumlar aksini savunur; bu durum da onların refah seviyelerini yükseltmektedir.
3. Kaderci toplumlarda açıklık ve netlikten ziyade ima etmek esastır. Dolayısıyla da bireyler sorumluluk almaktan çekinir; boyunduruk altına girmeyi daha makbul görürler.
4. Kaderci toplumlarda işin neliğinden ziyade kimliği önem arz eder. Bu sebeple üstünlükler cemaat, tarikat yarıştırmaları gündem olmaktadır.”¹⁵⁷

Müslüman bireyler, bilim ve akıl dışı yapılan her işte yazılı kaderi sorumlu tutmak yerine Allah’ın bahşettiği akıldan istifade ederek gereken tedbirleri uygulayıp felaketi imkânları ölçüsünde önlemeye gayret etmelidir. Aksi takdirde bireysel sorumlulukların alınmadığı toplumlarda yaşanan tedbirsizlikten, altyapı yetersizliğinden, araziye yanlış kullanımdan ötürü meydana gelen çığ, sel ve deprem gibi doğal afetler dahi yazılı kaderin yansıması olarak değerlendirilecek olup bireyler, başlarına gelen her olumsuzluğu “Allah’ın takdiri, nasipte varmış” gibi sözlerle ifade ederek meseleyi yalnızca dine hasretmeye devam edeceklerdir.

Sonuç olarak küreselleşen dünya düzeninde bilgiyi elde etme yolları geçmişe nazaran bir hayli kolaylaşmıştır. Bu kolaylaşma beraberinde niteliği önemsenmeyen birçok doğrulanmamış bilgiyi de tezgâhlara getirmektedir. Hal böyle olunca sahil bilgiye ulaşma, doğruluğunu sorgulama, kaynakları incelemede yepyeni bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Aksi takdirde teknoloji çağına meydan okuyamayan insanoğlu için her yeni gün ve bilgi istismarın kaçınılmaz sonu olarak karşımıza çıkacaktır. “Halbuki “Oku!” emrinde anlayarak, kavrayarak, sorgulayarak bir muhakeme yetisi vurgulanmaktadır ki bireyi doğruya, iyiye ulaştırsın.”¹⁵⁸ İstismarcıların materyal olarak kullandıkları daha çok subjektifliği ve menfaati ön plana çıkaran kaynak, yorum ve delillendirmeler bireyi kuşatacak; ilâhî emrin anlamını daraltacaktır. Bilgi kirliliğine zemin hazırlayan bu düzen

¹⁵⁷ (Erişim Tarihi 26.04. 2021), <https://www.temelaksoy.com/performans-degerlendirmesi-bizim-toplumumuza-ne-kadar-uyuyor/>

¹⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Rüveyda Kılıç, “İstismar Edilmemek İçin Doğru Bilgi”, *Diyanet Aile Dergi*, (Temmuz 2019): 4-11.

bireyi handikaplarla karşı karşıya getirmektedir. Geçmişten günümüze yöntem değişikliği olsa da istismarın yıkıcı etkileri var olagelmıştır. Bunları şöyle ifade edebiliriz.

1. Dinin doğru bir şekilde anlaşılmasına mâni olur.
2. İnsanları nefret ettirerek, dinin tebliğine engel olur.
3. Kişi veya toplumları sapıklığa sürükler.
4. İnsanın karakter ve ruhsal yapısını tahrip ederek toplumda münafıklığın başlıca alametlerinden olan yalancılık, riyakârlık ve ikiyüzlülüğü benimsetir.
5. Gerçek dindarlığı ortadan kaldırır; samimi dindarların zarar görmesine ve toplumdan dışlanmasına sebep olur.
6. Toplumda güven bunalımı yaratarak toplumsal çözülmeye neden olur.
7. Toplumun huzurunu ve iç barışı ortadan kaldırır.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Ali Osman Ateş, “Din Tahrifi ve İstismarı”, 26.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS İSTİSMARI

2.1.Hadis İlmîyle Alakalı Temel İlkeler

Hadis, Hz. Peygamber'e izâfe edilmiş rivayettir. Bu rivayetler haber-i âhâddır; zan ifade eder; kesin bilgi vermezler. Bunların doğru olma ihtimali kadar yalan ve yanlış olma ihtimali de vardır. Haber-i âhâdların mutlak doğru olduğunu söylemek aklen ve ilmen mümkün değildir. Dolayısıyla rivayetleri itikadî konularda delil olarak kullanmak olanaklı değildir. Çünkü insanlar zanna inanmak zorunda değillerdir. Hiç kimse zannî bir bilgiye inanmakla mükellef tutulamaz. Böyle bir bilgiye inanmadı diye tekfir edilemez. Son ve evrensel İslâm dininin mutlak inanç esaslarının zanna dayandırılması ve insanların bunlara inanmalarının zorunlu tutulması mümkün değildir. Allah insanları hem tam ve doğru bilgilendirmeyip hem de onları zannî bilgilere inanmadılar diye cezalandıramaz. Haber-i vâhidler olsa olsa kelâmî tartışmaların birer objesi olabilir. Yoksa bunlar kelâmî tartışmalarda muhatabı ilzam edebilecek metinler değildir. Abdulazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) *Keşfü'l-esrâr* adlı fıkıh usulü eserinde hadislerin kesin bilgi vermemesi sebebiyle itikat alanında delil olamayacağını açıkça belirtmiştir.¹⁶⁰ Hadislerin itikadî alanda kullanımını müstakil makalede ele alan Hüseyin Kahraman şu tahlili yapmıştır: “Hem Mu‘tezile hem de Ehl-i sünnetten olan kelâmcılara göre âhâd haber, hata yapma ve yalan söyleme ihtimali bulunan râviler aracılığı ile nakledilmesinden dolayı zorunlu bilgi ifade etmez ve dolayısıyla akaitle ilgili meseleler böyle haberlere bina edilemez.”¹⁶¹ Bununla birlikte İslâm tarihinde bazı ekol ve âlimlerin haber-i âhâdları sanki itikadî meseleleri ispat edebilecek bir delilmiş gibi kullandığı mâlumdur. Onların bu yaklaşımı ilkesel olarak kabul edilemez. Çünkü böylece aslında delil olamayacak düzeydeki bir bilgiyi Hz. Peygamber'in otoritesinin arkasına saklanarak kullanmış olmaktadırlar. İtikadî konular hassas meseleler olup İslâm dininin aslî unsurlarını teşkil ederler. Bu

¹⁶⁰ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-Bezdevî*, I-IV, Dâr Kütübi'l-İslâmî, III, 27.

¹⁶¹ Hüseyin Kahraman, “İtikadî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1(2006), 161.

bakımdan usûlî’ d-dîn olarak adlandırılırlar. Onların kesin ve bağlayıcı bilgiye dayanması zorunludur. Bir de haber-i vâhidlerin itikatta kullanımı sırasında sıhhat durumlarına dikkat etmemek ayrıca büyük bir problemidir. Yani sahih bile olsalar delil olamayacakları bir alanda zayıf haber-i vâhidlerin kullanımı Hz. Peygamber’in otoritesini açıkça istismar etmek olacaktır.

Mütevâtirin râvi sayısı açısından oldukça zor şartlar içerdiği ve buna bağlı olarak “hadisçilerin naklettiği haberler arasında böyle rivayetlere neredeyse rastlanmadığı dikkate alınırsa genel çerçevesiyle hadisin; kelâm sistemi içinde akıl, duyular ve sâdık haberden oluşan bilgi kaynakları içinde çok güçlü bir konumunun olmadığı düşünülebilir. Zira akıl, duyular ve sübûtundan şüphe edilmeyen mütevâtir haber ile çelişmesi durumunda tercihin, hadisin aleyhine olduğu görülmektedir.”¹⁶² Rıza Korkmazgöz de “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri” adlı çalışmasında haber-i vâhidlerin kelâm alanında delil olup olamayacağı konusunda Mu‘tezile’nin görüşünün kelâm alanında esas kabul edildiğini; zannî delillerin –ki haber-i vâhidler de aslen zannî deliller arasındadır- kelâm ilminde tek başına delil olmadığını ifade etmiştir.¹⁶³ Benzer bir sonucu Eş‘arî kelâmcıların haber teorisi üzerine çalışan Abdülgaffar Aslan da ifade etmiştir. O da haber-i vâhidler zan ifade ettikleri ve Hz. Peygamber’e aidiyetleri kesin olmadığı için itikatta delil sayılmamıştır, der.¹⁶⁴

Fıkhî hükümlerin ise zanna dayandırılması mümkün olsa da bu zannın en azından baskın zan olması gerekmektedir. Bu da hadislerin ancak uygun kriterler aranarak sahih olmalarıyla mümkündür. Sahih olmayan bir haberin fıkhî delil olarak sunulması ve insanların buna itaat etmelerinin istenmesi isabetli değildir. Zayıf rivayetlerin Hz. Peygamber’le bağlantısı zayıf olduğu için helal haram ve ahkâm konularında delil olarak kabulü mümkün değildir. Böyle bir kabul fıkhî zaafiyet üzerine bina etmek anlamına gelir. Zayıf bir rivayete dayanan hükmü İslâm’ın fıkhî hükmü olarak kıyamete kadar bütün müslümanlara dayatmak isabetli olmaz. Bu bakımdan fıkhîta haber-i vâhidler kullanılabilir olsa da bu durumda haberlerin sıhhati konusunda özenli bir tetkik ve tenkit

¹⁶² Hüseyin Kahraman, “İtikadî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi”, 161.

¹⁶³ Rıza Korkmazgöz, “Kelâm İlminde Haber-i Vâhid’in Bilgi ve Delil Değeri, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1/18(2018): 254.

¹⁶⁴ Abdülgaffar Aslan, “Eş‘arî Kelâm Ekolünde Bilginin Kaynağı Olarak Haber”, *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*, 1/1(2001): 78.

yapmak icap eder. Ayrıca sahih olarak değerlendirilseler bile haber-i vâhidlerin fıkhîta mutlak, kayıtsız şartsız, bağlayıcı ve kesin delil olduğu ileri sürülemez. Zira sahih olmak mütevâtir olmak anlamına gelmediği gibi yani hadisi haber-i vâhid olmaktan çıkarmadığı gibi zannîlikten de çıkarmaz. Zannî bilgiler de hiçbir zaman mutlak delil sayılmaz. Fıkıh, müçtehitlerin içtihadıyla şekillendiği için fakihlerin kullandıkları deliller zannî olabilir ancak bunlar başkalarına karşı ilzam edici argüman sayılmaz. *İslâm Hukukuna Giriş* adlı çalışmalarında Ahmet Yaman ve Halit Çalış da “Sünnet verilerinin birçoğunu oluşturan âhâd kısmına gelince sübutundaki zannîlik dolayısıyla bunun kaynaklık niteliği ve gücü tartışılmıştır”¹⁶⁵ diyerek yukarıda arz edilen konuya işaret etmişlerdir.

Hadis uydurmak haramdır. Zira hadis uydurmak son ve evrensel İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed’e yalan söz nispet etmek anlamına gelir. Dinin sahibi Allah Teâlâ’dır. Hiçbir beşer kendiliğinden uydurarak dine bir şey sokamaz. İnsanlar kendilerince bazı uygulamaları güzel bulabilirler ancak bunların dine dahil olduğunu uydurma deliller icat ederek söyleyemezler. Bu bakımdan sözün güzel olması onu hadis yapmaz. Hadis, Hz. Peygamber’e aidiyet iddiası taşıyan sözdür. Dolayısıyla bu iddianın ispatı gerekmektedir. Hz. Peygamber’e söz nispet eden tarafın bu sözün kaynağını ve isnadını açıklaması zorunludur. Selef ulemâsının şu sözü bu hakikati göstermektedir: “İsnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi”.¹⁶⁶ Hz. Peygamber’e ait olduğu iddiası taşıyan bir sözün belli kriterleri sağlaması icap eder. Muttasıl bir isnadının olması ve isnaddaki râvilerinin güvenilirliği ilk kriterdir. Ayrıca mânâsının da pek çok özelliği (Kur’ân’a uygunluk, ma’rûf sünnete uygunluk, fitrata uygunluk, akla uygunluk, tarihe uygunluk vs.) bünyesinde barındırması gerekir. Eğer bir sözün Hz. Peygamber’e aidiyeti hususunda hiçbir delil yok ise söz güzel olsun olmasın onu Resûlullah’a atfetmek haramdır. Bununla birlikte İslâm tarihi boyunca hadis uydurulduğu da bir gerçektir. Ne yazık ki bu uydurmaların İslâm ulemâsının eserlerine sızdığı da hakikattir. Hadis uydurmak Hz. Peygamber’in otoritesini istismar etmektir. Çünkü uydurulan sözü Hz. Peygamber’in söyleyeceğinden emin değiliz. Ayrıca zaten Resûlullah da “Kim bana bile bile yalan söz nispet ederse cehennemdeki yerine hazırlansın”¹⁶⁷ buyurmuştur.

¹⁶⁵ Ahmet Yaman, Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, (İstanbul: İFAV Yayıncılık, 2016), 45.

¹⁶⁶ Tirmizî, *Sünen*, VI, 235.

¹⁶⁷ Buhârî, *Sahîh*, II, 80; Müslim, *Sahîh*, I, 10.

Uydurma sözü, uydurma olduğunu beyan etmeden rivayet etmek haramdır. Zira insanlar hadis deyince öncelikle sahih hadis olarak anlamaktadırlar. Bu bakımdan uydurma hadisin uydurma olduğunun açıkça beyan edilmesi gerekmektedir. Özellikle kendilerine güven duyulan İslâm âlimlerinin eserlerine aldıkları hadislerin sıhhat durumu konusunda hassas davranması icap etmektedir. Çünkü insanlar bu eserleri okurken hadislerin sıhhati konusunda o eserlerin müelliflerine itibar etmektedir. Eğer uydurma hadisler uydurma olduklarına yönelik hiçbir beyan olmadan rivayet edilirse ve üstelik bir de bu uydurma rivayetler sanki dinî bir delilmiş gibi kullanılırsa yine Hz. Peygamber’in otoritesi istismara konu olmuş olur. Bununla birlikte çağdaş hadis âlimlerinden Nâsiruddin el-Elbanî’nin (1914-1999) de dediği gibi “Münekkit hadis âlimleri dışında uydurma hadislerle iştiğal etmeyen kimse yoktur”¹⁶⁸ sözü maalesef İslâm âlimlerinin uydurma hadisleri gayet rahat kullandıklarını beyan etmektedir.

Uydurma hadisle amel etmek haramdır. Uydurma hadis hiçbir şekilde dinî delil olamaz. Uydurma hadiste hikmet aranamaz. Uydurma rivayet dinî bilgiyi bozmaktan öte işlev görmez. Din, uydurmalar üzerine kurulamaz. İslâm dininin uydurmalara ihtiyacı yoktur. Çünkü İslâm dini, son ve en sağlam dindir. Evrensel olması için böyle olması da zorunludur. Hem evrensellik iddiası taşıyıp hem de uydurmalara dayanması düşünülemez. Dine uydurmaları katmak dinin güvenilirliğini sarsar. Dini, hurafelere ve bidatlara boğar. Bu sebeple İslâm âlimlerinin en mühim görevlerinden biri uydurmalarla dine sokulan hurafelerle ve bid’atlarla mücadele etmektir. Dinin kendine has bir kıvamı, rengi ve tadı vardır. Uydurmalar bu kıvama, renge ve tada zarar verir. Din güvenilirmez bir bilgi yığımına dönüşür. Bu da en fazla dine zarar verir. İnsanlar güzel buldukları her sözü Hz. Peygamber’e ve dine nispet edemezler. O sözlerin güzelliği tartışılır olduğu gibi ayrıca her önüne gelenin içine uydurma kattığı bir din de hak din olamaz.

Zayıf hadisin zayıf olduğunu beyan etmeden rivayet etmek ilkesel olarak uygun değildir. Çünkü insanlar hadis deyince doğrudan sahih hadis zannetmektedir. Zayıf hadis, Hz. Peygamber’e ait olma ihtimali zayıf olan hadis demektir. Bu zaafiyet de az ya da çok olabilir. Bu bakımdan her ne sebeple olursa olsun zaafiyet barındıran bir sözü Hz. Peygamber’e hiç uyarı yapmadan atfetmek dinen vebal olsa gerektir. Hz. Peygamber ve İslâm dini herkesin ulu orta söz nispet edebileceği varlıklar değildir. Hz. Peygamber de

¹⁶⁸ Murat Kaya, “Mevzû Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Journal of Social Sciences*, 31(2016): 65.

din de zayıf haberlere muhtaç değildir. Hz. Peygamber bütün müslümanları bir konuda mükellef tutacak ise o konuyu bütün müslümanları bağlayacak tarzda güvenilir bir yolla izah etmek zorundadır. Aksi halde insanları güvenilirmez bilgilerle baş başa bırakmış olur. Bu da risâlet göreviyle uyuşmaz. İnsanların zayıf haberlere itaat etmeleri istenemez. Zayıf bir rivayete dayanan şey için din bunu âmirdir, denemez. Büyük hadis âlimi Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958) de konuyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: “Bana göre zayıf hadisin zayıf olduğunu beyan etmek her halükârda gereklidir. Çünkü açıklama yapmamak özellikle de hadisi nakleden kendisine müracaat edilen hadis âlimi ise o hadisi görene hadisin sahih olduğunu düşündürmektedir. Zayıf hadisi delil olarak kullanmama konusunda ahkâm ile fezâil arasında fark yoktur. Sahih veya hasen hadisler dışında hiç kimse Resûlullah’a atfen hadis delil kullanamaz.”¹⁶⁹ Benzer bir değerlendirmeyi Saffet Sancaklı da yapmıştır: “Zayıf hadisleri rivayet ederken mutlaka zayıf oldukları beyan edilerek rivayet edilmesi gerektiğini unutmamak gerekir. Ayrıca bu tür hadisler, cezim sîgasıyla (kesinlik ifade eden) değil de temrîz sîgasıyla (meçhul) rivayet edilmesi hadisçiler arasında kabul edilen bir kural haline gelmiştir. Ancak günümüzde bu kurala hiç uyulmamaktadır.”¹⁷⁰

Zayıf hadisleri zayıf olduğunu bile bile delil olarak kullanmak ilkesel olarak uygun değildir. Dinin itikat alanında zaten zannî deliller kullanılamaz. Fıkîhî ahkâmında ise hadislerin kullanılması mümkün görünse de en azından sahih olmaları şarttır. Yine de sahih de olsalar zannî olmaktan çıkmazlar. Yani mutlak bağlayıcı delil sayılmazlar. Bir âlimin amel ettiği sahih rivayet, bir başka âlim tarafından sahih sayılmayabilir ya da sahih sayılsa bile amele elverişli bulunmayabilir. Zayıf haberlerle amel etmek ise itikatta ve fıkıhta mümkün değildir. Ahlâkî konularda zayıf hadislerin delil olarak sunulması da oldukça tartışmalıdır. Zayıf haberler üzerine ahlâk kurulması da kanaatimizce sakıncalıdır. İslâm ahlâkı zayıf haberlere muhtaç değildir. İslâm son din ise ahlâkî ilkeleri de sağlam delillere istinat etmelidir. Ahlâk önemsiz görülerek zayıf rivayetlere teslim edilemez.

Hadisin sıhhati bulunduğu kitaba değil isnadına ve metnine bağlıdır. Her bir hadis ayrı ayrı değerlendirilmeye muhtaçtır. Bir kitaptaki bütün hadisleri ya da İslâm

¹⁶⁹ Abdulazîz b. Muhammed, *Tahkîku'l-kavl bi'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf*, Medine, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1405, 44.

¹⁷⁰ Saffet Sancaklı, “Günümüzde Zayıf ve Mevzû Hadislerin Sahih Hadislerle Karıştırılma Problemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 37/1(2001): 43.

âlimlerinin eserlerindeki bütün rivayetleri topyekûn sahih saymak mütesâhillikten öte anlamsız bir çabadır. Böyle bir iddia, ilmî olmadığı gibi gerçeklikle hiçbir alakası da yoktur. Fakat ne yazık ki İslâm tarihi boyunca böylesi abes iddialarla her zaman karşılaşılabilmiştir.

2.2.Hadis İstismarının Fâilleri

Sünnetin tarihsel arka planına baktığımızda belli emellere ulaşma arzusu ile rivayetlerin uydurulduğunu, farklı ekollerden âlimlerin haksız ve mesnetsiz iddialarla yıpratıldığını, metinlerin güvenilirliğine dikkat etmeden muhatapları ikna etmek için zayıf ve uydurma da olsalar kullanıldığını, rivayetlerin sıhhat değerlendirmelerinde özensizlik gösterildiğini, ictihadî meselelerin mutlak doğruymuş gibi sunulduğunu ve siyasî erki elde bulundurma gibi menfaatler sebebiyle sünnet kavramının istismar edildiğini görmekteyiz.

Sünnetin karıştığı temelde iki sorun vardır. “Bunlardan birisi; sünnetin geç tedvin edilmesi, râvilerin kötülenmesi, Kur’ân’la yetinilmesi gibi sebeplerle sünnetin dinde var olan kaynaklığı sorgulanmış ve delil olmayacağına kanaat edilmiştir. Bir diğer sorun ise; sünnetin yanlış yorumlanması ve anlaşılmasıdır.”¹⁷¹ Toplumu oluşturan ilimden yoksun bireylerin iki üç rivayeti öğrenince büyük bir cüretle “bu haramdır” yahut “Allah dininde câiz değildir” şeklinde hüküm vermeleri bireyleri yanlış bilgilendirmekten öte kafa karışıklığı yaratır ve neticede dinden soğumaya kadar vardırabilir. Halbuki İslâm dini kolaylık ve genişlik dinidir. Haramlar belli ve sayılıdır. Dolayısıyla insana genişlik sunan Allah Teâlâ’nın alanı daraltılmamalıdır. Bilindiği üzere hadislerin esbâb-ı vürûdu dikkate alınarak o hadisin illetli mi, mensûh mu yoksa mutlak bir ifadeyi mi kapsadığı araştırılmalıdır. Aksi takdirde mensûh bir hadis yahut özel duruma binaen aktarılmış bir hadis geneli kapsayıp toplumda infiallere sebep olabilir. Oluşan bu kargaşa ortamında rivayet yerine dirayeti esas alıp halkın diline inmeyi, meselelerine çözüm bulmayı amaç edinen Dünya İslâm Düşüncesi Enstitüsü (el-Ma’hedu’l-Âlemî li’l-Fikri’l-İslâmî) bu hususta meseleyi çözüme kavuşturabilecek nitelikte eserler yazılmasını talep etmiş ve uluslararası sempozyumlar dahi planlanmıştır. Enstitü bu hedefleri gerçekleştirme

¹⁷¹ Ahmed b. Muhammed b. Fukeyr, “Hadisleri Anlamada Bütüncül Yaklaşım”, çev. Muammer Bayraktutar, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmiyat Dergisi]*, 1/2 (2013): 288.

potansiyelini Muhammed el-Gazzâlî (1917-1996) ile Yusuf el-Karadâvî gibi ilim insanlarında görmüş ve onları bu hususta teşvik etmiştir.¹⁷²

Her ilim dalında olduğu gibi İslâmî ilimlerde de her disiplin kendi esaslarına göre meseleleri ele almaktadır. Bu sebeple farklılık kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla bir muhaddis nakledilen rivayetin isnad ve metnini araştırıp sahih-uydurma ayırımına giderken bir müfessir âyetlerin anlaşılmasında yardımcı olan rivayetlerin ilgili bölümü ile ilgilenir; ayrıntıya inmez. Muhaddisin alanındaki titizliğini müfessirden beklemek müfessirin alanındaki titizliğini de muhaddisten beklemek yanlış bir tutum olacaktır. Kaldı ki muhaddisler arasında da titiz olmayanlar, irdilemeden rivayetleri yanlış aktaranlar hatta rivayetleri çıkar uğruna kullananlar vardır. Çalışmamızda titizlikle rivayetleri irdilemeyenlerin tutumu neticesinde müslüman bünyelerde dolaşan ve bireyleri çıkmaza vardır tutumlar ele alınacaktır.

2.2.1.Müfessirler

İlâhî mesajın insanlığa gönderilmesindeki maksat, Kur'ân'ın doğru bir şekilde tilavet edilip, hükümlerinin ve ilkelerinin anlaşılacak bizzat hayata tatbik edilmesidir. Tebliğ vazifesini üstlenen Hz. Peygamber'in bu vazife kadar tebyîn görevini de üstlendiği aşîkârdır. Vahiy ile yeniden inşa edilmeye çalışılan sosyal hayat bunu gerekli kılmaktadır. Yepyeni bir formla karşılaşan insanlığın birtakım sorunları beraberinde getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu gibi sorunlarda ise beşer olarak Hz. Peygamber'i örnek alarak sorunların üstesinden gelmek mümkün olmaktadır. İlâhî mesaj her ne kadar evrenselliği taşısa da ilk etapta indiği toplumun yapısı ve anlayışı da önem arz etmektedir.

Zira Hz. Peygamber yaşadığı toplumda aldığı ilâhî mesajlarla toplumda devrim niteliğinde uygulamalara başkanlık etmiştir. Toplumdaki yaşanan bu sıkıntılar ve durumlar peygamberin muhatapları açısından da belli zorlukları içermektedir. Tüm bu sıkıntıları ve halkın zorluklarını üstlenen peygamber, ilâhî mesajı içselleştirerek yaşamayı ve topluma da en uygun şekilde örnek olmayı kendine görev edinmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamada sünnet kavramı bir hayli önem arz etmektedir. Zira Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ilk müfessiridir. Allah Teâlâ âyetlerinde bu hususa dikkat çekmekte ve peygamberlerin misyonlarını bildirmektedir. “O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve (ola ki

¹⁷² Detaylı bilgi için bkz. Bayraktutar, “Hadisleri Anlamada Bütüncül Yaklaşım”, 289.

üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.”¹⁷³ “Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik.”¹⁷⁴ Kur’ân- ı Kerîm’i en iyi anlayıp yaşamaya gayret eden Hz. Peygamber, sözlü ve yazılı olarak beyanlarda bulunmuştur.

Hz. Peygamber, gerek müphem kelimelerin izahında gerek anlaşılmayan hususlarda gerekse de soru sorulan alanlarda insanlığa faydalı olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla ilâhî mesajın anlaşılmasındaki nebevî misyonu görmezden gelmek mümkün gözükmemektedir. Müfessirlerin kahir ekseriyeti Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılması üzerine kaleme aldıkları rivayet ya da dirâyet tefsirlerinde âyetlerin yanı sıra hadislerle de yer vermişlerdir. Bu durum oldukça doğal karşılanabilecek bir hadisedir. Kur’ân’ın en güzel taşıyıcısı ve uygulayıcısı olarak nitelenen kişi şüphesiz Hz. Peygamber’dir. Fakat hadislerle Hz. Peygamber’i özdeşleştirmek mümkün değildir. Çünkü hadis kelimesi, Hz. Peygamber’e atfedilen bilgilerin râvilerce rivayet edilen metinleri anlamında kullanılır. Bu rivayet metinlerinin İslâm tarihi içinde tamamıyla korunduğu, Hz. Peygamber’in ağzından çıktığı gibi aktarıldığı ve kaynaklara en doğru şekilde kaydedilip nakledildiği söylenememektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber’e nispet edilen hadislerin İslâm tarihi boyunca hadisçiler, kelâmcılar, fakihler ve diğer ilimlere mensup âlimler tarafından tetkik edildiği, sıhhat değerlendirmesine tabi tutulduğu, zayıf ya da uydurma olduğuna dair hükümler verildiği, amelden düşürüldüğü, eleştirildiği ve yorumlandığı görülmektedir. Bu bakımdan tekrar ifade etmek gerekir ki hadisleri Hz. Peygamber’le eşleştirmek ve özdeşleştirmek doğru olmaz.

Burada asıl önemli hadise, kullanılan hadislerin yanında bol miktarda uydurma ve zayıf rivayetlerin de herhangi bir uyarı olmadan kullanılmasıdır. “Tefsir ilminin yöntem ve gayesi göz önüne alındığında müfessirlerin kaleme aldığı eserlerindeki yer verilen rivayetlerin merfû, mevkuf ve maktû gibi sınıflanmaması anlaşılabilir bir husustur.”¹⁷⁵ Haddizatında tefsir ilmi maksadı gereği yalnızca âyetleri anlamayı görev edinen ve tarihî her haberi rivayet kavramı ile anlamlandırdığından ötürü rivayet kavramı hadisteki kullanımına göre genişlemekte ve rivayetlerdeki sahih-uydurma titizliğini yitirmektedir. Meşhur ve muteber sayılan tefsirlerden; Zemahşerî, Beyzâvî ve Ebü’s-Suûd Efendi’nin

¹⁷³ Nahl, 16/44.

¹⁷⁴ Nahl, 16/64.

¹⁷⁵ Ali Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/1(2018): 30.

eserlerini incelediğimizde bunlarda dahi uydurmaların kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum uydurmaların derecesini yükseltme gibi bir olumsuzluğu içermekte ve müslümanları da büyük bir felakete sürüklemektedir.

Müslüman camiamızdaki en yaygın hatalardan birisi de meşhur addedilen tefsirlerde geçiyorsa sorgulamaya gerek olmayacağı inancıdır. Halbuki hangi eser veya kaynaktan geçiyorsa geçsin genel ilke, sıhhat durumunu araştırma ve kolayca sahih hükmü vermeme olmalıdır. Tefsirleri kaleme alan müfessirlerin de iyi bir hadis usulü bilmesi ve literatüre hâkim olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde tefsirleri uydurma rivayetlerden arındırmak mümkün olacaktır. Hemen her konuda bulabildiğimiz uydurma rivayetler sûrelerin faziletleri söz konusu olduğunda bir hayli çoğalmaktadır. Bu rivayetlerde ise az bir amel karşılığında, çok miktarda (bazen sayılamayacak kadar) ecir ve sevap vaad edilmektedir. Hal böyle olunca müslümanlar da az bir ibadetle dinî görevleri yerine getirdiklerini ve sâlih bir kul olduklarını düşünebilmektedirler. Bu durum da bireyleri yanlış bir din algısına sürüklemiş olur. “İster sûrelerin fazileti isterse de herhangi bir konuda olsun uydurmalar bireylerin zihninde hayalî bir din ve din anlayışını hâkim kılmaktadır. Bunun tahribatı ise din ve gerçek din çatışmalarında kendini göstermektedir.”¹⁷⁶

Tefsirlerdeki İsrâiliyat konusu üzerine çalışan Muhammet Yılmaz şunları zikretmektedir: Hadislerin rivayet ve tedvin dönemlerinde tefsirle iç içe olan hadis zamanla ayrı bir ilim haline gelmiş ve birbirlerinden ayrılmışlardır. İlk zamanlarda aranan isnad, zamanla yok olunca bu durum muhaddisler ve müfessirlerde ciddi felaketlere neden olmuştur. Hazfedilen isnadlar zamanla yalan ve bâtil her türlü davranışı içeren metinlerin sahih olduğunu düşündürmüştür. Hal böyle olunca da hadis uyduranlar bunları Hz. Peygamber’e nispet etmekten çekinmemişlerdir. İsrâiliyat’a olan bu rağbetin sebeplerini şu şekilde ifade edebiliriz:¹⁷⁷

1. Müslümanların elde ettiği güç kuvvet gerek yahudileri gerekse de çevreyi rahatsız ettiğinden bunlar, öncelikli olarak İslâm’la savaşmayı ve insanları karalamayı kendilerine çözüm olarak görmüşlerdir.

¹⁷⁶ Saffet Sancaklı, “Sûrelerin Faziletiyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği”, *İslâmî Araştırmalar*, 14/1 (2001): 169.

¹⁷⁷ Zehebî, Muhammed Hüseyin, “Tefsir ve Hadiste İsrâiliyat”, çev. Muhammet Yılmaz, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1(2002): 171.

2. Halkın gönlünü feth etmeye gayret eden kıssacılar, hem kıssalarının kabul görmesi hem de yöneticiler nazarında kabul görme arzusu ile insanları aldatmayı, yalana başvurmayı uygun görmüşlerdir.

Sayısını daha da artırabileceğimiz birçok sebeple tefsirlere giren İsrâiliyat, insanları Kur'ân'ın gönderiliş gayesinden saptırmaya, dinden uzaklaştırmaya yol açmaktadır. Meşhur tefsirlerde zikredilen İsrâiliyat ve uydurma rivayetlere örnek verecek olursak şunları zikretmek yerinde olacaktır.

Kurtubî (ö. 671/1273)'nin tefsirinde “Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler.”¹⁷⁸ âyetiyle ilgili olarak, Hamele-i Arş meleklerinin ayaklarının yerin en alt tabakasına ulaştığı, başlarının da Arş'ı deldiği rivayet edilmektedir. Kurtubî aynı konuda Kâ'bü'l-Ahbâr'ın şöyle dediğini nakletmektedir: “Allah Arş'ı yarattığı zaman Arş: Allah benden daha büyük bir varlık yaratmayacak dedi ve titredi. Bunun üzerine Allah onun boynuna öyle bir yılan doladı ki, bu yılanın yetmiş bin kanadı, her kanatta yetmiş bin tüyü, her tüy de yetmiş bin yüzü, her yüzde yetmiş bin ağzı, her ağızda yetmiş bin dili vardı. Her gün ağzından, yağmur damlaları, ağaç, yaprak, toprak, taş, dünya günleri ve bütün melekler sayısınca tesbih çıkardı. Yılan Arş üzerinde çöreklenir, yılanın çöreklenmiş halinde bile Arş, onun ancak yarısı kadar olurdu.”¹⁷⁹

Rivayet ve dirâyet metodunu meczeden Beyzâvî (ö. 685/1286), meşhur müfessirlerden biridir. Müfessirin *Envâru't-Tenzîl* adlı eserini uydurma rivayetlerin varlığı açısından analiz eden Galip Akın çalışmasında Beyzâvî'nin tefsirinde pek çok hadisi senedsiz ve kaynaksız olarak aktardığını ifade etmiş olup bilhassa sûrelerin faziletleri bahsinde mevzû ve uydurma rivayetlere eserinde bir hayli yer verdiğine dikkat çekmiştir. Bu durum ise tefsirde otorite sahibi Beyzâvî için olumsuz bir kanaat uyandırmaktadır. Örnek olarak şunlar sunulabilir¹⁸⁰:

“Resûlullah'tan şöyle rivayet edilmiştir: “Kim Mâide sûresini okursa ona ecir olarak on hasenat verilir, on kötülüğü silinir, on derecesi yükseltilir ve dünyada nefes alan her yahudi ve hristiyanların on misli adedince derecesi yükseltilir.”

¹⁷⁸ Mü'min, 40/7.

¹⁷⁹ *Tefsiru'l-Kurtubî*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, XV, 294-295.

¹⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Galip Akın, “Beyzâvî Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili”, (Yüksek lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 1-127.

“Rivayet olunduğuna göre Resûlullah buyurdular ki: “Kim Nahl sûresini okursa, Allah Teâlâ onu dünyada bahsettiklerinden hesaba çekmeyecek. Onu okuduğu bir günde veya okuduğu gecede ölürse, ona güzel vasiyyet bırakarak ölen kimsenin ecri gibi sevap verilir.”

“Her kim ‘İnsanlara hesapları yaklaştı.’ (Enbiya sûresini) okursa Allah Teâlâ onun hesabını kolay eder. Kur’ân’da ismi geçen peygamberler ona selam verip, onunla musafaha ederler.”

Hatîb eş-Şîrbînî (ö. 977/1570) rivayetin mevzu olduğunu belirtirler. Münâvî ve Hatîb eş-Şîrbînî’nin rivâyet için mevzû hükmünü koymasının yanında, rivayetin asıl kaynaklarda yer almaması da mevzû olduğunu göstermektedir.

“Kim Rûm sûresini okursa onun için gökyüzü ve yeryüzü arasında tesbihatta bulunan her bir meleğin adedinin on (katı) hasene vardır. (Ayrıca bu kimse) Gündüzleyin ve geceleyin kaybettiklerini de bulur.”

“Kim Melâike sûresini okursa, o kimseyi cennetin sekiz kapısı, istediğin kapıdan gir diye onu çağırır.”

Bu rivayeti Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) dışında Ebü’s-Suûd (ö. 982/1574) da tefsirinde zikreder. Zeylaî (ö. 762/1360), Münâvî (ö. 1031/1622) ve Hatîb eş-Şîrbînî rivayetin mevzû olduğunu belirtirler.

Tefsirlerde kullanılan uydurma ve zayıf rivayetlerin varlığını ele almışken yine tefsirde sıkça kullanılan isrâîlî rivayetlere değinmek de yerinde olacaktır. Zira bu müfessirler de isrâîlî rivayetleri uyarısız aktararak uydurma rivayetleri sahihmiş gibi nakletmekte ve zayıf hadislerin zaafını beyan etmeden eserlerinde yer vermektedirler. Tefsir kitaplarında oldukça yer verilen İsrâîliyat’ta birçok yaklaşım¹⁸¹ olmakla birlikte konumuzu ilgilendiren kısım, çok sayıda isrâîlî rivayete yer vererek nadiren senedini verip çoğu zaman da rivayetleri dahi eleştirmeden aktaran yaklaşım sahipleri olacaktır. Meşhur müfessirlerden biri olan Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Ebû İshak es-Sa‘lebî (ö. 427/1035) de bu yaklaşım sahipleri arasında zikredilmektedir. Bununla birlikte eserlerinde uydurma rivayetlere yer verdikleri de açıkça belirtilmektedir.

¹⁸¹ Abdulhamit Birışık, “İsrâîliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 199-202.

Sa‘lebî’nin tefsirini, rivayetleri ele alış açısından değerlendirecek olursak bu konuda çalışması olan İsmail Cerrahoğlu’nun tespitlerinden faydalanmak icap etmektedir.¹⁸² Zira Cerrahoğlu, Sa‘lebî’nin tefsirini verdiği faydalı ve güzel bilgilerle hayırla anarken isrâîlî rivayetlere çokça yer vermesi ve belli kriterlere uygunluk aramadan aktardığı rivayetlerden ötürü de zaman zaman eleştirmiştir. Yine tefsirinde mevzû hadisler ve bâtil kıssalara yer vermesi Sa‘lebî’nin tefsirini gölgeye düşüren bir başka husus olarak dikkat çekmektedir. Sa‘lebî her ne kadar tefsir ilminde meşhur olsa da bu konudaki yanlış tutumu, onun birtakım tenkitlere tâbi tutulmasına yol açmış olup otoritesini zedelemekten geri durmamıştır.

Rivayet tefsiri olarak anılan tefsirlerden birisi de *Meâlimü’l-Tenzîl*’dir. Beğavî (ö. 516/1122)’ye ait olan bu eser, âyetleri hadisler, sahâbe ve tâbiîn’in görüşleriyle beyan eden orta hacimli bir eserdir. Muhaddis vasfıyla da anılan Beğavî, kaleme aldığı hadis kitaplarında hadislerin sıhhat sınıflamasını yapmıştır. Bununla birlikte meşhur tefsirinde yer vermekten kaçınmadığı uydurma ve isrâîlî rivayetlerle tenkitlere mâruz kalmaktan kendini koruyamadığını belirten Adem Çalar, Beğavî’nin eserlerinde var olan bu türden rivayetleri aktarırken çoğu zaman eleştiriye dahi tâbi tutmadığını ifade etmektedir.¹⁸³

İbn Haldûn (ö. 808/1406) da rivayet tefsirlerinin yanlış-doğru, makbul-merdud her şeyi içerdiğini belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da Arapların cehaletini göstermiştir. Ona göre Araplar bedevî ve cahil bir toplum idi. Yaratılış ve kâinat hakkında fikirleri bilgileri yoktu. Bu konularda yahudi ve hristiyanlara başvuruyorlardı. Bunlar müslüman olunca pek çok konuda eski düşünce ve inançlarını İslâm’a taşıdılar. Kâ‘bü’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimseler tefsirleri isrâîlî bilgileriyle doldurdular.¹⁸⁴ Cari kültürün hadis rivayetine tesiri konusunu ele alan Talat Sakallı, hadislerin ilk iki asır boyunca çoğunlukla şifahî nakledilmesini, İslâm fütuhatının bu dönemde hızlı gelişmesini, yabancı kültürlerden yapılan tercümeleri, diğer dinlere mensup din adamlarının İslâm’a girerken mevcut bilgilerini de taşımalarını gerekçe göstererek tefsir, hadis, vaaz ve kıssalara İsrâiliyat’ın bulaştığını ve diğer dinlerden unsurların karıştığını ifade etmiştir.¹⁸⁵

¹⁸² Detaylı bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Es-Sa‘lebi ve Tefsiri”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi], 4(1980): 55-60.

¹⁸³ Adem Çalar, “Beğavî’nin Esbâb-ı Nüzûl’e Yaklaşımı (Meâlimü’l-Tenzîl Örneği)”, *Mizânü’l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* 11(2020): 458-459.

¹⁸⁴ İsmail Hakkı Ünal, “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i (s.a.v) Anlamak”, *İslâmî Araştırmalar*, 10(1997): 53.

¹⁸⁵ Talat Sakallı, *Hadisler ve Yorumları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 109.

Tefsirciler tarafından özellikle rivayet tefsirlerinin giriş kısmında nakledilen haberlerden bazıları re'y ile tefsiri yasaklayan re'y ile tefsir yapanları tehdit eden hadislerdir. Bu türden hadislerle dayanarak tefsirciler re'y ile tefsire karşı çıkmış rivayet tefsirlerine dayanak bulmuşlardır. Halbuki bu haberleri bir çalışmasına konu edinen Kadir Gürler şu neticeye ulaşmıştır: “Kur’ân’ın re'y ile tefsir edilmesini yasaklayan rivayetlerin, muhtemelen, nakil geleneğine dayalı tefsir anlayışından re'ye dayalı tefsire geçiş girişimleri sürecinde meydana gelen çetin tartışmaların, rivayet formundaki yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca bu tip rivayetlerin, selevin re'y ile Kur’ân tefsiri bağlamında ihtiyata davet edici bazı ifadelerinin Hz. Peygamber’e aitmiş gibi gösterilmesi de kuvvetle muhtemeldir.”¹⁸⁶ Aynı hadisleri Gürler’den evvel M. Hayri Kırbasoğlu da benzer tarzda değerlendirmiştir: “Re'y ile tefsir yapmayı küfürle itham edecek kadar ağır bir suçlama içermesi ve Resûlullah’ın kendisine inananlara böyle ağır bir suçlama yöneltip yöneltmeyeceği meselesi bir yana, bu sözün nakilci dogmatik zihniyete sahip çevrelerin nakil yanında aklını da kullanmak isteyen ve tarihte re'y ekolü olarak bilinen akımı kötülemek için uydurulduğu açıkça anlaşılmaktadır. Tarihen, Hz. Peygamber döneminde, Kur’ân’ın re'y ile tefsiri diye ciddiye alınabilecek bir olgu olmadığı sâbit olduğundan, mantiken de bu ifadenin bir anakronizm ile ma’lûl olduğu, dolayısıyla geç dönemlerin ürünü olması gerektiği kolayca anlaşılır. Öte yandan, Hz. Peygamber’in böyle bir sözü gerçekten söylediği kabul edilecek olursa, bunun doğuracağı -asırlarca pek çok re'y (dirâyet) tefsiri yazmış olan meşhur birçok müfessirin töhmet altına sokulması gibi- tehlikeli bir sonucu da kabullenmek gerekeceği unutulmamalıdır. Sonuç itibariyle, bu hadisin, aslında peygamber sözü olmayıp, iki zıt grup arasındaki ideolojik bir sürtüşmede, bir tarafın diğerine üstünlük sağlamak amacıyla, Hz. Peygamber’in otoritesinden yararlanmak istemesinin, daha doğrusu, onu istismar etmesinin bir ürünü olduğunu görmek hiç de zor olmasa gerektir.”¹⁸⁷

Sonuç olarak şunları ifade etmek mümkündür. Geçmişten günümüze uzanan tefsirler, iletişim çağı olan günümüzde daha da kısa sürede muhataplarına ulaşabilmektedir. Fakat bu hız tefsirlerin kalitesinde bir düşüş ve kullanılan rivayetlerde bilhassa şâz rivayetlerin esas alınarak gerek okuyucu gerek yazar kitlesinde yaygınlık

¹⁸⁶ Kadir Gürler, “Kur’ân’ın Rey ile Tefsirini Yasaklayan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5(2004): 45.

¹⁸⁷ M. Hayri Kırbasoğlu, “İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”, (Ankara: İslâmiyat, 2000), 125-126.

kazanılmaya çalışılmaktadır. Ulus devletlerin kurulmasıyla yenilik yaşanan ulus tefsirler siyasî her türlü tutum ve davranışı da beraberinde getirmektedir. Aslında bu yenilik yıllardır eserlerimizde var olan fakat istismar adı altında apaçık sunamadığımız rivayetler silsilesinin de politik gayeler ile beslendiği ve topluma enjekte edildiğinin göstergesidir. “Kur’ân hakkında yanlış yapmak küfürdür” söylemi ehli olmayanların bu işten men edilmesi için ifade edilmişken İbn Âşûr’a (ö. 1284/1868) göre bu durum tefsirde bireyleri nakilciliğe itmiş; cesareten beri kılmıştır.¹⁸⁸

Değişen dünya bazı değişiklikleri de bünyesinde taşımaktadır. Bunlardan birisi de duygusal ihtiyaçlarını doyurmak isteyen insanoğlunun bir gruba dahil olma ve özel yayınlarla kendini tamamlamaya ve geliştirmeye çalışmasıdır. Bunu bilen istismarcılar insanda var olan bu saf niyet ile onlara yaklaşılarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu durum ise her cemaat veya oluşuma özel meal-tefsir gerekliliğini gündeme getirmiştir.

2.2.2.Hadisçiler

Hadis uydurma faaliyeti ile anılan bireyler her ne kadar İslâm’a hizmet arzusu ile ön plana çıkarılsa da temelde mezhep taassubu ve menfaatleri yer almaktadır. Bu sebeple kendilerine Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden dayanak aramışlardır. “Arzuları doğrultusunda âyetler te’vil edilmiş, davaları uğruna peygamberin şahsiyeti istismar edilerek hadisler aşırı zorlama ile gündeme gelmiş ve tedvin edilmeyen hadis literatürünün getirdiği cesaret ile alabildiğine hadis uydurma faaliyeti gerçekleşmiştir.”¹⁸⁹ Her ne kadar hadis münekkitleri tarafından ciddi bir mücadele verilse de hadis uydurma faaliyetlerini hicri ilk asra kadar götürmek mümkündür. “Mevzû”, “ma‘mûl”, “müfterâ”, “bâtıl”, “kezib”, “masnû”, “lâ asle leh”, “lâ yesihhu”, “muhtelak” gibi kavramlarla ifade edilen hadisler hem zayıf hem de uydurma rivayetler için kullanılmış olup, cerh-ta’dîl kitaplarında cerh edilmelerine rağmen yine de muhaddislerin eserlerinde dahi kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁰ Bu durum ise bir yandan sahih olanın ayırt edilememesine hizmet ederken bir yandan da hadislerin sayısını fazlasıyla kabartmaktadır.

¹⁸⁸ Hikmet Koçyiğit, “Çağdaş Dönemde Müfessirin Halka Ulaşma Çabalarının Tefsire Etkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1/1(2017): 66.

¹⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. Yaşar Kandemir, “Mevzû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 493-496.

¹⁹⁰ Mahmut Yazıcı, “Hadis Literatüründe Uydurma Rivayetlerle İlgili Kavramlar”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/7(2021): 148.

Hadislerin nicel olarak fazlalığı, muhaddisler nazarında temelde iki sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, bazı hadisçilerin hadis kavramına yüklediği anlamdır. Zira onlara göre hadis, sadece Hz. Peygamber'in söz, fiil, takrirlerini değil sahâbe ve tâbiîninkileri de içine alan bir kavramdır. Bir diğer sebep ise, bir tek anlamın dahi farklılaştığı her rivayet varyantını ayrı bir hadis olarak kabul etmeleridir. Bu iki nedenin arkasında hadisçilerin bakış açılarının izleri görülmektedir. “Zira bu bakışta her meselede bir hüküm veren, konuşan peygamber algısı söz konusudur. Halbuki Hz. Peygamber'in sözlerini bağlamından koparmamak müslümanları daha sağlıklı sonuçlara sevk edecektir. Yani ne söylediğinin önemi kadar ne için söylediği ve hangi bağlamda hükmü verdiği de önem taşımaktadır.”¹⁹¹

Her asırda farklılıklara, acaipliklere, olağan dışı haberlere asıl haberlerden daha çok meyleden insanoğlunun tutumunu bilen muhaddislerden bazıları uydurmalarla mücadelenin aksine taraftar veya hitap arzusu ile nevâdir hadisleri kullanmışlardır. Bu müelliflerden biri olan Gümüşhanevî, *Râmûzu'l-ehâdis* eserini kaleme alırken irşat etmeyi amaç edindiğinden toplumu etkileyecek her abartılı söyleyiş veya rivayeti eserine almaktan çekinmemiştir.¹⁹²

İslâm edebiyatının bidâyetinde kaleme alınan eserlerde yer verilen rivayetlerin çoğunun Hz. Peygamber'e, sahâbeye, tâbiîne ve diğer meşhur şahıslara atfedilmesi bu iddiayı doğrular niteliktedir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki her muhaddis eserini nevâdir rivayetlerle bitirmeyi arzulamıştır. Ancak Ali Kuzudişli'nin de açıkça ifade ettiği üzere bu türden rivayetlerin dinî kültüre girmesi sebebiyle İslâm toplumunda olumsuz yansımalar görülmüştür. Ona göre bu türden rivayetlerden uzaklaşmak gerekir. “Aksi takdirde kolaycılığı benimseme, yanlış tevekkül inancına sahip olma, tembelliğe meyletme, aşırı kaderci düşünce ve batıl inançlar bireyleri kaçınılmaz sona sürükleyecektir.”¹⁹³

Sem'ânî (ö. 562/1166), *el-Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ* adlı kitabında şöyle bir rivayet nakleder: “Sözün hayırlısı hitapta kısa olan, doğruya işaret eden, fazla lütuflara

¹⁹¹ Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed*, (Denge Yayıncılık: 2004), 198.

¹⁹² Detaylı bilgi için bkz. Ali Kuzudişli, “Râmûzü'l-Ehâdis ve Nevâdir Hadislerin Dayanılmaz Çekiciliği”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*, (2014): 520.

¹⁹³ Detaylı bilgi için bkz. Ali Kuzudişli, “Râmûzü'l-Ehâdis ve Nevâdir Hadislerin Dayanılmaz Çekiciliği”, 519.

meyletmeyen ve meclisin sonunu hikâyeler ve nevâdir haberlerle bitirendir.”¹⁹⁴ İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ise şöyle der: “İsmi geçen hadisçilerden birçoklarının âdeti, hadis yazımını, isnadlarıyla birlikte hikâyeler, nevâdir haberler ve şiirler naklederek bitirmektir. Bu güzel bir âdettir.”¹⁹⁵ Nevevî (ö. 676/1277) de hadis ilmiyle ilgili bir eserinde şöyle der: “Hadis yazımı, senetleriyle birlikte güzel hikâyelerin, nevâdir haberlerin ve şiirlerin rivayetleriyle sona erer. Bunlar içinde en iyisi, züht, edep ve güzel ahlâkla ilgili olanlarıdır.”¹⁹⁶ Ulemanın bu türden düşünceleri maalesef nevâdir türü rivayetlerin eserlerde ve İslâm toplumunda yayılmasını sağlamıştır.

Hadisçilerin uydurma rivayetleri kullanmasıyla alakalı şu tespitlere yer vermek gerekmektedir: Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Sünen*’indeki zayıf ve uydurma rivayetler hakkında müstakil çalışması bulunan Cemal Sofuoğlu sonuçta bu rivayetleri sahihe yakın zayıf hadisler, uydurmaya yakın zayıf hadisler ve doğrudan uydurma hadisler diye üç kategoriye ayırmıştır.¹⁹⁷ Ebû Nuaym el-İsfahanî (ö. 430/1038) hakkında Zehebî (ö. 748/1348) tarafından hurafeler anlattığı ve uyarısız uydurma rivayetleri kullandığı tespitleri yapılmıştır.¹⁹⁸ Bizzat kendisi uydurma hadisler üzerine çalışmalar yapan velûd hadis âlimi Suyûtî’nin (ö. 911/1505) pek çok eserinde uydurma hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir. Hatta bizzat kendi eserinde uydurma dediği birçok hadisi başka eserlerinde sahihmiş gibi naklettiği ifade edilmiştir.¹⁹⁹ Suyûtî’nin hadis tenkitçiliği üzerine doktora çalışması yapan Recep Aslan, Suyûtî’nin uydurma hadislerle alakalı hadis usulü eserinde zikrettiği kriterleri uydurma hadisler üzerine yazdığı eserinde uygulamadığını belirtmiştir.²⁰⁰ Abdulfettah Ebû Ğudde (1917-1997) ise Suyûtî’nin hadis değerlendirmesindeki tesâhülünden bahsetmiş uydurma hadisleri uydurma hadislerle

¹⁹⁴ Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî (ö. 562/1167), *el-Edebü’l-implâ ve’l-istimlâ*, (thk. Marx Weisweiler), Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1981, 68.

¹⁹⁵ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrezûrî, *Mukaddime*, (thk. Nureddin İtr), Dârü’l-Fikr, Dimaşk 1984, 244.

¹⁹⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve’t-teysîr li-ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr fî usûli’l-hadis*, (thk. Muhammed Osman el-Haşî), Beyrut, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985, 81.

¹⁹⁷ M. Cemal Sofuoğlu, “Zayıf ve Mevzu Hadisler Açısından Tirmizî’nin Sünen’i Üzerine Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989): 80.

¹⁹⁸ Zehebî, Şemsüddîn, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, I-XXV, Risale, 1985, XI, 255; XVII, 461.

¹⁹⁹ Kaya, “Mevzû Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı”, 66.

²⁰⁰ Recep Aslan, “Suyûtî’nin Hadis Tenkitçiliği”, *İlahiyat Akademik Araştırma Dergisi*, 7-8(2018): 200. Recep Aslan, Suyûtî’nin pek çok eserinde onun hadis usulcülüğü ile çelişen rivayetlerin var olduğunu belirtmiştir. Hatta “Bir hadisi bir eserinde uydurma olarak verirken bir başka eserinde alıp rahatça kullanabilmesi onun ilmî titizliğinde ve dikkatinde zaafı olduğunun bir göstergesi olsa gerektir. Söz konusu bu durum Suyûtî’nin tesâhülünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.” demiştir. 213-214.

desteklemeye çalıştığını ifade etmiştir.²⁰¹ Benzer bir durum Beyhakî (ö. 458/1066) için de geçerlidir. Beyhakî'nin “uydurma hadisi bile nakletmediği” yönündeki beyanına aldanan pek çok kimsenin Beyhakî'den hadisler alıntılacağı ama bunların aslen uydurma olduğunun bilindiği ifade edilmiştir. Sıddîk el-Gumârî (1920-1997) bir yerde açıkça şöyle demiştir: “Sünen’inde bu hadisi rivayet eden el-Beyhakî’ye hayret doğrusu! Kendisi mevzû olduğunu bildiği bir hadisi rivayet etmediğini iddia etmektedir. Ancak bu hadisin mevzû olduğunda hadis talibi bile şüphe etmez.”²⁰²

Özellikle fezâilü'l-a‘mâlde zayıf hadislerin rivayetinde mütesâhil davranıldığı ya da mütesâhil davranılabileceği ile ilgili hadisçilerden nakledilen sözler sebebiyle maalesef bu türden zayıf hadisler ve uydurma rivayetler İslâm kültürüne sirayet etmiştir. Terğîb ve terhîb edebiyatında uydurma hadislerin çokluğu açıkça bilinmektedir.²⁰³ Leknevî de hadis kitaplarının içeriği hakkında şu tespitte bulunmuştur: “Bu kitaplarda ve benzerlerinde bulunan hadislerin hepsi sahih veya hasen değildir. Bilakis bunlar sahih, hasen, zayıf ve mevzû haberler içermektedir. İbnü's-Salâh, Irâkî ve başka âlimler sünenlerde hasen dışında sahih ve zayıf rivayetlerin de bulunduğunu ifade etmişlerdir. Nevevî de sünenlerde sahih, hasen, zayıf ve münker rivayetlerin var olduğunu belirtmiştir”.²⁰⁴ Uydurma hadislerde peygamber tasavvuru üzerine çalışma yapan Bünyamin Erul da sağlam isnadla pek çok hadis uydurulduğunu ve bu uydurmaların sırf senedi sağlam diye uydurma kabul edilmediklerini tespit etmiştir. Bu türden uydurmaların mütesâhil hadisçilerce hadis kaynaklarına alındığını bildirmiş; Hâkim, Beyhakî, Kadî İyâz ve Suyûtî gibi hadisçilerce eserlerinde nakledildiğini belirtmiştir.²⁰⁵ *Sahîhu'l-Buhârî*'yi sıhhat bakımından eleştirel bakış açısı ile ele alan Hacı Musa Bağcı da bir eserin sahih olma özelliğini taşıyan ilk kaynak olması, onun zayıf haberlerden hâli

²⁰¹ Recep Aslan, “Suyûtî'nin Hadis Tenkitçiliği”, 200-201.

²⁰² Enbiya Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1(2001): 187 (dipnot). Enbiya Yıldırım, Beyhakî'nin garipsenen rivayetlerini şöyle değerlendirmektedir: “el-Beyhakî'nin, bugün bizler için pek makul gözükmeyen rivayetlere kitaplarında yer vermesine gelince; bunda, yaşadığı dönemdeki insanların kâinat tasavvurları yanında tasavvuf çevresinde bulunmasının da etkili olduğu söylenebilir. Eserlerinde bir mutasavvıf gibi, sûfilerden çokça nakillerde bulunması; *Kitâbü'z-Züh'd*’ü telif etmesi ile *Şuabu'l-îman*’ın bir nevi tasavvuf kitabı formunda olması bu yönünü göstermektedir. Keza hocalarından bazılarının tasavvuf büyüğü oluşu dikkat çekicidir.” 187.

²⁰³ Kaya, “Mevzû Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı”, 67.

²⁰⁴ Leknevî, Abdulhay, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşere*, Beyrut, Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, ths., 66-67.

²⁰⁵ Bünyamin Erul, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, (2003): 432.

olduğunu göstermediğini ifade etmiştir. Mezhep taassubunun zirve olduğu dönemde her âlim kendi görüşleri doğrultusunda kaleme alınan eserleri en sahih olarak nitelendirmiş olup; mürsel, munkatı ve zayıf haberlerin varlığını görmezden gelmişlerdir. Genel anlamda sahih olarak kabul edilen eserin tümü incelediğinde zayıf ve uydurma rivayetler barındırdığını ifade etmekten kaçınmamalıyız demektir.²⁰⁶

Bir rivayetin Buhârî veya Müslim hadisi olmasının onun sıhhatini ortaya koymadığını belirten Bünyamin Erul, yorum rivayet ilişkisi hakkındaki çalışmasında bizâtihi rivayetin temel kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁰⁷ Literatürümüzdeki rivayet tarihine bakıldığında üzerinde çok titiz çalışmalar yapılan eserler olduğunu ifade eden Mehmet Emin Özafşar, herhangi bir eserin karizmasının içeriğindeki aktarılan haberlerin tümünün mutlak bağlayıcılığını gerektirmediğini vurgulamıştır. Bu sebeple genellemeye giderek eserde yer alan haberlerin tümünün sahih olduğunu benimsemek yanlış bir tutumdur. Bu durumun kabulünün ise hadis ve fıkıh tarihini baştan sona inkâr etmeyle eş değer olduğunu beyan etmiş; bu tür efsanevî bilgilerle yetinmenin bir müslümana fayda vermeyeceğini ifade etmiştir.²⁰⁸ *Sahîhayn*’da yer alan bir hadisle amel etme meselesinde müstakil çalışması olan Kemal Özcan herhangi bir âlim veya fakihin *Sahîhayn*’daki hadisle amel etmemesini ona muhalefet etmekten ziyade âlimin kendi mezhebî kriterlerini öncelemesine bağlamaktadır. Bu sebeple bir mezhebin kabul şartı ile bir diğerinin şartı uyum arz etmeyebilir.²⁰⁹

2.2.3.Fıkıhçılar

İslâm âlimleri arasında yaygın olan kanaate göre zayıf hadisler ahkâm konularında delil olarak kullanılamaz. Çünkü zayıf hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyet ihtimali zayıftır. Zayıf bir haber de hukuken bağlayıcı bir delil olarak sunulamaz. İnsanlar zayıf bir habere dayanılarak dinen sorumlu tutulamaz. Uydurma haberlerin ise fıkıh ilminde ve diğer dinî ilimlerde hiçbir yeri yoktur. Şâtıbî’nin (ö. 790/1388) de dediği gibi “İsnadı zayıf hadislerin Hz. Peygamber tarafından söylendiği konusunda galip zan oluşmaz. Bu

²⁰⁶ Hacı Musa Bağcı, “Hadis Metodolojisinde Sahîhu’l-Buhârî’nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2004): 50-55.

²⁰⁷ Bünyamin Erul, “Yorum-Rivayet İlişkisi: Yorumunun Rivayete Katkısı ve Yoruma Etkisi”, 113.

²⁰⁸ Mehmet Emin Özafşar, “Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (1999): 292.

²⁰⁹ Kemal Özcan, “Buhârî ve Müslim’in Sahihlerinde Yer Alan “Hadislerle Amel” Konusu, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/40 (2014): 270.

sebeple onlara hüküm dayandırılmaz”.²¹⁰ Buna rağmen fıkıh kitaplarında sıkça kullanılan rivayetler arasında yer alan zayıf ve uydurma hadisleri, birçok mezhebin kendi görüşlerini temellendirmede kullandıkları da bir gerçektir.

El-Müfhim li mâ eşkele min telhisi Sahîhi Müslim adlı eserin müellifi Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258) fıkıhçıların uydurma hadis kullanımını şöyle değerlendirmiştir: “Bazı rey ehli fakihler celî kıyasa dayanan hükümleri Resûlullah’a sözlü olarak nispet etmeyi câiz gördüler. Resûlullah şöyle buyurdu dediler. Bu sebeple kitaplarının uydurma hadislerle dolu olduğunu görürsün. Bunların metinleri onların uydurma olduğuna delâlet etmektedir. Bunlar fukaha fetvasına benzer ve onlar bunlar için sened verememişlerdir.”²¹¹ Nevevî de fakihlerin zayıf hadis kullanımlarını eleştirmiştir: “Fakihlerin pek çoğunun hatta çoğunluğunun zayıf hadis nakledip bunlara dayanmasına gelince bunu yapmaları doğru değil çok kötüdür. Çünkü zayıf olduğunu biliyorlarsa onu delil olarak kullanmamalıdır. Çünkü ahkâmda zayıf hadisin delil olmayacağı konusunda herkes müttefiktir. Eğer zayıf olduğunu bilmiyorsa kendisi yapabiliyorsa inceleme yapmadan, yapamıyorsa ehline sormadan onu delil olarak kullanması helal değildir.”²¹² Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) de şu değerlendirmede bulunmuştur: “Kim kazaya kalmış bir farz namazı Ramazan’ın son cumasında kaza ederse yetmiş yıllık kaza namazını kılmış gibi olur” hadisi kesinlikle bâtıldır. Bunu *en-Nihâye* ya da başka *Hidâye* şârihlerinin nakletmiş olmasına bakılmaz. Onlar muhaddis değildir. Hadisi de rivayet eden bir âlime isnad etmemişlerdir.”²¹³ Leknevî de onun bu sözünü şöyle değerlendirmiştir: “Molla Ali el-Kârî’nin bu sözü çok faydalıdır. Yani fıkıh kitapları haddi zatında her ne kadar fer’î meselelerde muteber olsalar ve müellifleri de önemli muteber fakihler olsalar da bunlardaki hadislerle bütünüyle itimad edilemez. Hadislerin bu eserlerde bulunmasına bakıp vârid oldukları ve sabit oldukları kesin olarak söylenemez.”²¹⁴ Leknevî ayrıca bir başka eserinde de şu tespitte bulunmuştur: “Bu sebeple hacimli eserlerde rivayet edilen hadislerle senedleri beyan edilmedikçe ya da hadis âlimlerince itimat edildiği bilinmedikçe itibar edilmeyeceğini söylemişlerdir. Bu eserlerin

²¹⁰ Şâtîbî, İbrahim b. Mûsâ, *el-İ’tisâm*, I-II, (thk. Selîm b. Âd el-Hilâlî), Dâr İbn Affân, 1992, I, 288.

²¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, I-II, (thk. Rebî b. Hâdi), Medine, II, 852.

²¹² Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Beyrut, 1392, I, 126.

²¹³ Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kavâidü’t-tahdîs fi funûni mustalahi’l-hadîs*, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ths., 182.

²¹⁴ Abdulhay el-Leknevî, *Red’u’l-ihvan an muhdesât âhiri Cum’ati Ramazân*, Beyrut, 1999, 58 (1 nolu dipnot).

müellifleri ahkâm, helal ve haram konularında yapılan nakillerde mu‘temed sayılan önemli fakihler de olsalar hüküm böyledir. Önemli Hanefi âlimlerden *Hidâye* sahibine ya da önemli Şâfiî âlimlerden *Veciz şârihi Râfiî*’ye bakılmaz mı? Bunlar büyük ve değerli âlimlerin kendilerine itimad ettiği parmakla gösterilen âlimler olmalarına rağmen kitaplarında hadis uzmanlarının durumunu beyan etmedikleri rivayetlere yer vermişlerdir. Zeylaî’nin *Tahrîcu ehâdisi’l-Hidâye*’sini ve İbn Hacer el-Askalânî’nin *Tahrîcu ehâdisi Şerhi’r-Râfiî*’sini inceleyen hiç kimseye bu durum gizli değildir. Bu önemli âlimlerin hali böyleyse haber nakletmede gevşek davranan ve haberlerin senedini derinlemesine incelemeyen diğer fakihleri varın siz düşünün!”²¹⁵

Çağdaş âlimlerden Yusuf el-Karadâvî de fıkıh kitaplarında çok sayıda zayıf hatta uydurma haber olmasını yadırgayarak şöyle demiştir: “Gariptir ki fıkıh kitaplarında çok sayıda zayıf hadis bulunmaktadır. Halbuki çoğunluk âlimlerin fezâil, terğîb ve terhîb konularında zayıf hadislerle amel edilmesini kabul etmelerine rağmen zayıf hadislerle ahkâmı delil getirilemeyeceği konusunda ittifakları vardır. Hatta fıkıh kitaplarında şiddetli zayıf, uydurma ve aslı olmayan hadisler de oldukça fazladır.”²¹⁶ Konuyla alakalı değerlendirmelerde bulunan Abdullah b. Yusuf el-Cüdey’ de şu tespitini yazmıştır: “Onların ahkâmı da zayıf hadisleri zikrettiğini görebilirsin. Hatta fakihlerin aşırı zayıf ve uydurma hadisleri bile kullandıkları vakidir. Araştırılırsa bunun iki sebebi olduğu görülür: 1- Aslında hüküm bu zayıf hadis dışında başka bir delille sabittir. Hadisin zikredilmesi hükmün daha rahat kabulü içindir. Özellikle aşırı zayıf olmayan hadisler için bu noktada müsamahakâr bakılabilmektedir. 2- Zayıf hadislerle istidlal eden kişinin makbul ile merdudu ayıracabilecek bilgiye sahip olmaması da mümkündür. Fukahanın çoğu bu durumdadır. Özellikle de müteahhir ulema böyledir. Aslı olmayan hadisleri sonrakilerin öncekilerden aldığını çok defa görürsün. Hatta bu hadislerin sahih, hasen, zayıf hatta uydurma olsun hiçbir isnadı olmadığını hiçbir kitapta müsned nakledilmediğini görürsün. Mevkuf ve maktû nice hadislerin merfû sayıldığını fark edersin. Bunların örneklerini fıkıh kitaplarının tahriçlerinde bulursun. Nevevî, Zeylaî, İbnü’l-Mulakkin, İbn Hacer, Elbanî ve başkalarının eserleri bunlar arasındadır. Halk arasında yayılmış hadislerin tahririyle ilgili kitaplar da böyledir.”²¹⁷

²¹⁵ Abdulhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâzıla*, 29.

²¹⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe neteâmel maa’s-sünne en-nebeviyye*, Dâru’s-Şurûk, 2000, 70.

²¹⁷ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey’, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, I-II, Beyrut, 2003, II, 1104.

Ömrünü hadis araştırmalarıyla geçiren çağdaş muhaddislerden Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999) de şunu söylemiştir: “Başta fıkıhlarını ve fetvalarını topluma yayanlar olmak üzere ilim ehlinin sübutu konusunda iyice emin olmadan hadisleri delil olarak kullanmamaları gerekir. Çünkü çoğunlukla kendilerine müracaat ettikleri fıkıh kitapları âlimlerce de bilindiği üzere aşırı zayıf ve aslı olmayan hadislerle doludur.”²¹⁸ Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951) de şu değerlendirmede bulunmuştur: “İtirafa mecburuz ki: her yerde olduğu gibi Şark’ta yani müslümanlar arasında da ufak bir muhakemeye bile lüzum hissetmeksizin her sözü körü körüne kabulde ısrar eden mutaassıplar vardır hala da vardır. Bunlar ne şekilde olursa olsun rivayete, nakillere o derece âşıktırlar ki nerede ve hangi mesele hakkında bir nakil görseler -meşhur hâtübü’l-leyl (gece odun toplayan)- misaline uygun olarak onu hemen alırlar, kitaplarına geçirirler, neye mal olursa olsun onu kabulde ısrar gösterirler. Bunlar kendilerini kelimelerin akıntısına o derece kaptırmışlardır ki eskilere mahsus herhangi bir tefsirde kitapta ne olursa olsun, gördükleri her mütalaayı müdafa etmeyi dinin gereklerinden bilirler. İslâm düşmanlarından ziyade, İslâm dinine mensup olduğunu iddia eden bu zümreden, bizzat Müslümanlığın pek çok zarar gördüğünü söylersek, hiç de mübalağa etmiş olmayız.”²¹⁹

Hanefî mezhebinin görüşlerini ihtiva eden ve Merginânî (ö. 593/1197) tarafından kaleme alınan *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*’de çok sayıda zayıf ve uydurma rivayetler yer aldığını belirten Fatma Betül Altıntaş şunları ifade etmektedir: “Zayıf rivayetler mezhebin önem verdiği sahâbenin ameli olması, râvinin fakih olması ve mezhebin genel ilkeleriyle uyum içerisinde olması sebebiyle eserlerde kullanılmıştır.”²²⁰

Hanefî âlimlerin kitaplarını hadis nazarından bir çalışmasına konu edinen Yusuf Acar da şu neticeye varmıştır: “Ortaya çıkan birtakım fikhî ihtiyacı tercih ve temyiz yoluyla karşılamak maksadıyla hicrî beşinci asırdan itibaren meydana getirilen Hanefî fikhına dair *el-Mebsût*, *Bedâi’u’s-sanâ’i*, *el-Hidâye*, *el-İhtiyâr* ve *Kenzu’d-dekâik* adlı eserlerde gerek sübût ve gerekse sıhhat açısından bazı problemlili rivayetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunları birden fazla rivayetin tek bir hadismişi gibi birleştirilerek

²¹⁸ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Menziletü’s-sünne fi’l-İslâm*, Kuveyt, 1984, 19.

²¹⁹ Ahmed Hamdi Akseki, “Hâtemü’l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi”, sadeleştiren M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâmî Araştırmalar*, 4/2 (1992): 126.

²²⁰ Fatma Betül Altıntaş, “Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticaca Elverişsiz Rivayetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)”, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (6-8 Mayıs 2013, Bursa), 2013, 1002.

nakledilmesi, hadislerden mülhem olan anlamın Hz. Peygamberin sözüymüş gibi zikredilmesi, sahâbeye ait sözlerin/mevkufların bizzat Hz. Peygamber'in sözü/merfû olarak nitelendirilmesi, kaynağı tespit edilemeyen rivayetlere yer verilmesi ve uydurma olduğu ileri sürülen rivayetlerin varlığı şeklinde maddeleştirmek mümkündür.”²²¹

İslâm ilâhiyatında ahkâma dair meselelerde zayıf hadisin delil olarak kabul edilemeyeceği yönünde bir genel kabul oluşmuş olsa da ulemânın bu konularda da zayıf hadislerle amel ettiği görülmüştür. Bu konuda çalışması olan Kadir Gürler ise tespitlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Her ne kadar, zayıf hadisle amel etmek bakımından ahkâm ve fezâil konuları arasında herhangi bir fark yoktur; bu konularda sahih ve hasen hadisler dışında hiçbir hadis delil olamaz” ve “gerek ahkâm gerekse fezâil konusunda elimizde başkasına lüzum bırakmayacak kadar çok sahih ve hasen hadis vardır” denilse de, ulemâ, bırakın amellerin faziletleri noktasını, ahkâma ilişkin meselelerde bile (hadisçilere göre) zayıf hadislerle amel edebilmişlerdir. Bu pratik durum, “eğer ulemâ, bir hadisin içeriği ile amel etme hususunda ittifak ederse, o hadis makbûl sayılır ve gereği ile amel edilir” denilerek, teorik olarak da ifade edilmiştir.”²²² Zayıf haberlerin fıkıhçılar tarafından kullanımı o dereceye varmıştır ki fer’î konular dışında usulde bile zayıf hadisler delil olarak kullanılabilmektedir. Örneğin Muaz hadisi diye meşhur olan rivayete neredeyse atıf yapılmayan usul kitabı yoktur denilebilir. Halbuki bu rivayet hadis tekniği bakımından kesinlikle zayıftır. Konuyu bir çalışmada ele alan Mehmet Emin Özafşar hadisin problemli olduğunu açıkça beyan etmiş,²²³ Yusuf Akgül de şu neticeye varmıştır: “Muaz hadisinin rivayeti yönüyle problemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira hadisin senedinde meçhul râviler bulunmaktadır.”²²⁴

Sonuç olarak şunları ifade etmek mümkündür. Dinî literatürde sıkça başvuru olan rivayetler fıkıh disiplininde de bir hayli göze çarpmaktadır. Bu sebeple müellifler tarafından kaleme alınan eserlerin titizlikle incelenmesi önem arz etmektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamber’e atfedilen rivayetlerin adeta konumunu yükselterek kendilerine hukuk malzemesi edinen fıkıhçıların bakış açılarını benimsemeye karşı karşıya kalırız.

²²¹ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivayetlerin Hadis Açısından Problemleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2011): 243.

²²² Kadir Gürler, “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bi’l-Kabul”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/21(2012): 25.

²²³ Mehmet Emin Özafşar, “Polemik Türü Rivayetlerin gerçek Mahiyeti” *İslâmiyat*, 1/3 (1998): 19-48.

²²⁴ Yusuf Akgül, “Fıkıh Usûlüne Kaynaklığı Açısından Muâz Hadisinin Tahlili ve Tenkidi, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/14(2018): 217.

Zira fakihler rivayetlere bakarken onun illetinden, amacından ziyade hadisten çıkarılacak hükümlere öncelik vermişlerdir. Bu yaklaşımları da “Fıkıhın hukuk defnesi”²²⁵ olarak nitelenen Hz. Peygamber’i istismar objesi kılmaya vardırmaktadır. Tarih boyunca süregelen bu indirgemeci anlayış fıkıhın derin kavrayış ve tefakkuh yönüne gölge düşürmüştür. Ayrıca fakihlerin hadislerden istifade ederken sened kısmına önem vermeyip meseleye kendi açılarından bakarak “bu rivayetten hangi hükme ulaşabilirim mantığı” tenkit edilmelerine sebep olan bir başka husustur. Fakihlerce benimsenen bu bakış açıları, kaleme aldıkları eserlerde her türlü çelişki barındıran ve uydurma rivayetlerin literatüre girmesi ile neticelenmiştir. Dolayısıyla bu tür rivayetlere ve eserlere karşı ihtiyatla yaklaşılmalı ve gereken titizlik gösterilmelidir.

2.2.4.Kelâmcılar

İslâm ilâhiyatında itikadî meseleleri konu edinen kelâm disiplini de zorunlu olarak dinî kaynaklardan beslenmiştir. İlkesel olarak ilgilendiği konular kesin delilleri gerektirse de kelâmcıların da görüşlerini sunmada veya meselelerin çözümünde zan ifade etmelerine yani kesin doğru olmamalarına rağmen hadislerden de yararlandıkları görülmektedir. Hatta kelâm literatürüne pek çok zayıf ve uydurma rivayet de girmiş ve bu sebeple kelâmî birçok mesele tartışma konusu olmuştur. Kelâmî mezhepler de bu münakaşalardan nasibini almış; sistemlerini kendi önceliklerine göre inşa etmişlerdir.

Yunus Vehbi Yavuz hadislerin kelâmî konularda delil olarak kullanılmasını eleştirmiş ve görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Temelde inanç konusu olan bir meselenin hükmünün kesin hüküm ifade eden naslarla sabit olması gerekir. Ancak, sonradan gelenler mevcut uygulamayı kurtarmak için inanç konusunda mütevâtir olmayan âhâd hadislerle de amel edilebileceğini savunmuşlardır. Oysa âhâd hadisler bütün âlimlerin ittifakı ile zan ifade eder. İnançta ise kesinlik olması gerekir. Hükmü kesin olmayan bir hadis ile herhangi bir inanç konusu ortaya konamaz, konmamalıdır. Biz uygulamada sahih hadislerle inançlara dayanak gösterilmesini bir tarafa bırakıyoruz ve zayıf ve uydurma hadislerin de inanç kitaplarında delil olarak ileri sürüldüğünü görüyoruz.”²²⁶

Hadislerin kelâmda delil olup olamayacağı meselesini bir makalesinde inceleyen Hüseyin Hansu da kelâmcıların “itikatta zanniyyât olmaz” ilkesine rağmen kendi

²²⁵ İslamoğlu, *Üç Muhammed*, 198.

²²⁶ Yunus Vehbi Yavuz, “Kelâm Kitaplarındaki İnanç Konuları ve Kullanılan Zayıf Hadisler”, *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/7(1998): 27.

görüşlerini desteklemek amacıyla hadislere atıf yaptığını belirtmiş ve bunun onlar açısından bir zaaf olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Ne var ki bu durum, aynı zamanda kelâmcıların hadis kullanmadaki en önemli zaaf noktasını oluşturmuştur. Mezhebin görüşlerini destekleyici mahiyette olduğunda hadisin zannîliğini fazla problem etmemişlerdir. İtikadî ilkelerine uygun olmayan bir hadisle karşı karşıya kaldıklarında ise “haber-i vâhidin itikadî konularda delil olamayacağı” kuralını işletmişlerdir.”²²⁷

Yine benzer bir değerlendirmeyi Hüseyin Kahraman da “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri” isimli çalışmasında dile getirmiştir. İtikatta âhâd haberin delil olmayacağını ilke edinen kelâmcıların bu ilkelerine bağlılık göstermediklerini ifade etmiştir. “Özellikle ehl-i sünnet kelâmcılarının sem‘iyyât konusunda kullandıkları hadislerin hemen hepsi bu konuya örnek verilebilir. Ayrıca tek tek ele aldıkları meselelerde kullandıkları âhâdların bir araya gelince manevî mütevâtir haline geldiklerini söylerler.”²²⁸

Kelâm ilminde haber-i vâhidlerin değeri konusunu işleyen Rıza Korkmazgöz de her ne kadar ilkesel olarak kelâmcıların haber-i vâhidleri zannî oldukları için kelâmda delil kabul etmediklerini söyleseler de “Fakat bununla birlikte söz konusu bu temel meselelerin desteklenmesi ve izahında âhâd yolla ulaşan haberleri yoğun bir şekilde kullandıkları da görülmektedir.”²²⁹ diyerek bir nevi çelişkiye düştüklerini ifade etmiştir.

İtikadî mezheplerin görüşlerini delillendirirken hadislerden yararlanması meselesini tartışan Cemil Hakyemez de kelâmcıların kelâm tartışmalarında haber-i vâhidleri usule aykırı olarak kullandıklarını belirtmiştir: “Çalışmamızın girişinde de belirttiğimiz gibi, İslâm düşünce tarihinde her mezhep gerek savunma gerekse saldırı amacıyla olsun kendi düşüncesini ifade etmede hadislere müracaat etmiştir. Başta ashâbü’l-hadîs olmak üzere bunlardan bir kısmı, kendi söylem tarzlarına uygun olarak

²²⁷ Hüseyin Hansu, “İtikadî Konularda Hadisin Delil Olma Değeri”, *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, (2020): 347.

²²⁸ Hüseyin Kahraman, “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1(2005): 108; Detaylı bilgi için bkz. 98 nolu dipnot.

²²⁹ Rıza Korkmazgöz, “Kelâm İlminde Haber- i Vâhid’in Bilgi ve Delil Değeri”, 255. Korkmazgöz’ün Öyleyse hadislerin tamamına yakınının âhâd haber nevinden olduğu anlaşılmış durumdadır. Bu bakımdan şayet tutarlı olmak isteniyorsa bu nevi haberler ya tamamen itikat alanının dışında tutulmalıdır ki, bu gayri- i ilmi tavır, geçmişte olduğu gibi bugün de çok mümkün görünmemektedir ya da yeni bir yaklaşım tarzı geliştirilmelidir.” diyerek hadislerin kelâm ilminden dışlanmasına karşı çıkması kanaatimizce ilkeyle uyuşmayan ve zamanla zayıf ve uydurma rivayetlerin kelâm ilmine dahil olması sonucunu veren yaklaşımdır.

fikirlerini hadislerle dillendirmeyi amaç edinmiştir. Hâricîler ve Mu‘tezile gibi diğer bazı fırkalar ise, kendilerine karşı kullanılan bu silaha aynıyla cevap vermek zorunda kalarak görüşlerini savunmaya çalışmışlardır. Hadislerde kullanılan üslup ve kavramlara dikkat edildiğinde bunların Hz. Peygamber dönemiyle pek uyuşmadığı görülmektedir. Ancak yine de meşrûiyet kaygısı nedeniyle, böyle bir yöntemle başvurulmuş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen bu tür hadisler, çeşitli İslâmî grupların geçirmiş oldukları fikir farklılıklarının tarihsel süreçlerinin anlaşılması açısından bize önemli ipuçları sunmaktadır.”²³⁰

Kelâmî ihtilafların kaynağı hadisler hakkında çalışması olan Selim Demirci de itikadî fırkaların örneğin gayri müslim çocuklarının âhiretteki durumuyla alakalı kullandığı bazı rivayetlerin zayıf olduğuna dikkat çekmektedir.²³¹ Müşriklerin çocuklarının âhiretteki durumu hakkında araştırma yapan Hafzullah Genç ve Osman Aydın ise mezheplerin bu konuda hadisleri kullanımının problemli olduğu, ilgili hadisler arasında çelişkiler bulunduğu ve mezheplerin kendi görüşlerini destekleyen haberleri kullanıp diğerlerini görmezden geldiklerini beyan etmiştir.²³²

Mîzan konusundaki hadisleri bir çalışmasında konu edinen Bekir Tatlı da bazı kelâmcıların bu hususta uydurma haberleri bile kullandığına işaret etmiştir.²³³ Ayrıca bu rivayetlerde olan istismar faaliyetlerini açıklayan Mehmed Said Hatipoğlu şu şekilde görüşlerini ifade etmiştir: “Oluşan bu istismar faaliyetlerinin İslâm çevrelerinde kabul görmesinin nedeni, İslâm’ın ilk takipçilerini ve onlara nispet edilen rivayetleri tamamen tenkit süzgecinden mâni kılan zihniyet sahipleridir.”²³⁴

Yine kelâm kitaplarının muhtevasını oluşturan hadisler içerisinde âhâd haberlerin varlığından söz eden İbrahim Bayraktutar şu tespitte bulunmuştur: “Kelâm kitaplarında yer alan hadislerin çoğu takviyeli âhâd haberlerdir. Âhâd haberlerle istidlal edilmeyeceği

²³⁰ Cemil Hakyemez, “İtikadî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2003): 85.

²³¹ Detaylı bilgi için bkz. Selim Demirci, “Kelâmî Bazı İhtilafların Kaynağı Olarak Hadisler: Müslüman Olmayanların Bulûğ Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50 (2016): 137-161.

²³² Hafzullah Genç- Osman Aydın, “Hadis ve Kelâm İlimler Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları II “Cehennem ve Tevakkuf Görüşleri Özelinde” = *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* [*Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2(2021): 983.

²³³ Bekir Tatlı, “Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mizan ile İlgili Hadisler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2(2007): 141.

²³⁴ Mehmed Said Hatipoğlu, *Siyasi- İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, (Ankara: Otto Yayıncılık, 2015), 147.

teoriği benimsenmiş olsa da pratikte bunun yansıması görülmemiştir.”²³⁵ “Hadislerin Akaiddeki Yeri” isimli yüksek lisans çalışmasında meseleyi geniş perspektifte ele alan Sümeyye Talu çalışmaları neticesinde kelâmcıların teoride “itikatta haber-i vâhid delil olmaz” ilkesini savunmalarına rağmen pratikte bu ilkeye uymadıkları kanaatine varmıştır. Talu’nun tespitlerine göre Mâtürîdî simalardan Ebü’l-Mu‘în en-Nesefî (ö. 508/1115) ile Eş‘arî kelâmcılardan İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) de haber-i vâhidin itikâta delil olamayacağını öne süren âlimler arasında yer almaktadır. Fakat eserleri incelendiğinde bu görüşlerinin aksi uygulama göze çarpmaktadır. Ayrıca *Tabsiratü’l-edille* ve *Bahru’l-keîâm* eserlerinin müellifi olan Nesefî, eserlerine âhâd hadisleri almakla yetinmemiş; zayıf ve uydurma haberlere de yer vermiştir.²³⁶

Sonuç olarak şunları ifade etmek mümkündür. Her alt disiplinin kendine has yöntemini barındıran bir literatürü mevcuttur. Kelâm da bu disiplinlerden birini oluşturmaktadır. Bu sebeple bir literatürünün olması kaçınılmazdır. Kelâmî meseleleri ele alan hemen her eserde konunun epistemoloji yani bilgi felsefesi ile başlaması, bu ilmin bilgiye verdiği değeri göstermektedir. Bir görüş ortaya sunulduğunda sunulan bilginin hakikat olması esastır. Gayesi itikadî meseleleri çözümlmek olan kelâmcıların dinî kaynağı Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’e atfedilen rivayetlerdir. Hz. Peygamber’e atfedilen söz ve haberlerin hadis olarak değerlendirilmesi, rivayetlerin de kaynak olarak kullanılmasını doğurmuştur. Bu sebeple kelâmcılar, görüşlerine dayanak oluşturan haberleri epistemolojik hiyerarşiye dâhil etmek zorunda kalmışlardır. “Mütevâtir-âhâd ayrımını hadisçilerden evvel gerçekleştiren kelâmcılar için asıl önemli husus sıhhatinden ziyade rivayetin bulunduğu şöhrettir. Dolayısıyla onlara göre aslolan esas, râvî sayısının çokluğudur.”²³⁷ Bununla birlikte kelâmcılar, haber konumundaki rivayetleri akıl merceğinde kullandıklarından ötürü kullanacakları rivayetin sahih, zayıf veya uydurma olması ile ilgilenmemişlerdir. “Genel perspektifte prensip ve ilkelerine aykırı olmayan her rivayeti kabul, aksini ise reddetmektedirler. Redde yanaşılmayan rivayetlerde ise

²³⁵ İbrahim Bayraktar, “Hadis İlmi ve Kelâm”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1991): 249.

²³⁶ Sümeyye Talu, “Hadislerin Akaiddeki Yeri Ebu’l- Muîn En-Nesefî ve İmâm Gazzâlî Örneği” (Yüksek lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 103.

²³⁷ Kemal Tekbıçak, “Kelâmî Tartışmalara Konu Olan Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yöntem ve Tarihi Arka planın Önemi- ‘Allah’ın Eli’ Rivayeti Özelinde” (Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 1-142.

te'vil'e başvurumaktadırlar.”²³⁸ Bu durum ise kelâmcılar hakkında menfî tartışmalara sebep olmuştur.

2.2.5.Mutasavvıflar

İslâmî ilimler kategorisinde yer alan ilim dalları birbirinden bağımsız teşekkül etmemiştir. Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf disiplinleri kaynak esasında bütünleştiklerinden ötürü birbirlerinden etkilenmeleri olağan bir durumdur. Hal böyle olunca da mutasavvıflar başlığı altında tasavvufun diğer ilimlerle etkileşimine temas etmek yerinde olacaktır. Kronolojik açıdan değerlendirecek olursak ilk sûfîlerin yaşantılarını hadisler üzere inşa ettikleri görülecektir. Bu hususun etkileri mutasavvıfların düşünce ve tutumlarına yansıdığı gibi temel ideoloji ve yaşantılarında da kendini göstermektedir.

Mutasavvıfların ekseriyetinin muhaddislerden olması tasavvuf ve hadis ilmi arasındaki yakınlaşmayı sağlamıştır. Bununla birlikte mutasavvıflara muhaddis gözü ile bakmak yanlış bir yaklaşımdır. “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis” isimli müstakil çalışması olan Ahmet Yıldırım şu tespitte bulunmuştur: “Mutasavvıfların kaleme aldıkları eserlerdeki rivayetler, sıhhat değerlendirilmesi yapılmaksızın aktarılmaktadır. Bu durumun altında yatan sebep ise mutasavvıfların irşat ve ahlâkî nasihati gerçekleştirme esasına kurulu bir sistemlerinin olmasıdır. Bu sistem de mevzû ve zayıf hadislerin dinî eserlere girmesini kolaylaştırmıştır. Hatta mutasavvıfların mâna ile rivayet ettikleri hadisler, halk nezdinde meşhur olmuş ve uydurma hadislerin kısa sürede yayılmasına sebep olmuştur.”²³⁹

Benzer değerlendirmeye “Muhaddis ve Mutasavvıf Gözüyle Hadis” isimli makalesinde yer verip, sûfîlerin hadis alma hususunda farklı bir yol izlediklerini ve mâna âleminde Resûlullah ile görüşerek hadis aldıklarını ifade eden Bedriye Reis de şu tespitlere yer vermiştir: “Mutasavvıfların kullandıkları bu yöntem üzere bina ettikleri temel görüş ve yaklaşımları ciddi tenkide tabi tutulmalarına sebep olmuştur. Her ne kadar irşat vesilesi ile yaptıkları ifade edilse de.”²⁴⁰

²³⁸ Hüseyin Kahraman, “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1(2005): 110.

²³⁹ Ahmet Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 4/2(2018): 52.

²⁴⁰ Bedriye Reis, “Muhaddis ve Mutasavvıf Gözüyle Bir Hadis”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5/12(2004): 205-206.

Yine bir makalesinde mutasavvıflar hakkında tespitte bulunan Güldane Gündüzöz görüşlerini şöyle ifade etmiştir. “Tasavvuf tarihinin oluşum sürecinde eserlerde zayıf ve mevzû hadis kullanma konularında hadis metodolojisine aykırı hareket eden bazı sûfiler bulunmaktadır. Mutasavvıfların zayıf ve mevzû hadisleri kullanma konusundaki müsamahakâr tavırları, cerh ve tadîl konularındaki toleransları ve genel olarak zâhir ilimlerinden farklı olarak benimsedikleri kendine özgü epistemolojileri, bu durumun gerek ilmî çevrelerde eleştiri konusu yapılmasına gerekse de art niyet sahipleri tarafından sûfilerin referansları arasında bulunan bazı zayıf ya da mevzû hadislerin manipülasyon aracı yapılmasına kapı aralamıştır. Bu çerçevede bazı veciz ve hikmetli sözlerin hadislerle karıştırılarak zamanla hadis telakki edildikleri de bilinmektedir. Sûfilerin zayıf hadisleri kullandıkları ve yorumladıkları, hatta birçok tasavvufî ilkeyi bu hadislere dayandırdıkları şeklindeki suçlamalar, genel olarak tasavvuf kitaplarının İslâm’ın sahih ve müsellemler referanslarına istinat ettikleri dikkate alındığında etkisini yitirmektedir.”²⁴¹

Mutasavvıfların izledikleri yollardan biri olan mâna ile rivayette oldukça ileri gittiklerini belirten Osman Aydın “Bazen hadislerden ilham alarak onları kendi ifadelerine dönüştürmeleri ve bu konuda daha da serbest davranarak metinler üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunmaları eleştiri sebebi olmuştur. Çünkü bu uygulama mâna ile rivayet hususunun sınırlarını zorlamakta, hatta aşmaktadır.”²⁴² Yine bu çalışmasında Osman Aydın, mutasavvıfların hadis hususundaki yetkinliklerinden ziyade rivayetlerin içerdiği anlam ve ahlâkî nasihatleri esas aldıklarını vurgulamıştır. Yani mutasavvıfların hadis anlayışında haberi söyleyenin araştırılmasından ziyade aktarılan sözün mânası ile iktifa edinmek esas olmuştur. Mutasavvıfların genel yaklaşımını “Her güzel söz Hz. Peygamber’e aittir” vecizesini ilke edinmelerinde bulabiliriz, demiştir.²⁴³

Tâbir câizse mutasavvıflarla özdeşleşen keşifle rivayet, meşhur hadis rivayet yöntemlerinden biri değildir. Bu konu üzerine müstakil çalışması olan Seyit Avcı muhaddislerin titizlikle inceledikleri senet ve metinlere karşın sûfilerin isnada dayalı ilmî

²⁴¹ Güldane Gündüzöz, “Rivayet Metodolojisi ve Temel Referansları Bakımından Tasavvuf Geleneğinde Hadis Anlayışı”, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD) [Kalemname]*, 1/2(2016), 95.

²⁴² Osman Aydın, “Tasavvuf- Hadis İlişkisi Bağlamında Âşık Paşa’nın Rivayetlere Yaklaşımı”, *Sünnî-İrfanî Geleneğin 14. Yüzyıl Temsilcisi Âşık Paşa ve Türkçe Mesnevisi Garibnâme Üzerine İncelemeler*, 2020, s. 204; krş: Fikret Karapınar, “Muhaddis Sûfilerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 66.

²⁴³ Osman Aydın, “Tasavvuf- Hadis İlişkisi Bağlamında Âşık Paşa’nın Rivayetlere Yaklaşımı”, 223.

metodu terk ettiklerinden ötürü mütesâhil tutum benimsediklerini ifade etmiştir. Keşif yoluyla nakledilen haberin hadis olmayacağını bildiren Seyit Avcı görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Sünnet ve hadis olgusunun Hz. Peygamber’in hayatı ile sınırlı olduğu, daha sonra Hz. Peygamber’e hadis olarak bir sözün nispet edilemeyeceği gerçeği göz önünde bulundurulursa, keşif yoluyla nakledilen bir rivayete hadis denilemez. Bu yolla sabit olan bir rivayete hadis denilemeyeceğine göre, onun üzerine dinî bir yorum da bina edilemez. Kaldı ki keşif yoluyla rivayet edildiği iddia edilen rivayetler de İslâm düşüncesine ufuk açacak, müslüman âlimlerin ve zâhir ulemânın yapamadığı ilmî çalışmalara ciddi mânada katkıda bulunacak bir zenginlikte ve yoğunlukta değildir. Sûfîlerin keşfe dayalı iç sezgileri kendileri için birtakım bilgiler ifade etse de müslümanların genelini bağlaması düşünülemez.”²⁴⁴ Seyit Avcı’nın “Sufilerin Hadis Tespit Ölçüleri”²⁴⁵ adlı makalesinde belirttiği üzere mutasavvıflardan bazıları, rivayetleri senet metin tenkidi yapmak yerine meşhur müelliflerin eserlerinde yer almalarına dayalı olarak toptan sahih kabul edebildiklerini ifade etmiştir.

“Sûfî gelenekte önem arz eden şahsiyetlerden biri olan Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö.505/1111)’nin meşhur eserlerinden *İhyâü ‘ulûmi’ d-dîn*, birçok yönüyle takdire şayan bir eser olsa da içerdiği zayıf ve uydurma haberlerden ötürü de tenkit edilmiştir. Nitekim “Zehebî (ö. 748/1348), “*İhyâ* çok hayırlı bir eser olmakla birlikte içinde bâtil hadisler vardır” demiş, Suyûtî de (ö. 911/ 1505) *Mirkâtü’s-suûd ila Süneni Ebî Dâvûd* adlı eserinde *İhyâ*’da zikredilen bir hadis vesilesiyle, “*İhyâ*’da aslı olmayan hadislerin varlığı gayet açıktır” diyerek aynı hususa işaret etmiştir. Bundan dolaydır ki hadis münekkittleri *İhyâ*’daki hadislerin tahriri üzerinde çalışmışlar, Gazzâlî’nin büyüklüğüne bakarak *İhyâ*’daki zayıf ve uydurma hadislere aldanmamak gerektiği konusunda okuyucuları uyarmışlardır. Irâkî (ö. 806/1403), *İhyâ*’daki hadisler üzerinde iki çalışma yapmış, Sübkî (ö. 771/1369) *Tabakâtü’s-Şâfiyye*’sinde *İhyâ*’da senedlerini bulamadığı hadislere genişçe yer vermiş, bu değerli araştırmaları *İhyâ*’yı *İthâfî’s-sâde* ismiyle şerheden Murtaza ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) tamamlamış ve böylece hadisler konusunda *İhyâ*’dan istifade imkânı kolaylaşmıştır. Eğer bu kıymetli tahrir çalışmaları olmasaydı *İhyâ* okurlarının pek çoğu hadisler konusunda zor ve sıkıntılı bir

²⁴⁴ Seyit Avcı, “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/4(2004): 189-190.

²⁴⁵ Seyit Avcı, “Sûfîlerin Hadis Tespit Ölçüleri: İsmail Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2/1(2004): 7.

durumla karşılaşmış olacaktı. Nitekim Gazzâlî'nin kendisi de bizzat hadis ilimleriyle fazla uğraşmadığını, bu ilimdeki ihatasının yeterli olmadığını itiraf etmiş, *Kânûnu 't-te 'vîl* adlı eserinde (Hadis ilmindeki sermayem azdır) demiştir. Bu sebeple rivayetler konusunda *Kûtu 'l-kulûb* müellifine itimat etmiş ve bu eserdeki hadislerin sahih olduğuna kanaat getirerek bunları bir hüsn-i zanna binaen nakletmiştir.”²⁴⁶ Sûfî bakış açısında yer alan bir diğer metod ise rüya ile aktarılan haberlerdir. Tasavvuf ehli kimseler yakaza halinde dahi Hz. Peygamber ile görüşüldüğünü ve bu yolla hadis alındığını kabul etmişlerdir. Halbuki bireyin uykuda gördüğü rüyanın hakikat olup olamayacağı bilinmemektedir. Bu sebeple tasavvuf ehline kabul edilen rüyada haber alma yolu yalnızca sûfî âlimlerine besledikleri hüsn-i zan sadedinde anlaşılabilir ve genele yayılamaz.²⁴⁷ Rüya ve keşf metodunun hadisçiler nazarında kabul görmediği hususunda ittifak sağlanmıştır.

“Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem” isimli makalesinde bu hususu inceleyen Saffet Sancaklı da tasavvufta kullanılan 420 hadisin sıhhatini incelemiş ve neticede bunların %15'i uydurma, %21'i zayıf, %10'unu kaynaklarda bulamadığını ve %6'sı hakkında hüküm verilmeyen hadislerden müteşekkil olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁸ İbn Hacer (ö.852/1448) gibi bazı muhaddisler de teknik anlamda bazı şartların olması gerektiğini belirtmiş ve şartları şöyle sıralamışlardır: 1- Hadis aşırı zayıf olmamalıdır. 2-İslâm'ın temel esaslarından birisine istinat edebilmelidir. 3- Hadis gibi kesin kabul edilmeyip ihtiyatla karşılanmalıdır. Tüm bu şartlarla beraber de olsa, zayıf hadislere ne fezâil ve terğîb- terhîb alanında, ne de ahkâm konularında başvurmaliyiz. Bizim temel kanaatimiz Ebû Ğudde'nin “Sahih hadislerde bizi, bırakın uydurma hadislere ve zayıf hadislere bile başvurmaktan müstağni kılacak yeterli malzeme mevcuttur”²⁴⁹ değerlendirmesi yönündedir.

Sonuçta, mutasavvıfların keşf ve rüya yoluyla hadis alımı, bazı âlimlerin kitaplarındaki hadisleri bütünüyle sahih kabul etmeleri ve mâna ile hadis rivayeti yapmaları genel anlamda değerlendirilecek olursa birçok yanlış davranışı doğurmuştur. Şa'rânî (ö. 973/1565) hadis ilmine en büyük zararın tarikat konusunda da cahil

²⁴⁶ Seyit Avcı, “Sufilerin Hadis Tespit Ölçüleri”, 11-12.

²⁴⁷ Enbiya Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüya Verdiği Değer”, 169-190.

²⁴⁸ Saffet Sancaklı, “Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem”, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu* (2001-2003): 366.

²⁴⁹ M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Kitâbiyât,2002), 125.

mutasavvıflar tarafından verildiğini, Hz. Peygamber'in sözüyle başkasının sözünü ayıramayacak düzeyde oldukları için Resûlullah'a atfen yalanlar naklettiklerini ifade etmiştir. Hatta bir üstadının "İnsanların en yalancıları mutasavvıflardır" dediğini aktarmıştır.²⁵⁰

2.2.6.Vâizler ve Kıssacılar

Vâiz ve kıssacıları ele almadan evvel tarihi süreci incelemek doğru olacaktır. İslâmiyet öncesinde hitabet, şiir ve kıssa anlatma geleneği Arapları resmeden nitelikler arasındaydı. Hatip ve şairler dönemin ender kişilikleri addedilirdi. Zamanla yayılmaya başlayan İslâmiyet, bu sanatları daha da ileriye taşımıştır. Üslubu ile mûciz nitelenen Kur'ân bir taraftan korunması gereken hususları ibkâ ederken, kaldırılması gereken hususları ilga etmiştir. İbkâ edilen hususlardan biri de şüphesiz hitabettir. Tebliğle görevlendirilen Hz. Muhammed ile hitabet daha da bir önem arz etmiştir. Hatiplik ve vâizlik olarak da ifade edilen hitabet Hz. Muhammed şahsında sistemli bir hale dönüşmüştür.

Tam olarak ne zaman neş'et ettiği konusunda ihtilaflar olsa da²⁵¹ vâizlik ve kâs olarak da ifade edilen kıssacılık faaliyeti yürüten bireyler haberlerin nakli hususunda "mütesâhil bir tutum"²⁵² sergilemiş; birçok zayıf asılsız haberleri topluma enjekte etmişlerdir. Terğîb-terhîb ve fezâilü'l-a'mâl konularında hadis rivayetinde tesâhül gösterilebileceği, zayıf hadis rivayet edilebileceği ve zayıf rivayetlerle amel edilebileceği türünden ifadeler sebebiyle zamanla bu gibi konularda uydurma rivayetlerin de kendilerine yer bulabildiği belirtilmiştir.²⁵³ "Kıssa anlatma işini para kazanmak, geçimini temin etmek veya benzeri maksatlar için yapanlar, vaazlarında akla hayale gelmedik kıssalar anlatıp, mevzû hadisler naklederek bu işi maksadının dışına çeken kıssacılar, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin son zamanlarına doğru görülmeye başlamış ve gün geçtikçe yayılmıştır."²⁵⁴

²⁵⁰ Kâsımî, Cemâlüddîn, *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, 164, Beyrut, ths.

²⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Hasan Cirit, "Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri", *Diyanet İlmi Dergi*, 36/1(2000): 10.

²⁵² Hasan Cirit, "Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri", 28.

²⁵³ Mahmut Yeşil, "Vaazlarda Hadislerden Yararlanma", *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, 1(2013): 359.

²⁵⁴ Ahmet Uyar, "Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2015): 52.

Avamın cahilliği, bu tür kıssacılara itibar edip onları mükâfatlandırmasının yanı sıra terğîb ve terhîbe dair hadislerin rivayetinde ve kabulünde müsâmahakar davranılmış olması vb. sebepler bu harekete hem zemin hazırlamış hem de yayılmasını hızlandırmıştır. Toplumda başta muhaddislerce benimsenmeyen bu kesim, zamanla diğer ilim erbabınca da tenkide tabi tutulmuş ve bu konuyla alakalı müstakil eserler²⁵⁵ kaleme alınmıştır. Avam kesimde meşhur olarak bilinen çoğu hadisin kıssacılardan dinledikleri bâtil hadisler olduğunu bir çalışmada ifade eden Ahmet Uyar kıssacıların verdikleri zararları şöyle belirtmiştir:

“Kıssacıların hadislere verdikleri en büyük zarar hadis uydurmaları ve uydurma hadisleri halk arasında yaymalarıdır. İbnu’l-Cevzî’nin anlattığına göre, kıssacı bir vâiz aşûre günü minbere çıkmış, Hz. Peygamber buyurdu ki, “Kim aşûre günü oruç tutarsa şu şu olur.” diyerek birçok sevap dağıtmış. Hadisin kaynağı sorulunca da hepsini o anda uydurduğunu itiraf etmiştir. Kıssacıların temel gayeleri halkın ilgisini ve itibarını canlı tutmak olduğu için birçok yeni duyulmamış haberlere ve konulara ihtiyaç hissediyorlardı. Böylece bu kıssacılar hiç kimsenin bilmediği ve duymadığı konularda “ahkâm keserek”, hadis rivayet ederek ne kadar da çok şey bildiklerini, ne büyük âlim olduklarını göstermiş olacaktı. İşte böyle bir düşünce ve ihtiyaç, cahil ve muhteris kıssacıları uydurmacılığa itiyordu. Kıssacılardan birçoğu ise meşhur isnadlardan bazılarını ezberlemişler, sonra da büyük bir cür’et ve hayâsızlıkla, uydurdukları acaip hadislere bu meşhur isnadları eklemişlerdir. Bazı hadis îmalcileri ve kıssacılar İsrailiyât’a ve ehl-i kitâba ait bazı sözleri halka daha çok tesir edeceği düşüncesiyle Hz. Peygamber’in hadisleri olarak nakletmişlerdir”²⁵⁶

Nitekim vâiz ve kıssacılar önemli bir kısmının âbid ve zâhid olmasına rağmen Şîa, Mürcie, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalara mensup bulunması onların mezhep propagandası için istismar edildiklerini düşündürmektedir. Zâhid ve âbid özellikleri ön plana çıkarıldığından rivayetin asıl olup olmadığından ziyade alınacak öğüt önem arz etmekteydi. Bu sebeple uydurulan asılsız haberlerin ekseriyeti öğüt içeren rivayetlerdir.

²⁵⁵ İbn Ebi Asım, *el-Müzekkir ve’t- tezkir*; İbnü’l Cevzî, *Kitabu’l- kussâs ve’l- müzekkirin*; İbn Teymiyye, *Ehâdisü’l-kussâs*; Celâleddin es-Suyûtî, *Tahzîru’l- havâs min ekâzibi’l-kussâs ve Tahzîru’l-eykâz min ekâzibi’l-vuâz*.

²⁵⁶ Ahmet Uyar, “Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, 43-44; Kıssacıların uydurdukları hadislerde detaylı bilgi için bkz. Ahmet Uyar, “Hadislerde Kıssa”, 45-46.

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise önceki dönemlerde vâizlerin gerçekten ilim sahibi olduklarını ama sonradan vâizliğin cahillerin elinde kaldığını ve halkın eşrafının vaazlardan soğuduğunu söylemiştir. Bu dönemde vaazlara avamın ve kadınların rağbet ettiğini; vâizlerin de ilim derdiyle değil dinleyenlerin hoşuna giden kıssalar vasıtasıyla vaaz ettiklerini belirtmiştir.²⁵⁷

Özellikle de hicrî ilk dört asırdan sonra ciddi bir hadis uydurma faaliyetine giriştiklerini belirten Hasan Cirit, uyduran kesimin az bir sayıda olmasına karşılık halkla iç içe yaşamaları hasebiyle yalan haberlerin kolayca yayılmasına vesile olduklarını dile getirmiştir.²⁵⁸ Bu sebeple olsa gerek bazı âlimler vâizlerin uydurmalarından halkı korumak ve uyarmak adına kitaplar telif etmişlerdir. Örneğin İbnü'l-Cevzî *el-Kussâs ve'l-müzekkirîn*,²⁵⁹ İbn Teymiyye *Ehâdisu'l-kussas*, Zeynüddîn el-İrâkî, *el-Bâis ale'l-halâs min havâdîsi'l-kussâs* ve Suyûtî de bu amaçla *Tahzîru'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs* adlı bir eser yazmıştır.²⁶⁰

Neticede hadis ilmi çeşitli âlimler tarafından kolayca istismar edilebilen bir disiplin olmuştur. Bu durumun fâilleri arasında yer alan vâiz ve kıssacıların hadis ilmine verdikleri zararı Mücteba Uğur şu sözleriyle ifade etmektedir: “Hadis âlimlerinin ittifakla ortaya koydukları gerçek, hadise fesatın kussas yoluyla girmesidir. Nitekim onların kimsenin bilmediğini biliyor görünme, taraftar toplama ve fikirlerini yayma gibi arzularla hadis uydurmaları veya anlatmak istedikleri meseleleri mevzû hadislerin daha iyi ifade ettiğini kabul ettiklerinden ötürü aktardıkları rivayetlerin sahihliği onlar için elzem bir durum olmaktan çıkmıştır. Hal böyle olunca literatüre giren binlerce mevzû hadis müslümanlar arasında yayılmış olup sahihliği de sorgulanmamıştır.”²⁶¹

Kendisi de vâiz olan İbnü'l-Cevzî de vaaz edenlerin İslâmî ilimleri iyi bilmeleri gerektiğini, Hz. Peygamber'in hadislerini iyi ezberlemeleri, sıhhatini iyi değerlendirmeleri ve sahihini sakimini mu'adalını iyi ayırt etmeleri gerektiğini, İslâm tarihini ve Arap dili ve örfünü içselleştirmeleri gerektiğine dikkat çekmiş; vaaz edenlerin

²⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 31.

²⁵⁸ Hasan Cirit, “Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri”, 30.

²⁵⁹ Süleyman Uludağ, “İslâm'da Vaaz ve İrşadın Önemi”, *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, 1 (2013): 38.

²⁶⁰ Halit Özkan, “Suyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 38: 188-198.

²⁶¹ Mücteba Uğur, “Va'z, Kıssacılık ve Hadis'te Kussas”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1986): 319.

işlerini tertip içerisinde yürütmeleri hususunda uyarmıştır.²⁶² Vaaz hazırlığında dikkat edilecek hususları bir çalışmasına konu edinen Mehmet Soysaldı da vâizlerin akla mantığa ters hurafelerden, uydurma haberlerden, zayıf rivayetlerden ve İsrâiliyat'tan sakınmaları gerektiğini açıkça belirtmiştir.²⁶³ Benzer bir uyarıyı vaazları kelâm ilmi açısından değerlendiren Abdulnasır Süt de yapmış; zayıf ve uydurma haberlerden uzak durulmasını, halk arasında hadisin meşhur olmasına aldanılmamasını, sağlam kaynaklara müracaat edilmesini istemiştir.²⁶⁴

Temel vaaz kaynakları hakkında bilgiler sunan Hayreddin Karaman da *Mecâlis-i Sinâniyye* hakkında hadis ve kıssalarına güvenilemeyeceğini, *Nüzhetü'l-mecâlis* hakkında uydurma ve saçma kıssalarla dolu olduğunu, *Tenbîhu'l-gâfilin* ve *Kurratü'l-uyûn* hakkında dikkatli olunmasını ve bunlardaki hadislerle araştırılmadan güvenilmemesini, *Hubevî* veya *Dürratü'n-nâsihin* hakkında zayıf ve uydurma haberlerle, akıl almaz hurafelerle, Kur'ân ve sünnete aykırı bilgilerle dolu olduğunu belirtmiş; ayrıca içeriğinde çok fazla zayıf ve uydurma haber bulunan ve vaaz kaynağı olarak kullanılan pek çok eseri listelemiştir.²⁶⁵

Yine “Etkili Bir Vaazda Kıssa Dilinden Yararlanma ve Hadis Kıssalarının Vaaz Örgüsündeki Yeri” isimli müstakil çalışmada meseleyi ele alan Abdurrahman Han, sıhhati belirlenen hadislerle sahih kıssaları her anlamda kullanıp sağlıklı bir din anlayışı sunulabilirken meseleyi mevzû rivayetlere boğmakta vâiz ve hatiplerin mesuliyeti bulunduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶ Dinî vecibesi bulunan kimseler tarafından bir hayli önem arz eden *İhyâ*, muhteva olarak hadise benzer birçok söz barındırmaktadır. Dolayısıyla bu gibi haberlerin Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerine aykırılık barındırmasa da hadis olarak nakledilmelerinin bile başlı başına günah sebebi olduğunu belirten Muhittin Uysal, dinî tebliğde bulunan kimseye tavsiyelerde bulunmuş ve kullandığı haberin içeriğinin hakikat barındırmasının Hz. Peygamber'e isnadını

²⁶² Müteba Uğur, “Va'z, Kıssacılık ve Hadis'te Kussas”, 324.

²⁶³ Mehmet Soysaldı, “Cami İçi Din Hizmetlerinden Vaazın Hazırlanışı ve Sunuluşunda Dikkat Edilecek Hususlar”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 1 (2008): 147-148.

²⁶⁴ Abdulnasır Süt, “Klasik Vaaz Kaynaklarının Kelâmî (İtikadî) Açından Değerlendirilmesi”, *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, (2013): 287.

²⁶⁵ (Erişim Tarihi:25.02.2022), <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0391.htm>

²⁶⁶ Abdurrahman Han, “Etkili Bir Vaazda “Kıssa Dilinden Yararlanma ve Hadis Kıssalarının Vaaz Örgüsündeki Yeri”, *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, 1(2013): 372.

mümkün kılmadığını belirtmiştir.²⁶⁷ Vâizin hitap ettiği kitleyi olumlu anlamda geliştirecek faaliyetlerin başında şüphesiz ki sunduğu bilgilerin kaynaklarını belirtmek gelecektir. Aksi takdirde irşat faaliyeti yürüten vâizler halk nezdinde meşhur olan hadisleri topluma yayan kimse olmaktan kendini alıkoyamayacağını bildiren M. Selim Arık, irşat ehlinin naklettiği her bilgiyi tenkit süzgecinden geçirip sıhhatini araştırdıktan sonra vaaz da kullanması gerektiğine dikkat çekmektedir.²⁶⁸ Vâizlikte redaksiyon çalışmasıyla günümüz vaazlarının daha çok yüzyıllar öncesine dair yorumlarla anlatılan bilgilerden müteşekkil olduğunu belirten Abdullah Tümsek, bu durum neticesinde İslâm'ın yanlış telakkilere mâruz kaldığını; hurafe ve menkıbeler dini olduğu kanaatini bireylerde oluşturduğunu bildirmektedir.²⁶⁹

2.2.7.Siyasîler

İslâm tarihinde âyet ve hadislerin siyasî çekişmelerde kullanıldığı ve istismar edildiği; her bir siyasî grubun kendisini Hz. Peygamber'in dilinden meşrû göstermeye çalıştığı yönünde tespitler bulunmaktadır. Hadislerin istismarından evvel âyetlerin istismar edilmesi neticesinde yöneticiye başkaldırıyı câiz gören sözde dindar örgütler, "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar. İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez."²⁷⁰ âyeti ile görüşlerini temellendirmişlerdir. Bununla birlikte, yöneticilerin demokrasi ile seçilmeleri, müslüman olmayan diğer ülke yöneticileri ile iletişim halinde olmaları ve Doğu-Batı tağutlarından berî durmadıklarından ötürü din istismarcısı terör örgütleri tarafından müslüman idareciler kâfir ilan edilmiş; onlara karşı her türlü başkaldırı meşrû görülmüştür. Cihad kavramının istismarı özelinde istismarı konu edinen İlyas Tunç, tezinde teknoloji çağında kolayca hüküm süren istismarcıların faaliyetleri, mensupları tarafından fetvalara evrilirken aynı zamanda yeni üyelerinin ideolojik eğitimlerini de tamamlamaktadırlar. Bu sebeple o, din hususunda bir sıkı

²⁶⁷ Muhittin Uysal, "Vaaz Kaynaklarında Dünya Tasavvuru ve İlgili Hadislerin Yorumu Problemi (İhya Örneği)", *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*, 1(2013): 386.

²⁶⁸ M. Selim Arık, "Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vâizlik", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, (2008):189.

²⁶⁹ Abdullah Tümsek, "Günümüzde Vâizlik Müessesesinde Yapılacak Reorganizasyon Nasıl Olmalıdır?", *Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları* Komisyonu Bildirileri, 23-27 Kasım 1998 Ankara, (1998): 126.

²⁷⁰ Mâide, 5/ 51.

kontrolün olması gerektiğine dikkat çekmiş; bireyleri doğru bilgiye yönelme hususunda uyarmıştır.²⁷¹

Siyasî amaçlarla hadislerin istismarına değinecek olursak şunları sıralayabiliriz: Örneğin Mehdî hakkındaki rivayetler üzerine doktora çalışması bulunan M. Ali Durmuş, tezinde hadis kitaplarında sayfalarca kaydedilen “siyah bayraklılar” hakkındaki haberlerle “Horasan’a ilişkin methedici rivayetlerin” belirgin biçimde Abbasî ve Ebû Müslim el-Horasânî’yi meşrûlaştırmak adına uydurulduğunu ifade etmiştir. Hatta bu rivayetlerden birinde açıkça aile üyelerinin isimlerinin yer aldığını belirtmektedir. Durmuş şöyle der: “Hz. Peygamber’in kendisinden sonra kurulacak saltanat sahiplerini bilmesi, teker teker onların adlarını anması ve Hz. Cebrâil’le birlikte onları övmesi nasıl düşünülebilir?”²⁷²

Mehdîlik hakkındaki rivayetlerde İbn Haldûn’un eleştirilerini serdeden Muhammed Bihişti Elçani, İbn Haldûn’un ilgili rivayetlerin çok büyük bir bölümünden kuşku duyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tâhir b. Âşûr’un da mehdîliğe inanmadığını ve bu konuda İbn Haldûn’dan etkilendiğini beyan etmiştir.²⁷³ Mehdî ile ilgili rivayetlerin bilgi değeri konusunu inceleyen Ahmet Yücel, sonuçta mehdî ile ilgili rivayetlerin mütevâtir olmak şöyle dursun sahih olduklarının bile tartışmalı olduğunu, bu rivayetlerden hareketle mehdînin geleceğinin iddia edilemeyeceğini ve böyle bir inanç oluşturulamayacağını ifade etmiştir.²⁷⁴ Benzer durum Emevî iktidarı için de geçerlidir. Tespit edildiğine göre Emevî halifeleri de kendi yönetimlerini bizzat Hz. Peygamber’in dilinden övdürmeye çalışmışlardır. Hatta bu rivayetlerde bizzat hanedan üyelerinin isimleri anılmıştır.²⁷⁵

Siyasî amaçlarla hadis uydurulmaya özellikle Şîa tarafından meyledildiği tespitini yapan Harun Reşit Demirel, yönetimle ilgili hadis ve haberlerin bilimsel

²⁷¹ İlyas Tunç, “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin İdeolojik Temelleri: Radikal Kimlik İnşasında Cihad Kavramının İncelenmesi”, (Yüksek lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik ve Stratejileri Ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2014), 90-91.

²⁷² Recep Aslan, “Suyûtî’nin Hadis Tenkitçiliği”, *İlâhiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 7-8(2018,): 198.

²⁷³ Muhammed Bihişti Elçani, “İbn Haldun’un Mehdîlik Anlayışı ve Eleştirisi”, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 71.

²⁷⁴ Ahmet Yücel, *Mehdi ile İlgili Rivayetlerin Bilgi Değeri, Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 43.

²⁷⁵ H. Musa Bağcı, “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, *Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2000): 117.

değerlendirilmesine yönelik doktora çalışmasında şiîlerin, imâmetin halk tarafından seçimine karşı çıkararak nasla sabit olacağı inancını hadisler yoluyla halka kabul ettirmek adına pek çok uydurmaya imza attıklarını belirtmiştir. Bu uydurma haberlerle ehl-i beyt ve Hz. Ali'nin imâmetini savunan görüşleri uydurmuş ve yaymışlardır. Onlara göre imâmet yalnızca Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere hastır. Asla başkasına imâmet sıfatı verilemez. Onların uydurma rivayetlerle oluşturdukları yönetim tarzı kesinlikle muhalefet edilemeyecek nasla belirlenmiş ve günahlardan korunmuş Vatikan türü bir yönetimdir. Hatta Demirel'in ifadesine göre yöneticiye mutlak itaati ve bağıllığı savunan uydurma haberlerden de Şîa mesul olabilir.²⁷⁶

Hadislerin siyasetle ilişkilendirildiği ve hadis istismarının gerçekleştiği söylenen bir alan da kader inancıdır. “İslâm'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde Kader İnancı” adlı çalışmasında kader olgusunun İslâm ilâhiyatındaki tartışmaların odak noktasını oluşturduğunu dile getiren Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm dinini sömürü aracı olarak gören istismarcıların siyasî menfaatleri uğruna her yolu meşrû gördüklerini kader üzerine yaptıkları tartışmalardan anlayabileceğimize dikkat çekmiştir.²⁷⁷ Benzer değerlendirmeyi sunan H. Musa Bağcı, “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü” adlı makalesinde “Kader inancı, tarih boyunca siyasetçiler tarafından daima istismar edilegelmiştir. Çünkü bu inanç, insanın var olmasından beri tartışılan ve büyük bir oranda da geniş halk kitleleri ve aydınlar tarafından kabul gören bir inançtır. Bu husus, tarih boyunca gelmiş geçmiş müslüman devletler için de geçerlidir. Geniş halk kesimi, aydınlar ve siyasetçiler, bu anlayışı benimsedikleri için, sosyal, idarî, siyasî ve ekonomik hadiseler planladıkları gibi gitmeyip bu konudaki başarısızlıklarından dolayı eleştiriye tâbi tutuldukları zaman, hep kader inancına sığınmışlar, sorumluluklarından kurtulmanın yolunu “Allah'ın takdiri” anlayışının arkasına sığınarak bulmaya çalışmışlardır.”²⁷⁸ demektedir. Ona göre insanların başına gelen her olayın bizzat Allah tarafından onların kaderi olarak yazıldığı düşüncesi sistematik olarak ilk defa Emevîlerce savunulmuştur. Onların amacı zorla aldıkları iktidarlarını geniş halk kitlelerine dinî bir argümanla kabul ettirmektir. Bu

²⁷⁶ Harun Reşit Demirel, “Yönetimle İlgili Hadis ve Haberlerin Bilimsel Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 397-398.

²⁷⁷ Abdülhamit Sinanoğlu, “İslâm'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde “Kader” İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2002): 249-250.

²⁷⁸ H. Musa Bağcı, “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, 105.

gayeyle müslümanlar arasında cebr inancını yani olan her şeyin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle mutlaka gerçekleşeceği inancını yaymışlardır. Allah'ın kaderi budur ve bundan başkası mümkün değildir. Emevî halifeleri halka uyguladıkları zulmü Allah'ın kaderi olarak takdim etmişlerdir. Hatta Sıffin'de Hz. Ali'nin yanında savaşanlara dahi Emevî ordusunun "Allah'ın yazısı" olduğunu kabul ettirmeye çalışmışlardır.²⁷⁹

Kader konusunda insan hürriyetini kabul ederek cebr inancına itiraz eden kesim bizzat Hz. Peygamber'in dilinden yargılanmıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber kader konusunda cebri reddedenlerle oturulmamasını, hastalanırlarsa ziyaret edilmemesini, cenazelerine katılmamasını, onların ümmetin mecûsîleri olduğunu, şefaatten mahrum kalacaklarını ve deccalin adamı olduklarını ifade etmiştir.

Halbuki bu türden rivayetler ehl-i hadisin sünnet ve hadis müdaafasında kullandığı üslup üzerine araştırma yapan İsak Emin Aktepe tarafından şöyle tenkit edilmiştir: "Ehl-i hadîs ekolüne mensup âlimlerimiz muhaliflerini toplum nazarında mahkûm etmek için zaman zaman hadis ilminden istifade etmişler; açıkça uydurma olduğu belli olan rivayetleri mevzû olduklarına işaret etmeksizin nakletmekten çekinmemişler ve hadisler yoluyla Hz. Peygamber'in diline izâfeten muhaliflerine hakaretler etmişlerdir. Bu hadisleri eserlerinde zikreden ulemâmıza göre bizzat Resûlullah, bu tâifelere lakap takmış ve onlara hakaret etmiş olmaktadır. Halbuki bu haberlerin uydurma olduğu ya da en azından ciddî anlamda zaafiyet içerdiği bizzat bu müelliflerce de bilinmektedir veya ihtisas yaptıkları ilmin gereği olarak biliniyor olmalıdır. Bunların Resûlullah'ın gelecekte haber vermesi ve bir mucizesi sayılması ise kabul edilebilir değildir. Çünkü bu durumda Hz. Peygamber'in neden sadece rivayet asrında ortaya çıkan Kaderiyye ve Mürcie'den bahsedip tarih boyunca İslâm dünyasında ortaya çıkan diğer fırkalara değinmediği sorusu akla gelmektedir. Dolayısıyla bunların uydurma olduğu bilindiği halde böylesi hadisler vasıta kılınarak muhaliflere karşı üstünlük sağlanmak istenmesi doğru ve ilmî bir tavır olarak görülemez. Bu tavrı hadisleri koruyup kollamakla görevli sayılan ehl-i hadîs'in göstermesi ise kesinlikle kabul edilemez."²⁸⁰

²⁷⁹ H. Musa Bağcı, "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü", 110-111. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. İbrahim Civelek, "Kaza ve Kaderle ilgili Hadislerin İncelenmesi", (Yüksek lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 98-100.

²⁸⁰ İsak Emin Aktepe, "Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2015): 119.

Hadis istismarının özellikle gerçekleştirildiği siyasî yerlerden biri de büyük ihtimalle hilâfetin Kureyş'e ait olacağı meselesidir. Konuyu bir çalışmada ele alan M. Said Hatiboğlu, Kureyş ve Kureyşliler hakkında nakledilen haberleri aktardıktan sonra asabiyetin, ırkçılığın ve kavmiyetçiliğin müslüman toplumlarda sadece gömlek değiştirerek var olduğunu belirtmiş; Kur'ân ve sünnette asla belli bir kavme ayrıcalık tanınmadığı halde müslüman toplumların gereksiz tevazusu yüzünden gayr-ı İslâmî anlayışların yayıldığını ifade etmiştir. Önce hilâfeti Kureyş'e tahsis ettiler ve sonrasında Kureyş'i takdis ettiler, demiştir.²⁸¹

Konuyu inceleyen Abdulhalim Oflaz da her ne kadar hilâfetin Kureyşlilere özgü olduğu yönündeki rivayetin senet bakımından sahih gibi görünmesine rağmen “Ne var ki Ensâr'ın Sakîfe toplantısında son âna kadar iktidarı kovalamaları, Kureyşlilerin hilâfetine işaret edecek herhangi bir nas veya işaretin bulunmadığını ve dolayısıyla mezkûr hadisin bu toplantı esnasında kullanılmadığını göstermektedir” diyerek rivayetin uydurma olabileceği ihtimaline vurgu yapmaktadır.²⁸²

Hz. Peygamber'in hastalığının gün geçtikçe hızla ilerlediği dönemde belli grupların harekete geçtiğini ifade eden Ahmet Akbulut, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra sahâbe arasında zuhur eden siyasî erki elde tutma sevdalılarının faaliyetlerini, öncesinde taraftarlar tarafından hazırlanan tasarıya bağlamaktadır. Bununla birlikte baş gösteren uyuşmazlıklar, sahâbeyi kanlı yaşanan iç savaşlarda karşı karşıya getirmiştir. Tüm bu olumsuz hadiselerin yaşanmasının altında yatan yegâne sebep ise şüphesiz ki siyasî çıkar ve iktidar endişesidir.²⁸³ Öyle ki makamın bir kabileye mensubiyetini içeren rivayetler üzere bina edilen sistemler var olmuştur.

“Hilâfetin Kureyşliliği” bağlamında görüşlerini ifade eden M. Said Hatiboğlu, bir eserinde Kureyş'in dünyada tahakküm süreceğine delalet eden ne herhangi bir âyet ne de bir hadis olduğunu zikretmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in de görevlendirdiği idarî makamlarda nesebi ön plana çıkaran bir misal dahi bulunmadığını ifade etmiştir.²⁸⁴

²⁸¹ Mehmed Said Hatiboğlu, “İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1978): 207.

²⁸² Abdulhalim Oflaz, “Ensâr'ın İktidar Taleplerinin Reddi Bağlamında Hilâfetin Kureyşliliği Problematigi” *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2020): 141.

²⁸³ Ahmet Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayıncılık, 2016), 33.

²⁸⁴ M. Said Hatiboğlu, *Siyasî-İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebeti*, 49. Hz. Peygamber'in sefere çıkarken Medine'de vekil bıraktığı kimseler sadece Kureyş'ten değildi. İkinci Bedir gazvesinde âmil bir Ensârî iken,

Benzer bir değerlendirmeyi sunan İsrail Balcı, Kureyşilik iddiasının vahiyle örtüşmediğini ifade etmiş ve dikkat edildiğinde Ensâr'ın Sakîfe'de son ana kadar direndiğini ve hatta büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldığını yine de tüm bunlara rağmen emirin/başkanın Kureyş'ten olacağına dair bir hadîsin gündeme gelmeyişi hayretle karşılamış ve bu durumu şöyle değerlendirmiştir: “Hz. Ebû Bekir kendi gerekçelerini sayarken böyle bir söze atıfta bulunmamıştır. Görüldüğü kadarıyla Ebû Bekir'in, “Emirler bizden” açıklaması veya vurgusu, başkanlığın veya halifeliğin Kureyş'e ait olması gerektiği iddialarına mesnet oluşturmuş ve kapsamı değiştirilerek imamların, bir süre sonra da halifelerin Kureyş'ten olması gerektiği söylemlerine dönüştürülüp iktidarların hedeflerine göre bağlayıcı bir referans olarak sunulmuştur.”²⁸⁵

Farklı etnik kökenleri bir arada barındıran Arap yarımadası, bu çeşitli yapısı itibarıyla türlü sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum oldukça olağan bir hadisedir. Nasıl ki bir toplumda üretilen bir teze karşı antitezi savunabilen bir kesimin varlığından söz edebiliyorsak hâkezâ muhtelif köken ve toplumları bir arada tutan Arap coğrafyası için de aynı durumdan söz etmek yadırganmayacak bir durumdur. Bu sebeple toplumda baş gösteren hareketlerden birisi olan şuûbiyyenin (Arap olmayan milletlerin Araplar'dan üstün olduğunu iddia eden siyasî, fikrî ve edebî hareket) kendilerini medheden haberlerle anılmalarını ancak kendilerine sağlam bir zemin hazırlayabildiklerinde icra edebileceklerini ifade eden Sadık Cihan, bu hareketi Arap kavmiyetçiliğine karşı diğer toplulukların ortaya koydukları kavmiyetçilik olarak beyan etmiş olup bu hususta Hz. Peygamber adına uydurulan haberlerle peygamberlik otoritesinin istismar edildiğini ifade ederek görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Bu hareketi yalnız siyasî ve dinî saymak teşhiste hata olur. Çünkü Arap olmayan müslüman toplumlarda kavmiyetçilik gururunun uyanması, onlarda dinî, ahlâkî ve siyasî ananelerinin yeniden canlanmasına sebebiyet vermiştir.”²⁸⁶

Sonuç olarak hadisler siyasî sebep ve amaçlarla da zaman zaman istismar edilebilmiştir. Ya iktidarı ele geçirmek ya da iktidardaki faaliyetleri topluma kabul

Dûmetu'l-Cendel'de bir Ğîfârî, Benî Müstalik'te Ebû Zerr, Hayber'de bir Leysî, Hâcsetü'l-Veda'da bir Saîdî'dir.

²⁸⁵ İsrail Balcı, “İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir” İddiasının Kritiği, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2016): 27.

²⁸⁶ Sadık Cihan, “Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti”, 55-56.

ettirmek adına pek çok rivayet uydurulmuş ve yayılmıştır. Bu bakımdan siyasî anlamlı hadislerle yaklaşırken oldukça dikkatli olmak gerekmektedir.

2.2.8.Şîa

Hadis uydurmacılığıyla itham edilen en önemli kesimlerden biri de siyasî amaçlarla hadis uydurduklarına yönelik yukarıda tespitler arz edilen Şîa'dır. Şîa'nın gerek siyasî gerek dinî ve itikadî amaçlarla pek çok hadis uydurduğuna yönelik ifadeler ilâhiyat kaynaklarında yer almaktadır. Aslında Şîa'nın hadis anlayışı ile Sünnîlerin hadis anlayışı tamamıyla birbirinden farklıdır. Şîa, mâsum imamların söz ve fiillerini de Hz. Peygamber'e atfedilen söz ve fiiller gibi hadis olarak değerlendirmiştir. Onlar hadisi "Mâsuma izâfe edilen söz" diye tanımlamakta ve mâsum olarak da hem Hz. Peygamber'i hem de ondan sonra gelen Hz. Ali soyundan on iki imamı kastetmektedirler. Hatta imamlardan birinin sözünü doğrudan Peygamber'e atfetmeyi sakıncalı bulmazlar. Çünkü onlara göre imamların sözleri tıpkı Hz. Peygamber'in sözleri hatta Allah'ın sözleri gibidir.²⁸⁷

Rivayetlerde Hz. Ali adlı çalışmasında Orhan Yılmaz, Emevî iktidarı döneminde işkence gören Şîîlerin, kendilerini düşmanlarına karşı koruyacak bir figür olarak Hz. Ali'ye sarıldıklarını, o kahraman figürü desteklemek ve düşmanlarına karşı daha etkili kullanabilmek adına Hz. Ali'yi öven ve onun hilâfetini savunan hadisler uydurduklarını belirtmiştir. Ona göre Şîa'nın hadis ve sünnet anlayışı büyük oranda bu muhteva üzerine şekillenmiştir. Yılmaz, Hz. Ali'nin yüceltilmesi adına hadis uydurma faaliyetlerinin Şîî toplumlarda yıllarca sürdüğünü ifade etmiştir. Neticede bu uydurma rivayetlerin bir bölümü hadis âlimleri tarafından da kayda değer bulunmuş ve kitaplarına dercedilmiştir. Bu türden uydurmaların vaaz ve menkıbe türü eserlere daha fazla sirayet ettiği ise bir gerçektir.²⁸⁸

Ahmet Emin de Emevîlerin Hz. Ali ve Hâşimîleri dışlayarak diğer sahâbe ve özellikle Hz. Osman'ın fazileti hakkında hadisler uydurduklarını, Şîîlerin de buna mukabil Hz. Ali, zuhuru beklenen mehdî ve kendi inanç sistemlerini takviye adına hadisler uydurduklarını tespit etmiştir. Şîî bazı âlimlerin sahih sayılan isnadları ezberleyip

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsak Emin Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 291-285.

²⁸⁸ Orhan Yılmaz, *Rivayetlerde Hz. Ali*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 61.

bu isnadlara mezheplerine uygun rivayetleri eklediklerini ifade etmiştir. Hatta bu türden kitaplar yazıp bunları Sünnî âlimlere nispet ettiklerini söylemiştir.²⁸⁹

Şîa'nın hadis anlayışı konusunu çalışan Cemal Sofuoğlu, Şîî hadis kaynaklarının en önemlilerinden biri olan Kuleynî'nin (ö. 328/939) *el-Kâfi*'si hakkında râvilerinin güvenilir olmadığı, Muhammed Bakır ve Cafer-i Sâdık gibi imamlara atfen nakledilen haberlerin aslında onlara ait olmadığı, rivayetlerin önemli bir bölümünün her ne kadar Şîîlerce hadis sayılsa da aslında uydurma olduğu, yani mâsum imamlara bile ait olmadığı tespitlerine yer vermektedir.²⁹⁰

Yine Şîa'nın hadis anlayışı üzerine makalesi bulunan Jonathan Brown da Şîî hadis musannefatından Şerif Rıza'nın *Nehcü'l-belağa*'sının Sünnîlerce büyük oranda uydurma haber dolu diye değerlendirildiğini belirtmiştir. O, çalışmasının bir yerinde şu tespiti yapmıştır: “Şîî âlimler, bu koleksiyonların içeriği ve kullanımı konusunda çok şüpheli davrandılar. Onlar bu kitaplara bazı rivayetlerin sapık inançlı Şîîler tarafından dâhil edildiğini kabul ettiler. Dahası dindar ve iyi niyetli asıl musannifinin bile bir rivayeti başka bir rivayetin yerine koyma gibi hata yapmış olması mümkündü. Sünnîlerde olduğu gibi, bazı İmâmîler, toplumsal kimliği güçlendirmeye yardımcı olmak için hadis uydurdular. Mesela, böyle bir uydurma hadiste şöyle denilir: “Sekizinci imam Ali Rıza'nın Meşhed'de bulunan kabrini ziyaret etmek, Mekke'ye yedi kez hac yapmak değerindedir.”²⁹¹

Şîa'nın Hz. Fâtıma validemize ilişkin bakışını çalışan Hüseyin Yürekli, Hz. Fâtıma'nın Şîa tarafından Allah'ın emriyle doğduğu ve doğumu için mucizelerin gerçekleştiği, cennet kadınların en üstünü olduğu, mâsum olduğu, dünyevî her türlü kirden arındırıldığı, Kur'ân'ın üç katı gayb bilgisi içeren bir mushafının olduğu ve Cebrail'le iletişim halinde bulunduğu türünden pek çok haberin Şîî kaynaklarda yer aldığını belirtmiştir. Şîîlerin bu meyanda aktardıkları kimi rivayetlerin Sünnîlerce uydurma olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir.

²⁸⁹ Orhan Yılmaz, *Rivayetlerde Hz. Ali*, 62; krş: Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslam*, Ankara, 1976, 393-394.

²⁹⁰ M. Cemal Sofuoğlu, “Şîa-i İmamiye'nin Hadis Anlayışı”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şii Sempozyumu (13-15 Şubat 1993: İstanbul)*, (1993): 269.

²⁹¹ Jonathan Brown, “Şîa'da Hadis”, çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6(2012): 143-145.

Sonuçta Şîîlerin Hz. Fâtıma hakkındaki görüşlerini şöyle değerlendirmiştir: “Şîa’nın kurucu metinlerinde, Hz. Fâtıma günahsız bir manevî varlık mertebesine çıkarılmış, vahye muhatap kılınmış ve kendisine âdetâ bir peygamber gibi bir mushaf nispet edilmiştir. Şîa, birtakım itikadî, tarihî ve siyasî hadiseler ile meselelerin etkisiyle Hz. Fâtıma sevgisinde çok ileri giderek ifratta kalmış ve itidalini kaybetmiştir.”²⁹²

2.2.9.Zındıklar

Türlü sınıflamalara tabi tutulan zındıklık kavramı ittifak edilen bir mânâyı ittihaz edemese de en genel ifade ile âlemin kadîm olduğunu ileri süren, Allah’ı yahut Allah’ın birliğini ve âhireti inkâr ettiği halde inanmış gibi görünen kimseleri niteleyen bir kavramdır. İslâm dinini ifsad etmeyi, İslâm ahlâkını sarsmayı ve müslüman zihinlerde dinî akidelere şüphe uyandırmayı kendine misyon edinmiş zındıklar, gayelerine ulaşabilmek için öncelikle Kur’ân ve hadisleri tahrif etmek istemişlerdir. “Kur’ân-ı Kerîm hususunda hedeflerine ulaşamayan bu kesim en müsait saha olarak Hz. Muhammed’e atfedilen hadisleri bulmuşlardır. Bu alanda yüzlerce, binlerce hadis uydurmuş ve halk arasında meşhur etmişlerdir.”²⁹³

Hemen her konuda zındıkların hadis uydurdukları aşîkârdır. Tam sayısı kaynaklardan tespit edilemese de tahribatı oldukça fazladır. Günümüzde dahi halk dilinde dolaşan rivayetlerin çoğu bu meyandadır. “Uydurdukları hadislerle müslümanların inanç sistemleri ve amellerinde yıkıcı tesirler meydana getiren zındıklar, toplumda hurafe ve bid’atlerin yerleşmesinde muvaffak olmuşlardır. Bununla da kalmayarak tasavvufî ve ahlâkî eserlerle kendi varlıklarını korumuşlardır.”²⁹⁴

Sadık Cihan “Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti” adlı makalesinde hadis uydurma faaliyetinde bulunan kimselerin gayesinin İslâm’dan intikam alma ve müslümanları fesada sürüklemeye olduğunu belirtmiş ve bazen züht bazen takva bazen de Hz. Ali ve hayranları kisvesine bürünüp bu maksatlarını gizlice icra ettiklerini dile getirmiştir.²⁹⁵

²⁹² Hüseyin Yürekli, “Şîa ve Ehl-i Sünnet Hadis Kaynaklarında Hz. Fâtıma’nın Faziletine Dâir Bazı Rivâyetlerin Genel Mukâyesesi”, 9. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- III, (2021): 101.

²⁹³ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü*, (Samsun: Etüt Yayınları, 2003), 19.

²⁹⁴ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü*, 113.

²⁹⁵ Sadık Cihan, “Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1990): 41.

Benzer değerlendirmeyi “İslâm’da Müsamahakârlık” isimli çalışmasında dile getiren Osman Keskiöglü’na göre dinde zayıflamaların başlaması ile uydurmalar kendinden söz ettirmiştir. İnsanlığın her türlü fitneye kurban olması ile başlayan bu sürecin fâilleri konumunda olan zındıklar, dinden olmayan her türlü bilgiyi dinî literatüre sokarak ve toplumda revaç bulmasını sağlayarak din adına hizmet ettiklerini empoze ediyorlardı.²⁹⁶

Gerçekleştirdikleri her faaliyette hedeflerine başarıyla ulaşmak isteyen zındıkların her yolu mübah gördüklerini ifade eden Mehmet Özdemir, zındıkların tercümeler yoluyla dahi İslâm dininin berraklığını bulandırmak için kendilerini uydurma faaliyetlerine verdiklerini belirtmiştir. Ona göre bu durumun siyasî yönden ayrıca ele alınması gerekmektedir. Her ne kadar ülke yönetimleri zındıkları sindirme mahiyetinde önlemler alsa da ülkede kendinden söz ettiren bir zındıklık hareketi varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte zındıklık tartışmaları da literatüre girmiş ve zındıklık faaliyetinin birçok örneği sıralanmıştır.²⁹⁷

Eyyüp Tanrıverdi de Abbâsî dönemi kültürel politikalarından olan zındıklarla mücadelenin gerekliliği üzerinde durmuş ve şu ifadelerle yer vermiştir: “Zındık kesimlerin dinî karakterli düşünsel ve yazınsal faaliyetleri karşısında Abbâsî yöneticileri buna mümasil bir reaksiyon geliştirmek durumunda kalmışlardır. Çünkü zındıklık olgusu bir bakıma bütün kayıtsız ve aykırı söylem ve tutumlara toplumsal zemin oluşturmanın kapısını aralamıştı. Bu ise tam anlamıyla kültürel bir karmaşa demektir. Oysa Abbâsî yöneticileri kültürel hatta dinî egemenliği siyasî otoritenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ediyorlardı. İşte bu açıdan kültürel egemenliğin sağlanabilmesi için zındıklık mücadelesi kaçınılmaz olmuştur.”²⁹⁸ Ortaya çıkan bu karmaşadan faydalanmak isteyen zındıklar, entelektüel dinî metinleri ile ortaya çıkıp, oluşturdukları literatürü Arapçalaştırma yoluna giderek dinsel faaliyet içerisinde olduklarını benimsetmeye gayret etmişlerdir.

Zındıkların İslâm dünyasını uzun zamandır meşgul ettiğini belirten ve bu oluşumun yalnızca din veya siyasete hasredilemeyeceğini belirten Ahmet Yaşar Ocak

²⁹⁶ (ErişimTarihi:25.02.2022),https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=14614#_ftn1

²⁹⁷ Mehmet Özdemir, “IX. Yüzyıl Endülüünde Zındıklık Suçlamaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1998): 200-224.

²⁹⁸ Eyyüp Tanrıverdi, “Abbâsîlerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî’nin Zındıklık Mücadelesi”, *İSTEM: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 6/12(2008): 124.

“Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfîzî, Mülhid ve Ehl-i Bid‘at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler” adlı müstakil çalışmasında bu hareketin ilmî olduğu kadar siyasî anlamda da devleti meşgul eden bir hareket olduğuna dikkat çekmiştir.

Zındıklığı daha çok siyasî ve dinî anlamda ötekileştirme hareketi olarak niteleyen Murat Öktem, zındık diye rical ve tabakât eserlerinde nitelenen insanları şöyle sıralamıştır: “1-Zındıklığını gizleyip müslüman gibi görünenler 2-Kur’ân mahlûktur diyenler ve Allah’ın sıfatlarını inkâr edenler 3-Özellikle Hanbelî hadis âlimlerinin kaleme aldığı tabakât ve rical eserlerinde kaderle ilgili konuşanlar, kaderi inkâr edenler 4-Kendilerinden şeriatın zâhirine muhalif söz ve davranışlar (şatahât) sadır olması sebebiyle bazı sûfiler 5- Zühd ve fıkıh ilmini öğrenmeksizin yalnız kelâm ilmiyle iktifâ eden bazı kelâmcılar ve felsefeye kendini kaptıran bazı ilim adamları 6- Ehl-i hadîs ve özellikle Ahmed b. Hanbel aleyhinde konuşanlar 7- Mürtedler 8- Râfîziyye ve Karâmita mezhebi mensupları”²⁹⁹ Rical ve tabakât eserlerinde zındık diye nitelenen bu kesimlerin önemli bir bölümünün esasen mezhep taassubuna, farklı görüşlere tahammül edilememesine ve fanatizme kurban gittikleri anlaşılmaktadır. Öktem’in de tespit ettiği gibi zındık kavramı tarihte muhalifleri bastırmak amacıyla kullanılmıştır.

Sonuç olarak İslâm tarihinde zındıkların İslâm ilâhiyatını bozma yönünde faaliyetleri bulunduğu aşîkârdır. Bunların gerek ilmî gerek siyasî pek çok açıdan müslüman toplumlara zarar vermek adına çalışmalar yaptığı kesindir. Bu etkinliklerinin bir bölümü de hadis uydurma ve bunları topluma yayma şeklinde olmuştur. Böylece zındıkların, hadislerin otoritesini istismar faaliyetlerinde bulundukları açıkça ifade edilebilir.

2.2.10.Sosyal Medya

Doğası gereği sosyal bir varlık olan insan, toplumda yaşamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç sosyal bir gereklilik olsa da dinimiz, insanın öncelikli olarak fert oluşuna vurgu yapmaktadır. Bireyin mutluluğunu merkeze alan dinimiz, topluma karışmanın ilk şartı olarak bireyin kendini gerçekleştirmiş olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bir arada yaşama zorunluluğu olan insanların bu durumda daha dikkatli olmaları gerekmektedir. Zira kendini tamamlayamamış bireyler, toplum içerisinde daha

²⁹⁹ Murat Öktem, “Tabakât ve Ricâl Kitaplarında Zındıklık Zındık Olduğu Söylenen Hadis Râvîleri”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi]*, 7/1(2021): 981-982.

çabuk savrulabilmektedirler. Bu durum bireyin, toplumdaki şer odaklarının hedefi haline gelmesine neden olurken, istismarını da bir hayli kolaylaştırmaktadır.

2000’li yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler, kocaman dünyamızı adeta küçük bir köy haline getirmiştir. Üstelik her geçen gün sosyal medyaya olan rağbet çığ gibi büyümektedir. Her yaştaki insanın ilgisini çeken, bu sınırsız ve kontrolsüz mecra aynı zamanda toplumda çok ciddi dejenerasyonlara da neden olmaktadır. Yani insanlar sanal âlemde hem av hem avcı durumunda kalabilmektedir. Örneğin bir kişi sokakta gördüğü olağanüstü bir hadiseyi kayıt altına alıp ilgililere ulaştırabilecekken sosyal medyada paylaşarak takipçi sayısını artırmayı ve meşhur olmayı öncelemektedir. Bir başkası yine kendine ait dijital ortamda ilgi toplayacağını düşündüğü herhangi bir hususta en marjinal içerikleri en sahih bilgiymiş gibi insanlığın yararına sunabilmektedir.³⁰⁰

Geleneksel medyanın (radyo, televizyon, dergi, gazete) yerini alan bu yeni medya yani dijital ortam, daha farklı bir yöntemle kitlelere ulaşmaktadır. Geleneksel medyada haberin kaynağını ve doğruluğunu tespit etmek daha kolay iken sosyal medyada bu durum kontrolden çıkmıştır. Haberin kaynağı ve doğruluğu araştırılmadan sadece paylaşım amaçlanmaktadır. Ne acıdır ki bireylerin bu mesajları sorgusuz sualsiz doğru kabul etmeleri, başkalarıyla paylaşmaları ciddi problemlere yol açmaktadır. Hemen her alanda söyleyecek bir sözü olan bu yeni medya, din konusunda da etkin olmaktadır.

Tüm bu güzelliklerinin yanında medya, kontrol yoksunluğu sebebiyle dinî ifade ve kavramları istismara konu ederek bireyleri fesada da sürükleyebilmektedir. Müslüman toplumun zafiyeti olan âyet ve rivayetler belli kesimlerce istismar edilerek kendi ideolojilerine zemin haline gelmektedir. Bu sebeple nüzûl sebebi ihtilaflı olan âyetlerden belli hükümler çıkarılmaktadır. Böylece dinî ilkelerimiz değerlerimiz tahrife uğramaktadır. Dolayısıyla da asıl olan maksat (bireyin Kur’ân ile irtibatta olması) değil istismarcıların hedefi hâsıl olmaktadır.

Müslümanların dinî bir konuda araştırma yapacakları takdirde dikkat etmesi gereken hususları bildiren İbrahim Tozlu, bunları şu şekilde sıralamaktadır: 1- Araştırılacak konuda başvurulacak site iyi seçilmelidir. Çünkü dinî sitelerin birçoğu belli

³⁰⁰ Lokman Arslan, “Sahih Bilginin Dijital Çağla İmtihani: Bilgi Kirliliği”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Temmuz 2020), 9.

bir kesimin propagandası haline gelerek ideolojik sistemlerini inşa etmektedirler. Kaynak ayırımına gitmeden olan veriyi sunmaktadırlar. Bu sebeple bireyin doğru kaynaktan veriye ulaşması açısından denetimin sağlanması zorunluluk taşımaktadır. 2- Dinî ilimlerin dili Arapça'dır. Bir dinî metnin doğru anlaşılması iyi bir Türkçe bilgisini de zorunlu kılmaktadır. Zira Arapça ifadeler, Türkçe'ye en iyi şekilde çevrilmiş olmalıdır. Aksi takdirde istismara karşı duramaz hale gelir. 3- Sosyal medyada bireye sağlam ve doğru bir bilinç sunulmalıdır. İslâm dini her türlü noksanlıktan beri bir dindir. Bu sebeple din mensuplarının da herhangi bir hususta detaylı inceleme yapmaksızın hüküm vermeleri yanlış olacaktır. Türkçe'de fanatizm olarak nitelenen taassup müslüman bireye yakışmayan ve dinen reddedilen bir tutumdur. Tarihî süreçte bu tutumun hazin sonuçlarına rastlamak mümkündür. Günümüzde bir hayli devam eden bu hususu hoşgörü ve adalete dönüştürmek de bireylere düşen bir başka sorumluluktur. 4- Metodoloji her türlü ideolojinin, tutuculuğun ve donukluğun önüne geçirilmelidir.³⁰¹

Günümüz dünyasında geleneksel cemaat ve sosyal yapıların parçalanması neticesinde bireylerin eksikliğini hissettikleri alanlarda sosyal medya aracılığıyla kendilerini geliştirmeye gayret ettiklerini belirten Mehmet Akgül, müstakil çalışmasında meseleyi geniş perspektifte ele almıştır. Dünyadaki değişime paralel hızla değişim gösteren din algısının temelinde yatan asıl kaygı ticarî çıkarları elde etmekle beraber din istismarının körüklenmesidir.³⁰² Çağımız insanını dinî hitabette etkilemenin en basit hali şüphesiz ki radyo televizyon programları ve sosyal medyadır. Bu sebeple bilhassa son yıllarda bir hayli izleyici kitlesine hitap eden belli günlerde ve gecelerde yapılan programların sadece o günlere hasredilmesinin yanlışlığını belirten Vehbi Akşit, alanında uzman insanların her daim sahih bilgiyi bireylere ulaştırma hususunda çaba sarf etmeleri gerektiğini belirtmiştir.³⁰³

Çarpıtılmış imaj ile İslâm dininin güzide ilkelerinden olan hoşgörü, kardeşlik, yardımseverlik, iyilik, muhabbet, sevgi, saygı ve adaleti adeta şiddet ve öfke meyilli din olarak yansıtan bilinçli yaklaşım tarzı ile yüz binlerce kitleyi ardında sürüklemeyi hedef

³⁰¹ İbrahim Tozlu, "Sosyal Medya Hadis Paylaşımlarında Tekfir Problemi", *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 21(2018): 110-111.

³⁰² Mehmet Akgül, "Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı Fm Örneği", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (2008): 83.

³⁰³ Vehbi Akşit, "Medyada Din Hizmetleri ve Dinî Danışmanlık", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2(2008): 602.

edinen medyayı Batı'nın projesi olarak gören Halit Güler “Medyada İslâm ve İslâm İmajı” isimli çalışmasında görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Eğer medya çağdaş, demokratik, objektif, insan haklarına ve düşünceye saygılı bir güç olsaydı, İslâmiyet’i dünyaya özellik ve güzellikleriyle takdim ederdi. Saldırgan, merhametsiz ve sevimsiz İslâm imajını Batı yaratmaya çalışıyor. Medya da buna çıkarları gereği alet oluyor.”³⁰⁴ Tüm bu söylemlerden anlaşıldığı üzere Batı medyası gerçekleri kasıtlı olarak sunmuyor ve terör faaliyetleriyle ön plana çıkarılan algıyı İslâmî imaj gibi gösteriyor.

İnternetin elimizin altında olduğu bir çağda elbette her yaştan bireyi sosyal medyada görmek mümkündür. Bununla birlikte bebeklikten itibaren teknolojiye bağımlı bir neslin yetiştiğini göz ardı etmek de mümkün değildir. Bu hususta büyük sorumluluğun ebeveynlere düştüğünü ifade eden Mustafa Önder, teknoloji çağında dünyaya gelen çocukların teknolojiye küsmelerinin elbette mümkün olmadığını dile getirmiş ve yanlış yönlendirmeler sonucu dijital dünyaya mahkûm olan çocukların istenen alana kanalize edilebildiğini söylemiştir. Ne hazindir ki çocukların gençlerin hatta yetişkinlerin de istismardan nasibini aldığına şahit olmaktayız. Sosyal medyadaki bilgisayar oyunları, dinî içerikli çizgi filmler, videolar, mübarek günlerde atılan mesajlar ve hemen her kanalda sunulan sahiliklikten hâlî dinî bilgiler gibi daha birçok platformda medyanın olumsuz etkileri görülmektedir.³⁰⁵

Müslümanlar da sıkça kullandıkları bu platformlar sayesinde kısa bir süre içerisinde tüm dünyada olup biten her şeye ulaşabilmektedir. Üstelik herhangi bir sorgulama veya haberin doğru ya da yanlışlığını araştırma olmaksızın olduğu gibi başkalarına da medya aracılığı ile kolayca yaymaktadırlar. Bu hususu “Hucurât Sûresi’nin 6. Âyeti Bağlamında Sosyal Medyadaki Gerçekdışı Haberler” adlı çalışmasında ele alan İbrahim Yıldız, birey özelinde sosyal hayatı yakından ilgilendiren ve toplum genelinde birtakım sıkıntılar doğuran bilgilerin doğruluğunun araştırılmadan piyasaya sürülmesinin ahlâkî, hukukî ve dinî sorumluluklar gerektirdiğini ifade etmiştir. Çoğunlukla maddi çıkar uğruna maneviyat ve insani ilişkileri göz ardı eden medya,

³⁰⁴ Halit Güler, “Medyada İslâm ve İslâm İmajı”, *Gençlik ve Din Sempozyumu [TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-97]*, (1998): 59.

³⁰⁵ Mustafa Önder, “Medya Kışkıracısındaki Çocuklar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/4 (2008): 185.

günümüz insanı için herhangi bir durumda karar verirken yahut tepkisini belli ederken sorgusuz referans aldığı ilk yer dijital bir ortamdır.³⁰⁶

Özellikle de sahte hesap kullanıcıları ile bir hayli güvensiz ortam barındıran sosyal medya, hakikatten uzak bir hali yansıtmaktadır. Aile veya sosyal ortamda kendine yer edinemeyen bireyler bu hesaplar üzerinden oldukları değil de olmak istedikleri hayalî kimlikleri anımsatan davranış ve uygulamalara daha çabuk meyletmektedirler. Kontrol mecrası olmayan dijital dünya, üzerinde türlü değişiklikler barındıran haber fotoğraf ve videolarla bireylerin saf duygularını istismar etmektedir.

İstismar faaliyetinin sonucu olarak tekfir olgusuyla da sosyal medyada karşılaşmaktadır. Türlü türlü paylaşım ve görüntülerle bireyler farkında olmadan ötekileştirilmeye ve gruplaşmaya yönlendirilmektedir. Tekerrürden ibaret olan tarih bunları bize yeniden yaşatmadan gereken tedbirleri hayatımıza geçirmeli ve dinî değerlerimizi istismardan korumalıyız. Zira daha çok genç neslin aktif olduğu bu mecrada bireyler tekfire, deizme ya da ateizme özendirilmektedir. Esasında İslâm, kutuplaşmayı reddederek orta yolu teşvik eden, barış, muhabbet, kardeşlik ilkeleriyle mündemiç bir dindir. Kur'ân- ı Kerîm de bunu ortaya koymaktadır.

2.3.Hadis İstismarına Karşı Önlemler

İslâm tarihi boyunca hadislerin çeşitli gruplarca ve farklı amaçlarla istismarı bir hakikat olsa da yine İslâm tarihi boyunca bununla mücadele etmek üzere İslâm âlimlerinin çalışmalar yaptığı da bir gerçektir. İlâhiyat alanının hemen bütün ilimlerinde dinî bilgilerin en saf haliyle kullanılabilmesine yönelik faaliyetler icra edilmiştir. Yani bir anlamda hadisler bir yönden istismara uğrarken diğer taraftan bu istismarın kötülüğü anlatılmakta ve bununla mücadele etmenin yolları aranmaktadır. Hadis istismarına karşı bugün de yapılabilecekler vardır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in dinî otoritesinin kötüye kullanımını engellemek adına neler yapılabileceğine işaret edilecektir.

2.3.1.Tahriç Edebiyatından İstifade Etmek

Hadis literatüründe tahriç edebiyatı adı verilen birtakım eserler vardır. Bu eserlerin amacı ilâhiyatın çeşitli ilimlerine dair İslâm âlimlerince yazılmış kitaplarda yer

³⁰⁶ İbrahim Yıldız, “Hucurât Suresinin 6. Âyeti Bağlamında Sosyal Medyadaki Gerçekdışı Haberler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2(2021):161; krş: Sedat Cereci, *Sosyal Medya -Çağlar, Ağlar, Bağlar-* (İstanbul: Onto Yayınları, 2019), 72.

alan rivayetlerin hadis tenkit tekniği bakımından ele alınması ve sıhhat durumlarının tespit edilmesidir. Bu çalışmaların varlığı İslâm ilâhiyatının tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ya da ahlâk alanlarında yazılmış eserlerin muhtevi olduğu haberlerin mutlak hakikati temsil etmediğinin açık delilidir. Çünkü eğer ilâhiyat alanında geçmiş ulemânın yaptığı çalışmalar bütünüyle sahih sağlam rivayetleri hâvi olsaydı tahriç edebiyatına ihtiyaç duyulmazdı. Bu bakımdan tahriç literatürü ilgili olduğu eserleri daha iyi anlamak ve tanımak adına oldukça mühimdir.

Bir nevi tahriç eserlerinde ilgili çalışmaların ultrasonu çekilmekte ve bu eserlerde yer alan problemlere işaret edilmektedir. Tahriç edebiyatı üzerine çalışması bulunan İsmail Hakkı Çibuk'un da tespit ettiği üzere İslâm toplumunda ve ilmî sahalarda muteber kaynak kabul edilen eserlerde, uydurma veya aşırı zayıf pek çok rivayetin Hz. Peygamber'e atfedildiğinin görülmüş olması, konuya hassasiyet gösteren birçok İslâm âlimini ilgili rivayetlerin sıhhat durumunu tespiti itmiştir. "Bu vesileyle te'lif edilen tahriç çalışmaları, netice itibarıyla müslümanları ve onlardan da önce sünneti ve İslâm'ın ilmî mirâsını korumaya yönelik çok önemli bir görev üstlenmiştir."³⁰⁷

Tahriç edebiyatında öncelikle ilâhiyat alanından genellikle bir meşhur eser hedef alınır. Bu eserdeki bütün rivayetler tespit edilir. Her bir hadis, geçtiği kaynaklar, isnadları, farklı metinleri, ilgili diğer dinî deliller, râvileri, cerh ve tadil ilminin kuralları ve hadis usulünün ilkeleri ışığında değerlendirmeye tabi tutulur.

Sonuçta o haberin sahih mi zayıf mı ya da uydurma mı olduğu açıklanır. Bu tahriç çalışmaları yüzlerce ya da binlerce hadis hakkında nispeten ayrıntılı mâlûmat içerdiği için hadis usulünün pratiğe yansıtılması bakımından eşsiz örnekler sunar. Bu eserler vasıtasıyla nice fikhî fetvaların ya da nice tefsirlerin belki hiç de sağlam olmayan haberlere istinat ettiği tespit edilmektedir.

İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) *el-Üm* adlı kapsamlı fıkıh eserinde yer alan hadislerin Beyhakî (ö. 458/1066) tarafından tahricini içeren *Tahrîcü ehâdisi'l-Ümm*'ü, Hanefî fakihlerinden Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı fıkıh eserinin muhtevi olduğu hadisleri değerlendiren Zeylaî'nin (ö. 762/1360) *Nasbu'r-râye*'si ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*'si, Ebû Hâmid el-

³⁰⁷ İsmail Hakkı Çibuk, "İrâkî Hayatı ve el-Muğnî Adlı Eseri" (Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 88.

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İslâm dünyasında büyük tesirler icra etmiş *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinin içerdiği hadislerin Zeynüddîn el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *el-Muğnî an hamli'l-esfâr*'ı tahriç edebiyatına örnek verilebilir.

Tahriç edebiyatında binlerce örneği bulunmakla birlikte bir tahriç örneğini burada serdetmek uygun olacaktır. Fıkıh ilminde vadeli bedelle vadeli mal satımını yasaklamak adına pek çok eserde kendisine atıf yapılan bir rivayet İbn Hacer'in *Telhîsü'l-habîr* adlı çalışmasında şöyle tahriç edilmiştir:

“Resûlullah'ın veresiyenin veresiye karşılığı satımını yasakladığını ifade eden hadis rivayeti:

Bu hadis, Hâkim ve Dârekutnî tarafından Abdulazîz ed-Derâverdî – Mûsâ b. Ukbe – Nâfi' – İbn Ömer isnadıyla ve Züeyb b. Ümâme – Hamza b. Abdilvâhid – Mûsâ b. Ukbe – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer tarîkiyle rivayet edilmiştir. Hâkim, bu hadisi Müslim'in şartlarına uyuyor iddiasıyla sahih kabul etmiştir. Halbuki bu düşüncesinde yanılmaktadır. Çünkü bu hadisin râvisi Mûsâ b. Ukbe değil Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî'dir. Beyhakî şöyle demiştir: Bu hadisi rivayet ederken nasıl Mûsâ b. Ukbe dedi diye üstadımız Hâkim'e şaşmak lazım! Bu kesinlikle yanlıştır. Aynı şekilde zamanının üstadı Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî'ye de Mûsâ b. Ukbe dediği için hayret etmek lazım! Bu hadisi bize Ebü'l-Hüseyn b. Beşrân, Dârekutnî'nin bu rivayette hocası Ali b. Muhammed el-Mısrî'den nakletmiş ve isnadda “an Mûsâ” diyerek Mûsâ'yı tanıttak başka bilgi vermemiştir. Sonra el-Mısrî bu hadis isnadıyla yine rivayet etmiş ve “an Ebî Abdilazîz er-Rebezî” demiştir. Bu kişi Mûsâ b. Ubeyde'dir. Bu hadisi İbn Adî, Derâverdî tarikiyle Mûsâ b. Ubeyde'den nakletmiş ve Mûsâ b. Ubeyde'nin bu rivayette teferrüd ettiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Mûsâ'dan rivayeti helal görmediğini ve bu hadisin başkasından aktarımı olup olmadığını bilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca bu konuda sahih bir hadis bulunmadığını ama âlimlerin veresiyenin veresiye karşılığı satımının câiz olmadığı hususunda icma ettiklerini sözlerine eklemiştir. Şâfiî, ehl-i hadisin bu rivayeti zayıf gördüklerinden bahsetmiştir. Dârekutnî, *el-İlel* adlı eserinde Mûsâ b. Ubeyde'nin bu rivayette tek kaldığını söylemiştir. Bu durum Mûsâ b. Ukbe şeklindeki rivayette hatanın başkasından kaynaklandığının delilidir. Taberânî, İsâ b. Sehl b. Râfi' b. Hadîc – Babası – Dedesi isnadıyla Resûlullah'ın muhâkale ve müzâbeneyi, bir adamın şunu peşin satıyorum dedikten sonra karşı taraf malı teslim alıp mülkiyetine geçirmedikçe veresiye

geri alıyorum demesini ve veresiyenin veresiye karşılığı satımını yasakladığını nakletmiştir. Ancak bu hadis İbn Ömer rivayeti için şâhid olamaz. Çünkü o da Mûsâ b. Ubeyde – İlsâ b. Sehl tarikinden gelmektedir. Burada vehim, Mûsâ’dan hadisi nakleden râvi olan Muhammed b. Ya‘lâ Zünbûr’dan kaynaklanmaktadır”.³⁰⁸

2.3.2.Halk Arasında Meşhur Olan Rivayetleri İnceleyen Kitaplara Bakmak

İslâm toplumlarının dinî kültürü büyük oranda şifahî aktarıma dayanmaktadır. Müslümanların ilâhiyat alanındaki yazılı eserleri okudukları, mütalaa ettikleri, müzakere ettikleri nadiren vakidir. Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona anlayarak, tefsirlerine bakarak, ilgili tartışmaları araştırarak okumuş müslüman sayısı ortalamaya tabi tutulursa oldukça azdır. Kur’ân-ı Kerîm’den sonra İslâm ilâhiyatının en sağlam eseri diye nitelenen *Sahîh-i Buhârî*’yi orijinal haliyle gören ya da okuyan müslümanların sayısı da hiç de fazla değildir. Dolayısıyla müslümanların hadis kültürünü de çoğunlukla vaazlardan, sohbetlerden ya da duyduklarından oluşturdukları bir hakikattir. Vâizlerin ve kıssacıların ise hiç de sağlam bir hadis kültürüne sahip olmadıkları, vaazlarında ve sohbetlerinde çok fazla zayıf ve uydurma rivayete yer verdikleri yukarıda anlatılmış idi. Hadis uydurmacılığı ile meşhur olan gruplardan en çok sakınılması gereken de şüphesiz ki vâizlerdir.

İlmî faaliyetlerin sınırlı olduğu dönemlerde halkın kendini aydınatabileceği tek yerin vâizlerin sundukları bilgiler olduğunu ifade eden Orhan Yılmaz, âbid ve zâhid görünümlü vâizlerin gereken yankıyı uyandırabilmek adına var olan rivayetleri asıllarından saptırdıklarını, hatta bununla da yetinmeyerek terğîb ve terhîb alanında birçok haberleri uydurduklarını belirtmiştir.³⁰⁹ Özellikle hilâfetin Hz. Ali soyuna aidiyetini savunan kesimin uydurdukları rivayetlerin zamanla menkıbelere dönüştüğünü ve bunun yanında Hz. Ali taraftarlarına muhalif grubun da diğer üç halifeyi medheden rivayetlerle meşgul olduklarını ifade eden Yılmaz, tüm bu yaşanan hadiseleri bir tür istismar olarak nitelemiş ve asırlardır süregelen münakaşaların malzemesini oluşturduklarını belirtmiştir.³¹⁰

³⁰⁸ Aktepe, *Hadis*, 134; krş. İbn Hacer, *Telhîsü’l-habîr fî tahrîci ehâdîsi’r-Râfiyyi’l-kebîr*, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1989, III, 70.

³⁰⁹ Orhan Yılmaz, *Hz. Ali*, 121.

³¹⁰ Yılmaz, *Hz. Ali*, 157-158.

Müslümanların dilden dile dolaştırdıkları, meşhur ettikleri ve sıkça kullandıkları birtakım vecize türünden rivayetler söz konusudur. Bu rivayetler genellikle az kelime ile derin mânalar ifade ettikleri için oldukça kullanışlıdır. “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya yarın ölecekmiş gibi âhirete çalışın”, “Namaz dinin direğidir”, “Az sadakalar çok belaları def eder”, “Küçük cihattan büyük cihada döndük”, “Dünya âhiretin tarlasıdır” ve “Dua mü’minin silahıdır” gibi rivayetler neredeyse bütün müslümanlarca bilinir. Bununla birlikte pek çok hadis âlimi bu rivayetlere güvenilemeyeceğini, bunlara hadis denilemeyeceğini ve ne isnadlarının ne de kaynaklarının bulunduğunu açıkça ifade etmiştir.³¹¹

Hadis ilminin temel kurallarından biri şudur ki bir sözün güzel olması o sözün hadis adı altında rivayet edilmesini meşrû kılmaz. Hadis ilmi, Hz. Peygamber’e atfedilen sözlerin güzel ya da çirkin olduğuna karar vermekle meşgul değildir. Hadis ilminin amacı Hz. Peygamber’e atfedilmiş rivayetlerin güvenilir olup olmadığını yani Hz. Peygamber’e aidiyet ihtimalini araştırmaktır. Bu da ancak ilgili sözün isnad, metin ve kaynak bakımından olabildiğince objektif kriterlerle değerlendirilmesinden geçer.

Sonuç olarak halk arasında şöhret buldu diye, dilden dile dolaştı diye ve anlamı güzel diye hiçbir sözü hadis sayamayız. Abdülfettah Ebû Ğudde’nin de vukufiyetle beyan ettiği üzere bırakınız halkı, fıkıh bilgisi bulunan kimselerin bile dilinde ve kitaplarında şöhret bulmuş nice hadislerin şeriatla aslı olmadığı, uydurma ya da aşırı zayıf olduğu açıktır. Bu sebeple olsa gerek İslâm âlimlerinin bir kısmı halk arasında meşhur olmuş rivayetlerin tahririne yönelik çalışmalar yapmış ve kitaplar yazmıştır. İbn’ül-Cevzî’nin *el-Mevdûât*’ı, Sehavî’nin *el-Makâsıdü’l-Hasene*’si Suyûtî’nin *el-Leâliul-Masnûa*’sı ve *ed-Dürerü’l-Müntesira*’sı ve Ali el-Kâri’nin *Tezkiretü’l-Mevdûât*’ı gibi hadis tenkitçilerinin eserlerini inceleyen herkes bu gerçeğe karşı karşıya kalacaktır. Sehavî’nin de belirttiği üzere insanlar arasında şöhret bulmuş nice uydurmalar vardır. Bunların sayısı hiç de az değildir. Bir hadis için şöhret, ancak o hadis ilminin münekkitletiğinde meşhur olmak anlamına geliyorsa değer ifade eder.

Abdulfettah Ebû Ğudde, ilim ehlinin eserlerine aldıkları her hadisin müslümanlarca o âlimlerin kadrü kıymetine itibar edilerek kabul edilmesi yönündeki telkine “Asla!” cevabını vermiştir. İlim ehlinin yalan ve hurafeleri nakletmeyeceği

³¹¹ Aktepe, *Hadis*, 144-145.

yönündeki telkine ise her ne kadar bu âlimlerin dindar, mütedeyyin insanlar olmasına rağmen bu türden rivayetlerden uzak olduklarının söylenemeyeceğini, yalanı uydurmamakla birlikte hadisçi olmadıkları için bilmeden bu türden hurafeleri nakledebildiklerini belirtmiştir. Hatta *en-Nihâye* adlı fıkıh kitabında geçen bir rivayeti Molla Ali el-Kâri'nin uydurma olarak vassfettiğine dair bir notuna karşı tarafın Kâri'ye değil *Nihâye* sahibine itibar edilir şeklindeki cevabını şöyle değerlendirmiştir. “Sanırım bu muhakkiklerin derecelerini bilmeyen cahil bir kimsenin sözüdür. Bu kişi fukaha ile muhaddislerin farkını bilmemektedir. Allah her ilmin kendine özgü âlimlerini yaratmıştır. Yine Allah her makama o makama özgü sözler yaratmıştır. Biz her birini yerli yerine koymak zorundayız. Fakihler eğer hadis tenkidinden uzak durmuş iseler o halde biz onların senetsiz ve kaynaksız rivayetlerini ancak muhaddislerin tahkikiyle kabul edebiliriz. Eğer hadisçiler fıkıh bilgisinden uzak iseler onların fıkihtaki sözlerini fukaha sözüymüş gibi kabul edemeyiz. İşte sen diğer bütün ilimleri ve âlimlerini de buna göre değerlendir. *En-Nihaye* sahibi her ne kadar büyük bir âlim olsa da yine de muhaddislerin mertebesine ulaşmış değildir.”³¹²

2.3.3.Hadis Usulünün Aktüel Değerini Bilmek

Hadis ilmi, kendine has bir usul ve metodu barındıran sistematik bir disiplindir. Bu sebeple ilmin gereklerini iyi kavrayıp rivayetleri bu sistematığa göre kullanmak icap eder. Râvilerce aktarılan haberler asırlar boyu birtakım yollardan geçerek günümüze ulaşmıştır. Râvilerin bilhassa senet ve metin uğruna gerçekleştirdikleri ilmî faaliyetleri ve icra ettikleri ilim yolculukları ile yetinilmesi gerektiğini, günümüzde senet tenkidinin yapılamayacağını, geçmişte hangi hüküm verilmişse asrımızda da aynıyla hüküm verileceğini dolayısıyla da geçmişe göre amel edip günümüz insanına söz hakkı vermemeyi savunan bir kesim var olagelmıştır. Tüm bunlara rağmen çağdaş âlimlerimiz, geçmiş âlimlerin eserlerinden istifade ederek ortaya koydukları çalışmalarda asırlardır sahihmiş gibi aktarılan rivayetlerin de senet ve/veya metin tenkidine tâbi tutulması gerektiğini ifade etmiştir.

Günümüzde isnad değerlendirmesinin gerekli olmadığını savunanlar daha çok görüşlerini İbnü's-Salâh'ın “Muahhar dönemlerde isnad değerlendirmesi ile hadisin sıhhati hakkında kesin hüküm verilemeyeceği” sözüne dayandırdıklarını ifade eden

³¹² Aclûnî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, 33-34.

Cemal Ağırman, İbnü's-Salâh'ın, hüküm verilemeyeceğini değil, “kesin bir hüküm verilemeyeceğini” söylemekte olduğunu ve bu iki sözün de birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir.³¹³ Ayrıca hadiste güncelliği mecbur kılan hadis kaynakları için de durum ortadadır. Zira müsned ve mu'cemleri içeren ale'r-ricâl sistemi sıhhat durumunu değerlendirmekten ziyade arşivleme metodunu benimsedikleri için gerek sistem gereği gerekse kısmen sübjektif kabuller neticesinde eserlere giren zayıf hadislerde mütesâhil davranmışlardır. “Ale'r-ricâl eserlerde malzeme sadece mutfağa getirilir, pişirilip sofraya getirilmesi; yani, servis kısmı fıkıhçılara bırakılır. Dolayısıyla sıhhat bakımından her tür hadisin var olduğu ale'r-ricâl eserlerdeki hadisleri istinbat yönüyle değerlendirmek, tasnif sonrası âlimlere kalmıştır.”³¹⁴ Bu sözleriyle görüşlerini ifade eden Ağırman, bu durumun isnada her zaman ihtiyaç olduğunu ve aktüel değerinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ayrıca dinî topluluklara karşı vaaz eden hatibin hadis diye okuduğu haberlerin birçoğunun problem barındırdığını ifade eden Ali Çelik, “Mevzû/uydurma rivâyetlerin sıkça kullanılması ve mevzû/uydurma olduğu bilinmesine rağmen, “nasıl olsa ben o rivâyetin mevzû olduğunu dipnotta gösteriyorum” düşüncesiyle kullanılıyor olması, o rivâyetlerin toplumda “din” adına yerleşmesine imkân verdiğini belirtmiş”³¹⁵ hadisin sıhhatinden ziyade verdiği mesajın önem arz etmesinin yeni problemlere kapı aralayarak aktüelliğin önemini ortaya çıkardığını dile getirmiştir. Sosyal medya ve internet sitelerinde yer alan dinî bilgiler genellikle derleme kitaplardan alındığından ötürü hadisin sıhhatinden ziyade bireylerin duyguları ve öncelikleri önem arz etmiş; bilgi değeri tartışılmamıştır.³¹⁶

Hadislerin aktüel değeri, halkın duyguları ve gereksinimlerinin gölgesinde kalmış olup ilmî münakaşaları sınırlandırmıştır. Bu durum da hadis ilminin değişen şartlara göre ilmî değerlendirmelerin yapılmasını zorlaştırmış; halkı geçmişe mahkûm etmeyle karşı karşıya bırakmıştır. “Medeniyet İnşasında Kurucu Unsurlar Olarak Hadislerin Güncel Değeri” isimli müstakil çalışmada İslâm medeniyetinin yeniden canlanmasını,

³¹³ Cemal Ağırman, “Hadis İlminde İsnad ve Aktüel Değeri”, *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa)*, (2014): 155-156.

³¹⁴ Cemal Ağırman, “Hadis İlminde İsnad ve Aktüel Değeri”, 157.

³¹⁵ Ali Çelik, “Yaygın Din Eğitimi Açısından Hadislerin İlmî ve Güncel/Aktüel Değeri”, *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa)*, (2014): 15.

³¹⁶ Ali Çelik, “Yaygın Din Eğitimi Açısından Hadislerin İlmî ve Güncel/Aktüel Değeri”, 14.

umdelerinden biri olan hadislerin hayata geçirilmesi ile mümkün olacağını savunan Salih Kesgin, görüşlerini izah ettiği makalesinde tarih boyunca ilerleme ve bir hareketlilik halinde olan İslâm medeniyetinin günümüzde durağan pasif hale dönüştüğünü ifade etmiştir. Bu durumun neticesinde ise kendi ilmî birikiminden dahi haberi olmayan müslüman bir kitlenin varlığından söz eden Kesgin, çareyi Hz. Peygamber özelinde hadislerin işlevselliğinin yeniden gözden geçirilmesi ve tarihteki gibi İslâm medeniyetinin ihyasındaki birincil görevi üstlenmesinde bulmakta ve iddiasını Hz. Peygamber’in risâletinin bidayetinde evlatlarını diri diri toprağa gömmeye fiilini icra edebilen bireylerden kalbi Allah sevgisi ile güzelleşen ve adaleti gözeten bireylere dönüşmesini hadisin aksiyolojik yönünü ortaya koyması ile doğrulamaktadır.³¹⁷ Bununla birlikte hadislerin İslâm toplumuna hareket verebilmesi için öncelikle sağlam isnatlara ve kaynaklara sahip olması gerektiğini ifade etmeliyiz. Çünkü kendisi zayıf ya da uydurma olan bir rivayetin bütün toplumu aktif hale getirmesi beklenemez.

Sonuç olarak şunları ifade etmek mümkündür. Dününü yaşayan İslâm dünyası bugününü ve yarınını da yaşamayı arzu etmektedir. Fakat belli gereksinimlere ihtiyaç duymaktadır. Bu gereksinimlerden ilki elbette ki işlevselliğini kaybeden kaynakların yeniden işlevsel hale dönüşmesi ile mümkün olacaktır. Aksi takdirde hayata geçirilip pratiğe dönüşmeyen durağan hal ile medeniyetler inşa eden İslâmiyet, günümüzde zihinlerde kalmaktan öteye geçemeyecektir. Ne hazindir ki uydurma ve zayıf rivayetlerle temellendirilen İslâm medeniyeti, insanlığın deizm veya ateizm gibi tehlikelere yönelmesi ile safiyetini kaybedip, berraklığını koruyamama gibi bir sonla neticelenebilecektir.

2.3.4.İlâhiyat Literatüründeki Rivayetlere İhtiyatla Yaklaşmak

İslâm ilâhiyatına dair telif edilen hemen hiçbir eserin içerdiği rivayetler bakımından sorgusuz sualsiz kabule mazhar olamayacağı anlaşılmıştır. Haberlerin zaten haber-i vâhid olması sebebiyle sübût bakımından zannî olmasına ek olarak bir de İslâm âlimlerinin eserlerine aldıkları haberlerin sıhhatini şart koşmaması, ihmalkâr davranması, başkalarını taklide yönelmesi, uydurma ve zayıf haberlere çokça yer vermesi ve bunlarla

³¹⁷ Salih Kesgin, “Medeniyet İnşasında Kurucu Unsur Olarak Hadislerin Güncel Değeri”, *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa)*, (2014): 427-428.

istidlal etmeye kalkması yüzünden maalesef bu eserlerdeki haberler bütünüyle kuşku altında kalmıştır.

İsmail Hakkı Çibuk'un da belirttiği üzere "Sûfîlerin ve fakihlerin eserlerinde senedine bakmaksızın her türlü rivayeti kullanmaları, okuyanların bu rivayetlerin sahih olduğu vehmine kapılmalarına ve öyle algılamalarına sebep olmuştur. Bu durum özellikle hadis âlimlerini bu rivayetlerin kaynağını mahrecini araştırıp bulmaya, ihticac edilen rivayetlerin aslını araştırmaya sevk etmiştir."³¹⁸

Dolayısıyla Aclûnî'nin de hadisler konusundaki yanlış yaklaşımlara cevap vermek ve doğru yolu göstermek adına telif ettiği *el-Ecvibetü'l-fâzıla* adlı çalışmasında belirttiği üzere İslâm âlimleri, İslâm ilâhiyatının farklı ilim dallarına dair yazılmış geniş hacimli eserlerdeki rivayetlere senetleri verilmedikçe ya da hadis münekkitleri tarafından güvenilir bulunmadıkça itimat edilemeyeceğini vurgulamışlardır. Bu eserlerin müellifleri fıkıh ilminin en derin konularında uzmanlaşmış olsalar da onların kitaplarına hadis kaynağı olarak müracaat edilemez.³¹⁹

Molla Ali el-Kârî'nin konuyla ilgili değerlendirmesi ise şöyledir: "*El-Hidâye* şârihlerinin ve *en-Nihâye* sahibinin bu rivayeti nakletmiş olması hiçbir önem ifade etmez. Çünkü onlar muhaddis değillerdir. Hadisi de onu tahriç eden bir hadis âlimine isnad etmemişlerdir."³²⁰ Leknevî, nice muteber kitaplarda nice uydurma ve çelişkili hadisler bulunduğunu ifade etmiştir.³²¹ O, çeşitli ilimlere ait eserlerde isnadsız bir şekilde yer alan ve kaynağı verilmeyen rivayetlerin isnadları, râvileri ve sıhhat durumu araştırılmadan sırf o kitaplarda hadis diye zikredilmelerine dayanılarak isnadsız halleriyle kabul edilmelerini akıl dışı saymaktadır. Çünkü bu kitapların müellifleriyle Hz. Peygamber arasında asırlar bulunmaktadır. Sırf bu müellifler Hz. Peygamber'e sözü isnat ettiler diye bu rivayetlerin kabulü mümkün değildir. Hatta Ali el-Kârî ilâhiyat ilminde küllî kaidelerden birisinin nebevî hadislerin fikhî meselelerin ve Kur'ânî tefsirlerin tebdil ve tahriften korunmuş çokça tedavül etmiş kitaplardan aktarılması gerektiğini nadir eserlere zındıkların ve mülhidlerin eklemelerde bulunması sebebiyle güvenilemeyeceğini ifade etmiştir.³²²

³¹⁸ İsmail Hakkı Çibuk, "İrâkî hayatı ve el-Muğnî adlı eseri", 88.

³¹⁹ Aclûnî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, 29.

³²⁰ Aclûnî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, 30.

³²¹ Aclûnî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, 31.

³²² Aclûnî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, 32.

Abdulfettah Ebû Ğudde de Muhammed b. Cerir et-Taberî, Bakî b. Mahled, İbn Ebî Hâtim ve İbnü'l-Münzir gibi tefsir müelliflerinin ismine dipnot olarak bu tefsir müelliflerinin her ne kadar değerli âlimler olmalarına rağmen eserlerinde hiç de azımsanmayacak kadar zayıf, aşırı zayıf, garib, münker ve İsrâiliyat nevinden pek çok haber bulunduğunu ifade etmiştir. Ebû Ğudde, İbn Teymiyye'nin konuya dair Sa'lebî, Vâhidî, Beğavî, İbn Cerir, İbn Ebî Hâtim gibi tefsirlerinde hem sahih hem de merdud rivayetlere yer veren ulemânın kitaplarına sırf hadisler o kitaplarda geçiyor diye güvenilemeyeceği değerlendirmesini aktarmıştır. Hatta Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin bu tefsirlerde yer alan bütün rivayetlerin sıhhat iddiası taşımaksızın, hakikati temsil ettikleri savunulmaksızın sırf o müelliflerin yaşadıkları dönemde bu türden bilgilerin tedavülde bulunduğunu, belki bu türden bilgilerden de yararlanılabilir düşüncesiyle nakledildiği yorumunu aktarmıştır.³²³

Sonuç olarak Veli Atmaca'nın da belirttiği üzere ilâhiyat alanındaki eserlerde yer alan rivayetleri şöyle değerlendirebiliriz: “Muhaddis oluşuyla temayüz etmeyen ulemânın eserlerindeki rivayetlerin ise ne derece tenkide müsait olduğu da bilinmektedir. Bazı tarih, kelâm, fezâil, kıssa, ahlâk ve tasavvuf kitapları bu nevi rivayetlerin bol örnekleriyle doludur.”³²⁴ Benzer ifadeler M. Hayri Kırbaçoğlu tarafından da şöyle ifade edilmiştir: “Uydurma rivayetler sadece mevzûat kitaplarındakilerden ibaret değildir. Bilakis bunların dışında, en muteber hadis kaynakları dâhil olmak üzere, hadis, hadis şerhleri, tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf, mevâiz, siyer ve tarih gibi disiplinlere ait kaynaklarda da bol miktarda mevzû hadise, İsrâiliyat-Mesîhiyyât, mitoloji ve hurafe türünden asılsız rivayetlere rastlamak mümkündür.”³²⁵

2.3.5. Rivayetlerin Paylaşımında Titiz Davranmak

İslâm, literatür bakımından oldukça geniş yelpazeye sahip bir dindir. Zengin bir literatür aynı zamanda ciddi bir bilgi birikimini de zorunlu kılmaktadır. Müslümanların en kıymetli iki mirasından birisi olan hadisler, İslâm ilâhiyatında oldukça önemli bir alanı oluşturmaktadır. Bununla birlikte titizlikle incelenmeyi bekleyen bir disiplindir. Çünkü hadis ilmi, sahih haberlerden müteşekkil olduğu kadar zayıf ve uydurmalardan da nasibini

³²³ Aclûnî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla*, 104.

³²⁴ Veli Atmaca, “Beyhakî, İlmî Hüviyeti ve Hadis İlimlerinde “Tür Edebiyatına Katkısı”, *Atatürk Üniversitesi İlmîyat Fakültesi Dergisi*, 26(2006): 164.

³²⁵ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 138.

almış bir ilimdir. Müslüman bireylere her konuda bir dayanak noktası olan hadisler, sıhhat ve kaynak araştırılması yapılmaksızın kullanılmamalıdır. Bilhassa teknoloji çağı olan günümüzde sosyal medya aracılığıyla yayılan haberler, “Kim bile bile bana yalan söz nispet ederse cehennemdeki yerine hazırlansın”³²⁶ ve “Her duyduğunu söylemesi kişiye yalan olarak yeter”³²⁷ rivayetini bireylere anımsatmış olup bu türden bilgilerin dinî bilgi dahi olsa ihtiyatla yaklaşılması gerektiği hususunda bizleri uyarmıştır.

Aksi takdirde her türlü itibarsızlaştırma faaliyetinin meşrû olduğu internette bireye veya gruba yönelik olumlu olumsuz paylaşımların bizi kuşatmaya devam edeceğini belirten Halil Kılıç, müslüman bireyleri yalan ve yalana alet olma konusunda uyarmıştır.³²⁸ Oldukça geniş bir birikimi ile kendinden söz ettiren hadis ilminde titizliğin bir başka yönünü gerekli kılan husus ise hurafeler ve bâtıl inançların eserlerde kendine yer bulabilmesiyle İslâm dininin darbelere düşer olmasıdır. Türlü aşırılıklar barındıran bu inançların hadis adı altında zikredilmesini “sünnetin yok edilmesi” olarak gören İslâm âlimleri her ne kadar müslümanları bu hususta ikaz etmiş olsalar da asırlardır dinimiz bu faaliyetlerden arınamamıştır. Yapılacak mücadeleyi bid‘atlere karşı yalnızca tavır almakta bulmayan Saffet Sancaklı, asıl mücadeleyi cehaletin giderilmesinde bulmuş ve titizlikle yürütülen ilmî çalışmalar ile sıkıntının nihayete ereceğini ifade etmiştir.³²⁹

Hadis ilminde itimat değil ihtiyat esastır. Bu kurala göre hadis adı altında görülen ya da duyulan her söz Resûlullah’a nispet edilemez. Bir sözün hadis olarak değerlendirilmesi için asgarî bazı standartları haiz olması gerekir. İsnadı ve kaynağı olmayan ya da hadis kriterleri bakımından zayıf ya da uydurma her haberi Hz. Peygamber’e atfetmek pek çok hatalı ve uydurma bilgiyi dine sokmak anlamına gelir. Bu bakımdan hadis rivayeti dikkatsiz, özensiz ve ulu orta her yerde yapılabilecek bir işlem değildir. Nasıl âyet uydurulamıyorsa, âyet olmayan bir şey âyet adı altında ifade edilemiyorsa hadisler de uydurulamaz ve uydurma olanları uyarısız nakledilemez. Çünkü âyetler de hadisler de İslâm âlimlerince dinî birer kanıt olarak ileri sürülmüştür. Hatta âlimlerin eserleriyle alakalı beyanlarına bile ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bazı âlimler

³²⁶ Buhârî, *Sahîh*, I, 33.

³²⁷ Müslim, *Sahîh*, I, 10.

³²⁸ Halil Kılıç, “Farkında Olunmayan Yalan: Her Duyulana Söylemek”, *Diyanet Aylık Dergi*, (Erişim Tarihi: 03.03.2022), <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=33440>

³²⁹ Saffet Sancaklı, “Hadisler Bağlamında Bid‘at Olgusu ve Bid‘atle Mücadelenin Gerekliliği”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 11/1(2016): 21-46, Ayrıca bkz. 42-43.

eserlerindeki hadislerin sıhhat durumu hakkında beyanat vermişlerdir. Fakat bu beyanları başka âlimlerce hakikate aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Örneğin büyük hadis âlimi Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) *Sünen* adlı eseri hakkında yazdığı risalesinde *Sünen*'de zayıf hadis naklettiği durumlarda o hadislerin zaafını beyan ettiği yönündeki açıklamasını, İbn Hacer el-Askalânî, *Sünen*'de munkatı ve mübhem râvili pek çok haber bulunmasına rağmen onlar hakkında hiçbir değerlendirme yapmamasından hareketle güvenilir bulmamakta ve onun zafiyetini beyan ettim ifadesine itimat edilmemesini ve zayıf olduğu beyan edilmeyen her haberle ihticac edilmemesini tavsiye etmektedir.³³⁰

Hadislerin özensizce rivayeti onların değerini düşürmekte, inandırıcılığını yok etmekte ve onlar hakkında kuşkuyu beslemektedir. Hadis rivayetinde en fazla özen göstermesi beklenen kişiler ise din âlimleridir. Din âlimlerinin eserlerini zayıf ve uydurma haberlerle doldurması avam halkın da bu konuda özensiz davranmasına yol açmaktadır. Zira insanlar âlimleri kendilerine örnek göstermekte ve hadisler için onların eserlerini kaynak olarak almaktadırlar. Bir vâiz vaazlarında özensizce zayıf ve uydurma haberlere yer veriyorsa onu dinleyen cemaatten hadisler hakkında dikkatli konuşması beklenemez. Dolayısıyla özellikle ilâhiyat çevrelerinin hadisler konusunda çok titiz davranması elzemdir.

³³⁰ Ayşe Esra Şahyar, *Zayıf Hadis Rivayeti*, (İstanbul: Akdem Yayıncılık, 2010), 128.

SONUÇ

İstismar, birçok çeşitliliği barındırması hasebiyle dinî, siyasî ve içtimâî alanlarda kendisinden oldukça söz ettiren olumsuz mâna ihtiva eden bir olgudur. Tarihsel boyutu itibariyle insanlık tarihi kadar mâzisi olan istismardan din ve dinî metinlerde nasibini almıştır. İslâm dini söz konusu olduğunda ise temel kaynakların kişisel çıkar, menfaat ve siyasî emellere alet edildiği görülmektedir. Halbuki İslâm, her türlü aşırılıktan uzak tevhid esaslı bir dindir. Yaşam boyu fitne-fesat sahibi bireylere verdiği mücadelesiyle anılan Hz. Peygamber'in vefatını takiben ortaya çıkan istismarcıların faaliyetlerini meşrûlaştırmaları uğruna onun otoritesinden faydalanmaları kabul edilemeyecek bir hadisedir. Fakat âyet-i kerîmelere nazaran kaygan bir zemini barındıran hadisler bu grubun gözdesi olmuşlardır. Zira İslâm ilâhiyatında zayıf ve uydurma rivayetlerin varlığı, dinî eserlerde uyarısızca nakledilmeleri, meşhur eserlerde yer alması sebebiyle bireylerin sıhhatini sorgulamaktan uzak durmaları ve toplulukları harekete geçirmek isteyen vâizlerin ve kıssacıların bu türden rivayetleri oldukça yaygın kullanmaları istismar faaliyetlerini bir hayli kolaylaştırmıştır. Bu türden menfî düşüncelere konu olan dinî kaynaklar, art niyet sahibi bireylerin emelleri uğruna buyrukları saptırılan ve ilkeleri çığnayan bir hal almaktadır. Saadet yurdu olarak nitelenen din, her türlü vahşeti meşrû gören algıya dönüşerek bireyleri ciddi bir handikapla karşı karşıya getirmektedir. Öyle ki çıkarları doğrultusunda yönlendiremedikleri bireylere yaşam hakkı tanımamakta; ölümle tehdit etmektedirler. İstismarcı zihniyetin gerçekleştirdikleri tüm bu faaliyetlere dinden dayanak bulma arzuları da bir hayli şaşırtıcıdır. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm, evrensel bir kitap olup Hz. Peygamber de tüm insanlığın peygamberidir. Bu sebeple onlar herhangi bir menfî düşünceye dayanak yapılamaz. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e atfedilen her rivayete de hadis diyemeyiz. Çünkü aidiyeti hususunda net bir mâlûmata sahip olmadığımız hadisler, Hz. Peygamber'e atfedilen râvi metinleridir. Dolayısıyla bu husus titiz bir araştırmayı icap ettirir. Aksi takdirde günümüzde olduğu gibi sahih hadisten daha çok zayıf ve uydurma rivayetlerle yoğrulmuş bir din algısına sahip oluruz. Bu durum da istismar fâillerinin kıskacına takılan bireylerin sorgusuz sualsiz itaati ile neticelenir ve onların sosyal dokuyu ayrıştırmasına ve hatta birbirini katletmesine kadar vardırır. Halbuki İslâm, ötekileştirme ve hakir görmenin aksine birleştiriciliği hedef alan kardeşlik ve muhabbeti simgeleyen bir dindir. Bu da ancak bireylerin bu bilinci canlı tutarak dinî metinlerin ifsadına engel olmalarıyla gerçekleşecektir.

İslâm tarihi boyunca müslüman toplumlarda hurafelerden, bid'atlerden, İsrâiliyat'tan, tahriften, zındıklıktan, münafıklıktan, takiyyeden ve taassuptan bahsedildiği bir gerçektir. Bütün bu olgular bir hakikate işaret etmektedir ki o da din istismarıdır. Bu kavramların muhtevası son ve evrensel İslâm dininin de kimilerince çeşitli maksatlarla istismar edildiğini göstermektedir. Bu faaliyetlerin İslâm toplumlarının din algısına ve inancına tesir etmediği ve zarar vermediği söylenemez. Maalesef bu türden faaliyetler bir şekilde müslümanların dinî inançlarını etkilemiş ve onların sahih dinî bilgiden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Bu da son ve evrensel din iddiasındaki İslâm ile müslümanların zihnindeki din kültürü arasındaki farkı büyütmüştür. Şöyle ki günümüz müslümanlarının âlemlere rahmet, son, mükemmel ve tahriften korunmuş bir dinin müntesibi görüntüsü vermemesi bunun en açık delilidir.

Din istismarının uydurulmuş metinleri uyarısız kullanmak, metnin anlamını aşırı yorumlara tâbi tutmak, zayıf bilgileri sahihmiş gibi aktarmak vs. gibi pek çok yöntemi olmakla birlikte en yaygın yöntemlerden biri dinî otoritesi olan bir metni doğrudan uydurmak ve bunu sahih bir bilgiymiş gibi sunmaktır. Din istismarı tarih boyunca yeni dinî hareketlerin ortaya çıkmasına, hurafelere meyil gösterilmesine, insanların deizm ve ateizme kayarak dinden uzaklaşma temayülü göstermesine, tekfir ve terör gibi şiddet eylemlerine girilmesine, Kur'ân'dan uzaklaşılmasına, İslâmofobiye, toplumsal bölünmelere, şirke kaymaya ve kaderci toplum yapısına sebep olabilmektedir. Hasılı din istismarı dinin arzu etmediği ne varsa toplumda onun gerçekleşmesine yol açmıştır.

Hadis, Hz. Peygamber'e atfedilen bilgidir. Bu atfın gerçeği yansıtıp yansıtmadığı inceleme konusudur. Hadis ilmi bu türden atıfların hakikat olup olmadığını araştırmak için vardır. Hz. Peygamber dinin mübelliği ve mübeyyini. O halde ona atfedilecek bilginin istismardan uzak tutulması elzemdir. Sözün güzel olması sözün Resûlullah'a atfedilmesine sebep olamaz. Uydurma rivayetlerin Hz. Peygamber'e atfedilmesi ise kesinlikle kabul edilemez. Hiç kimse dine uydurma metin sokma salâhiyetine sahip değildir. Din hiç kimsenin keyfine göre tahrif edebileceği ya da istismarına yönelebileceği bir alan değildir. Fakat İslâm ilim tarihinde pek çok âlimin eser yazarken ve hadislerle atıf yaparken zayıf ve uydurma rivayetleri gayet rahat kullandığı, bu konuda okuyucularını uyarmadığı, hadislerin zaafına ve uydurma oluşuna dikkat çekmediği, zayıf ve uydurma haberlerden dinî hükümler çıkardığı gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu noktada müfessirlerin, muhaddislerin, kelâmcıların, mutasavvıfların, vâizlerin ve siyasîlerin

yanlış tutum ve davranışları görülmüştür. Buna zındıkların ve sosyal medya platformlarının da eklenmesiyle halkın hadis bilgisi tamamen yanlış yöne sevk edilmiştir. Hasılı bugün halkın hadis algısının sağlıklı olduğunu hiç kimse iddia edemez. Bırakınız halkı, din görevlilerinin dahi hadis bilgisinin zayıflığı aşıkardır.

İstismarcı zihniyetin tüm bu menfi faaliyetleri İslâm din bilginleri tarafından bertaraf edilmeye gayret edilmiştir. Bu çabanın ise her ne kadar teorik ve pratikte uzlaşmayı kapsaması beklenirken, teorik olarak varlığını sürdüren çabanın ne yazık ki pratikte yansımaları görülmemiştir. Alınacak önlemlerin işlevselliği bir hayli önem arz eden bu hususta, tahriç edebiyatından istifade etmek, halk arasında meşhur olan rivayetleri inceleyen kitaplara bakmak, hadis usulünün aktüel değerini bilmek, ilâhiyat literatüründeki rivayetlere ihtiyatla yaklaşmak ve rivayetlerin paylaşımında titiz davranmak gibi pratikliği de içeren ilkesel önlemler uzlaşmayı sağlayabilecek form niteliği taşımaktadır. Aksi takdirde bu hususlar sadece ilkesel olarak zihinlerde kalmaya ve müslümanları da yaptıkları yanlışın kurbanı olmaya mahkûm edecektir.

KAYNAKÇA

- Abdulazîz b. Muhammed, *Tahkîku'l-kavl bi'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf*, Medine, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1405.
- Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-Bezdevî*, I-IV, Dâr Kütübi'l-İslâmî.
- Abdulhay el-Leknevî, *Red'u'l-ihvan an muhdesât âhiri Cum'ati Ramazân*, Beyrut, 1999.
- Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, I-II, Beyrut, 2003.
- Abdurrazzâk b. Hemmâm, *Musannef (Câmiu Ma'mer b. Râşid)*, X. 411. I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1403).
- Acar, Yusuf. "Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivayetlerin Hadis Açısından Problemleri". Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi. 31(2011): 219-248.
- Adam, Baki. "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış". Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi. 36(1997): 359-404.
- Ağırman, Cemal. "Hadis İlminde İsnad ve Aktüel Değeri". YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa). (2014): 147-161.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned* I-L. (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.) Müessesetü'r-Risâle, 2001).
- Ahmed b. Muhammed b. Fukeyr. "Hadisleri Anlamada Bütüncül Yaklaşım". çev. Muammer Bayraktutar, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmiyat Dergisi]*. 1/2 (2013): 287-338.
- Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer. *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra* I-IV. Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Akbulut, Ahmet. "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasî Krizin Teolojik Yansımaları". *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*. 4/2(2006): 1-10.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe dönemi İktidar Kavgası*, Ankara: Otto Yayıncılık, 2016.
- Akçam, Metin. "Fal Tüccarlarının Umut Sömürüsü". *Diyanet Aylık Dergi*. (Temmuz 1992): 14-16.
- Akgül, Mehmet. "Medya ve Din: Radyo İletişimi ve Gözyaşı Fm Örneği". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 6(2008): 39-86.
- Akgül, Yusuf. "Fıkıh Usulüne Kaynaklığı Açısından Muâz Hadisinin Tahlili ve Tenkidi, *Bozok Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 13/14(2018): 193-222.
- Akın, Galip. "Beyzâvî Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili". Yüksek lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Akseki, Ahmed Hamdi. "Hatemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi". sadeleştiren M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâmî Araştırmalar*. 6/2 (1992): 125-141.
- Akşit, Vehbi. "Medyada Din Hizmetleri ve Dinî Danışmanlık". I. *Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*. 2(2008): 600-607.
- Aktepe, İsak Emin. "Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(2015): 111-123.
- Aktepe, İsak Emin. *Hadis İlmine Giriş*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Alıcı, Mustafa. "Batının Bitmeyen Sanal Korkusu; İslâmofobi". *Diyanet Aylık Dergi*. (Nisan 2019).

- Alper, Hülya. “Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur’ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22(2002): 24.
- Altıntaş, Fatma Betül. “Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticaca Elverişsiz Rivayetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)”. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (6-8 Mayıs 2013, Bursa)*, (2013): 999-1007.
- Altıntaş, Hayrani. “İslâm’la Terör Bağdaşır mı?”. *Dinî Araştırmalar*. 7/20(2004): 121-129.
- Altıntaş, Ramazan. “İslâm Anlayışında Bid‘at ve Hurafenin Çerçevesi”, *Dinî Araştırmalar*. 6/16 (2003): 111-124.
- Altıntaş, Ramazan. “Din Dünyevîleşme İlişkisi”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Aralık 2005):9-12.
- Altıntaş, Ramazan. “İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(1996):111-121.
- Altıntaş, Ramazan. “Nas Karşısında Aklın Değersel Durumu”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* [Kader]. 1/1(2003):11-20.
- Altıntaş, Halil. “İnanmış Görünme Sahtekârlığı: Nifak”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Haziran 2005): 28-31.
- Arık, M. Selim. “Cami İçî Din Hizmetleri Bağlamında Vâizlik”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, (2008): 171-193.
- Arslan, Lokman. “Sahih Bilginin Dijital Çağla İmtihanı: Bilgi Kirliliği”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Temmuz 2020): 6-13.
- Aslan, Abdülgaflar. “Eş’arî Kelâm Ekolünde Bilginin Kaynağı Olarak Haber”. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*. 1/1(2001):65-79.
- Aslan, Recep. “Suyûtî’nin Hadis Tenkitçiliği”. *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 7-8(2018): 187-217.
- Ateş, Ali Osman. “Din Tahriki ve İstismarı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/1(2004):1-39.
- Atmaca, Veli. “Beyhakî, İlmî Hüviyeti ve Hadis İlimlerinde “Tür Edebiyatına Katkısı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26(2006): 157-174.
- Avcı, Seyit. “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 4/4(2004): 161-193.
- Avcı, Seyit. “Sûfîlerin Hadis Tespit Ölçüleri: İsmail Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 2/1(2004): 7-29.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyat*, Ankara: DİB Yayınları.
- Aydın, Osman. “Tasavvuf- Hadis İlişkisi Bağlamında Âşık Paşa’nın Rivayetlere Yaklaşımı”. *Sünnî- İrfanî Geleneğin 14. Yüzyıl Temsilcisi Âşık Paşa ve Türkçe Mesnevisi Garibnâme Üzerine İncelemeler*. (2020): 199-230.
- Bağcı, H. Musa. “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2(2000): 105-133.
- Bağcı, Hacı Musa. “Hadis Metodolojisinde Sahîhu’l-Buhârî’nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(2004): 39-56.

- Balcı, İsrâfil. “İmamlar/Halifeler Kureyş’tendir İddiasının Kritiği”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 40(2016): 5-32.
- Baloğlu, Adnan Bülent. “İradenin Celladı”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Temmuz 2020): 35-37.
- Bardakoğlu, Ali. “Dinî Değerlerin Buharlaşması”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Eylül 2016): 6-10.
- Başçı, Vahdettin. “Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir”. *Felsefe Dünyası*. 2/36(2002): 34.
- Bayraktar, İbrahim. “Hadis İlmi ve Kelâm”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 10(1991): 232-250.
- Biçer, Ramazan. “İşid Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*. 13/1(2015): 1-11.
- Birişik, Abdulhamit. “İsrâiliyat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23:199-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bodur, H. Ezber. “Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslâm’ın Siyasal İstismarı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 3/5(2005): 65-88.
- Bozkurt, Nahide. “Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine...”. *Dinî Araştırmalar*. 7/20(2004): 131-139.
- Brown, Jonathan. “Şîa’da Hadis”. çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/6(2012): 134-154.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, (thk. Muhammed b. Züheyr en-Nâsır), I-IX, Dâr Tavgi’n-Necât, 1422.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Tarihî Hârîciliğin Günümüze Yansımaları”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Kasım 2014): 31-33.
- Büyüktopçu, Mehmet Burak-Gündoğdu, Serdar. “Alman Karikatürleri Örneğinde İslâmofobi”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(2019): 91-102.
- Canikli, İlyas. “Ehl-i Sünnet-Siyaset İlişkisi Bağlamında Hilafetle İlgili Tartışmalarda Rivayetlerin Rolü”. *Dinî Araştırmalar*. 8/24(2006): 143-156.
- Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kavâidü’t-tahdîs fî funûni mustalahi’l-hadîs*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ths.
- Cerici, Sedat. *Sosyal Medya -Çağlar, Ağlar, Bağlar-*, İstanbul: Onto Yayınları, 2019.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Es-Sa’lebi ve Tefsiri”. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi]*. 4(1980): 55-60.
- Cihan, Sadık. “Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (1990): 37-92.
- Cihan, Sadık. *Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü*, Samsun: Etüt Yayınları, 2003.
- Cilacı, Osman. “Hurafeler ve Bâtıl İnançlar”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Temmuz 1995): 17-21.
- Cirit, Hasan. “Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri”. *Diyanet İlmi Dergi*. 36/1(2000): 19-54.

- Civelek, İbrahim. “Kaza ve Kaderle ilgili Hadislerin İncelenmesi”. Yüksek lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Coşkun, İbrahim. “Dünyevî İslâm’ın pratiği önünde bir engel: Despot/otokrat Tanrı Tasavvuru, Bir Kelâm Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi”. *İlâhiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyum. 06-08 Eylül 2002 Çorum* (2003): 171-205.
- Çağrı, Mustafa. “Taassup”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çakan, İsmail Lütfi. *İslâm ’da Bid’at ve Hurafeler*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Çalar, Âdem. “Beğavî’nin Esbâb-ı Nüzûl’e Yaklaşımı (Meâlimü’l-Tenzîl Örneği)”. *Mîzânü’l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi*. 11(2020): 458-459.
- Çelik, Ali. “Yaygın Din Eğitimi Açısından Hadislerin İlmî ve Güncel/Aktüel Değeri”. *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa)*, (2014): 9-17.
- Çibuk, İsmail Hakkı. “İrâkî Hayatı ve El-Muğnî Adlı Eseri” Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Çiftçi, Şaban. “Allah Âdem’i Kendi Sûretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahriç ve Değerlendirmesi”. *Pamukkale Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 1(2014): 1-20.
- Dalkılıç, Mehmet. “İslâm Tarihinde Nifak Hareketleri”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Ocak 2017): 6-12.
- Demirci, Selim. “Kelâmî Bazı İhtilafların Kaynağı Olarak Hadisler: Müslüman Olmayanların Bulûğ Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler”. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 50 (2016): 137-161.
- Demircigil, Bayram. “Kur’ân Üzerine Tefekkür”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Temmuz 2019): 64-65.
- Demirel, Harun Reşit. “Yönetimle İlgili Hadis ve Haberlerin Bilimsel Değerlendirilmesi”. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Doğru, Yaşar. “Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-i Dırâr”. *Diyanet İlmî Dergi*. 2(2021): 633-674.
- Düzgün, Şaban Ali. “Avrupa’da İntifada: İslâmofobi ve Batı’da İslâm’ın Geleceği Üzerine”. *İlâhiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 6(2017): 105-111.
- Düzgün, Şaban Ali. “Dinlerin Şehirleşme Kabiliyeti”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 7/2(2009).
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 124. (I-IV, Mısır, Dâr Hicr, 1999).
- Elçani, Muhammed Bihiştî. “İbn Haldun’un Mehdilik Anlayışı ve Eleştirisi”. Basılmamış Yüksek lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- El-Elbânî, Nâsiruddîn *Menziletü’s-sünne fi’l-İslâm*, Kuveyt, 1984.
- El-Karadâvî, Yusuf. *Keyfe neteâmel maa’s-sünne en-nebeviyye*, Dârü’s-Şurûk, 2000.

- El-Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*, (çev. Bünyamin Erul), İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009.
- Erbaş, Ali. “Gençliğin Korunması Bağlamında Din İstismarıyla Mücadele”. *DİB*.
- Erdil, Kemalettin. *Yaşayan Hurafeler*, Ankara: TDV, 1997.
- Ergün, H. Havva. “Kelimelerin Namusunu Kurtarmak”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Eylül 2016): 52-54.
- Erşahin, Seyfettin. “Hurafe ile Mücadelenin Niceliği ve Niteliği Üzerine”. *Diyanet İlmi Dergi*. (2006): 18-20.
- Erul, Bünyamin. “Hadis Yorumunun Sınırları”. *İlâhiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 7-8(2018): 1-24.
- Erul, Bünyamin. “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*. ,(2003): 419-438.
- Erul, Bünyamin. “Yorum-Rivayet İlişkisi: Yorumun Rivayete Katkısı ve Rivayetin Yorumuna Etkisi, Günümüzde Sünnetin Anlaşılması” [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri], 29-30 Mayıs 2004/Bursa, (2005): 97-114.
- Esen, Muammer. “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 2(2011): 97-110.
- Es-Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî (ö. 562/1167), el-Edebü’l-implâ ve’l-istimplâ thk. Marx Weisweiler, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- Fayda, Mustafa. “Ammar b. Yasir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hârîciler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gaudeul, M.- Caspar, R. “Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Konusuna Klasik İslâmî Kaynakların Yaklaşımı”. çev. Ali Erbaş, *Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 7(2003): 131-167.
- Genç Hafzullah – Aydın, Osman. “Hadis ve Kelâm İlimler Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları II “Cehennem ve Tevakkuf Görüşleri Özelinde”. = *İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi [Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*. 7/2(2021): 957-989.
- Görmez, Mehmet. “Günümüzde Yeni Dinî Anlayışlar”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Mayıs 2015): 5-9.
- Güler, Halit. “Medyada İslâm ve İslâm İmajı”. *Gençlik ve Din Sempozyumu [TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-97]*. (1998): 33-62.
- Güler, İlhami. “Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık Dünyevîleşme”. *İslâmiyat*. 4/3: 35-58.
- Gündüzöz, Güldane. “Rivayet Metodolojisi ve Temel Referansları Bakımından Tasavvuf Geleneğinde Hadis Anlayışı”. *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD) [Kalemname]*. 1/2(2016): 83-98.
- Gürler, Kadir. “Kur‘ân’ın Re‘y ile Tefsirini Yasaklayan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 3/5(2004): 17-46.

- Gürler, Kadir. “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakki Bi’l-Kabul, *Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 11/21(2012): 5-28.
- Hakyemez, Cemil. “İtikadî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 2/4 (2003): 59-88.
- Han, Abdurrahman. “Etkili Bir Vaazda “Kıssa Dilinden Yararlanma ve Hadis Kıssalarının Vaaz Örgüsündeki Yeri”. *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu* (17-18 Aralık 2011). 1(2013): 366-372.
- Hansu, Hüseyin. “İtikadî Konularda Hadisin Delil Olma Değeri”. *İslam Geleneginde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. (2020): 335-361.
- Harman, Ömer Faruk. “Endüljans”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 209-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. “İslâm’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 23(1978): 121-213.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Siyasi- İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Ankara: Otto Yayıncılık, 2015.
- Irmaklı, Mustafa. “Medeniyetimizin Kayıp İki Anahtarı İlim ve Tefekkür”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Ağustos,2018): 20-23.
- İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, I-II, (thk. Rebî b. Hâdi), Medine.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-azîm*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn), Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419, I, 123.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâr İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, ths., II, 1322.
- İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâheddîn Abdirrahmân b. Mûsâ Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Mukaddime*, (thk. Nureddin İtr), Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1984.
- İslamoğlu, Mustafa. *Üç Muhammed*, Denge Yayıncılık, 2004.
- Kahraman, Hüseyin. “İtikadî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 15/1(2006): 133-163.
- Kahraman, Hüseyin. “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1(2005): 89-110.
- Kandemir, Yaşar. “Mevzû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 493-496. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Karagöz, İsmail. “Sahtekârlığın Diğer Adı: Takiyye”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Eylül 2016): 30-34.
- Karapınar, Fikret. “Muhaddis Sûfilerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Karataş, Ali. “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 18/1(2018): 21-57.
- Kartal, Bilal. “İşid’e Katılma Sürecine Psiko-Sosyal Bir Bakış”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 45(2017): 147-164.
- Kasimi, Cemâlüddîn. *Kavaidü’t-tahdis min funûni mustalahi’l-hadîs*, Beyrut, ths.

- Katipoğlu, Bedri. “İnsandaki Zihinsel Yetenekler ve Bazı Zihinsel Bozuklukların Oluşmasında ve Tedavisinde Dinî Değerlerin Önemi”. *Diyanet İlmî Dergi*. 4(2012): 105-116.
- Kaya, Mesut. “Çağdaş Tefsirlerde Hz. Nuh ve Cudi Dağı Tefsîru’l-Menâr ve Tefhîmu’l-Kur’an Örneği”. *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu*. (27-29 Eylül 2013-2014): 327-341.
- Kaya, Murat. “Mevzû Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Journal of Social Sciences*. 31(2016): 56-74.
- Keleş, Ahmet. “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”. *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*. 5/3(2005): 25-45.
- Kesgin, Salih. “Medeniyet İnşasında Kurucu Unsur Olarak Hadislerin Güncel Değeri”. *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu (26-29 Nisan 2012 Lefkoşa)*. (2014): 418-429.
- Kılıç, Rüveyda. “İstismar Edilmemek İçin Doğru Bilgi”. *Diyanet Aile Dergi*. (Temmuz 2019).4-11.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. “İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”. Ankara: İslâmiyat, 2000,125-126.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara: Kitâbiyât, 2002.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Kızılgeçit, Muhammed. “Yeni Dinî Hareketler ve Radikalizm”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Temmuz 2021): 10-13.
- Koçyiğit, Hikmet. “Çağdaş Dönemde Müfessirin Halka Ulaşma Çabalarının Tefsire Etkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*. 1/1(2017): 47-72.
- Korkmazgöz, Rıza. “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 1/18(2018): 225-258.
- Köse, Ali. “Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 9/2(2009): 45-70.
- Kurt, Fatih. “Dini İstismar Eden Örgütlerin Şiddet ve Terör Konusundaki Teolojik Gereçekleri”. *İslâm Araştırmaları*. 31(2019): 77-98.
- Kutlu, Sönmez. “Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri”. *Beklenen Kurtarıcı İnanıcı, Kur’ân Araştırmaları Merkezi Yayınları*. (2017): 291-351.
- Kuzudişli, Ali. “El-Kütüb’ten ‘İsrâiliyat’a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 16/1(2012): 131-164.
- Kuzudişli, Ali. “İsrâiliyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?”. *İsrâiliyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*. (2017): 25-53.
- Kuzudişli, Ali. “Râmûzü’l-Ehâdis ve Nevâdir Hadislerin Dayanılmaz Çekiciliği”. *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*. (2014): 513-520.
- Leknevî, el-Ecvibetü’l-fâzıla li’l-es’ileti’l-aşere, Beyrut, Mektebü’l-Matbuati’l-İslâmiyye, ths.

- Martı, Huriye. “Tarihten Bugüne Din İstismarının Farklı Görünümleri” Gençliğin Korunması Bağlamında Din İstismarıyla Mücadele. *DİB*.11-16.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), I-V, Beyrut, Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2017.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve’t-teysîr li-ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr fî usûli’l-hadîs*, (thk. Muhammed Osman el-Haşî), Beyrut, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985.
- Oflaz, Abdhalim. “Ensâr’ın İktidar Taleplerinin Reddi Bağlamında Hilâfetin Kureysiliği Problematigi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15(2020): 124-144.
- Okumuş, Namık Kemal. “Ezelî Yazgı Bağlamında Ecel Düşüncesinin Anonim Çerçevesi Üzerine Bir Derkenar”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 5/9(2013): 12-45.
- Okumuş, Namık Kemal. “Ezelî Yazgı Düşüncesinin Kadîm Yazılım Biçimleri Üzerine Bir Panorama”. *RTEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6(2014): 7-98.
- Olgun, Hakan. “Katolik Kilisesi’nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18-19(2005): 327-346.
- Öktem, Murat. “Tabakât ve Ricâl Kitaplarında Zındıklık Zındık Olduğu Söylenen Hadis Râvîleri”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*. 7/1(2021): 955-989.
- Önder, Mustafa. “Medya Kıskaçındaki Çocuklar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 8/4(2008): 183-190.
- Öz, Mustafa. “Zındık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özağşar, Mehmet Emin. “Polemik Türü Rivayetlerin gerçek Mahiyeti”. *İslâmiyat*. 1/3(1998): 19-48.
- Özağşar, Mehmet Emin. “Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’i”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 29 (1999): 287-356.
- Özcan, Kemal. “Buhârî ve Müslim’in Sahihlerinde Yer Alan “Hadislerle Amel” Konusu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/40(2014): 245-274.
- Özdemir, Mehmet. “IX. Yüzyıl Endülüsünde Zındıklık Suçlamaları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38(1998): 200-224.
- Özkan, Halit. “Süyûtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Öztürk, Mustafa. “Geçmişten Günümüze Din İstismarı”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Eylül 2016): 10-14.
- Reis, Bedriye. “Muhaddis ve Mutasavvıf Gözüyle Bir Hadis”. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. 5/12(2004): 205-224.
- Sağlam, İbrahim. “Uğursuzluk Üç Şeydedir... Rivayetinin İsnad ve Metin Yönünden Tahlili”. *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD) [Kalemname]*. 2/3(2017): 81-108.
- Sakallı, Talat. *Hadisler ve Yorumları*, (İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2014)

- Sancaklı, Saffet. “Günümüzde Zayıf ve Mevzû Hadislerin Sahih Hadislerle Karıştırılma Problemi. *Diyanet İlmî Dergi*. 37/1(2001): 39-60.
- Sancaklı, Saffet. “Hadisler Bağlamında Bid‘at Olgusu ve Bid‘atle Mücadelenin Gerekliliği”. *İslâmî İlimler Dergisi*. 11/1(2016): 21-46.
- Sancaklı, Saffet. “Hadislerin Hurafeye Bakış Açısının Analizi ve Hurafe ile Mücadelenin Önemi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 10/2 (2015): 45-70.
- Sancaklı, Saffet. “Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem” İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri. *Kutlu Doğum Sempozyumu* (2001-2003): 305-372.
- Sancaklı, Saffet. “Sûrelerin Faziletiyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği, *İslâmî Araştırmalar*, 14/1 (2001): 129-144.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. “Mehdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sinanoglu, Abdulhamit. “İslâm’ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde “Kader” İnancı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2(2002): 249-276.
- Sofuoğlu, M. Cemal. “Şîa-i İmamiye’nin Hadîs Anlayışı”. *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (13-15 Şubat 1993: İstanbul)*. (1993): 258-287.
- Sofuoğlu, M. Cemal. “Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizi’nin Sünen’i Üzerine Bir İnceleme”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989): 43-87.
- Soysaldı, Mehmet. “Cami İçî Din Hizmetlerinden Vaazın Hazırlanışı ve Sunuluşunda Dikkat Edilecek Hususlar”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*. 1 (2008): 136-150.
- Süt, Abdunasır. “Klasik Vaaz Kaynaklarının Kelâmî (İtikadî) Açısından Değerlendirilmesi”. *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*. (2013): 285-299.
- Şahyar, Ataullah. “Ehl-i Hadis Tarafından Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen Tenkitler”. *Islamic University of Europa Journal of Islamic Research*. 6/1(2013):6-21.
- Şahyar, Ayşe Esra. *Zayıf Hadis Rivayeti*, İstanbul: Akdem, 2010.
- Şâtıbî, İbrahim b. Mûsâ. *el-İ’tisâm*, I-II, (thk. Selîm b. İd el-Hilâlî), Dâr İbn Affân, 1992.
- Şentürk, Ersoy. “DEAŞ ve İtikad Anlayışı” Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, Câmîu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, 2000.
- Talu, Sümeyye. “Hadislerin Akaiddeki Yeri Ebu’l- Muîn En-Nesefî ve İmâm Gazzâlî Örneği”. Yüksek lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Tanrıverdi, Eyyüp. “Abbâsîlerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî’nin Zındıklık Mücadelesi”. *İSTEM: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi*. 6/12(2008): 105-126.
- Tatlı, Bekir. “Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mizan ile İlgili Hadisler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2(2007): 133-146.

- Tekbıçak, Kemal. “Kelâmî Tartışmalara Konu Olan Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yöntem ve Tarihi Arka planın Önemi- ‘Allah’ın Eli’ Rivayeti Özelinde”. Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Tekeli, Hamdi. “Regaib Gecesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tekin, Mustafa. “21. Yüzyılda Din Mühendisliği”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Eylül 2016): 14-17.
- İbrahim Tozlu. “Sosyal Medya Hadis Paylaşımlarında Tekfir Problemi”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 21(2018): 98-116.
- Tunç, İlyas. “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin İdeolojik Temelleri: Radikal Kimlik İnşasında Cihad Kavramının İncelenmesi”. Yüksek lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik ve Stratejileri Ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2014.
- Turan, Maşallah. “İslam’da İrtidat Sorunu ve Yol Açabileceği Psiko-Sosyal Problemler (Takiyye-Nifak Örneği)”. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2/1(2018): 7-8.
- Turan, Süleyman. - Battal, Emine. “Kurtarıcı Tasavvurun Yeni Dinî Hareketlerdeki Boyutları”. *Uluslararası Mehdîlik Sempozyumu Bildirileri*. (2018): 83-598.
- Turan, Süleyman. “Bedenin Din Namına İstismarı: Tanrı’nın (Yaramaz) Çocukları ve Flörtle Balık Avlama”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 19/1(2019): 9-52.
- Tümsek, Abdullah. “Günümüzde Vâizlik Müessesesinde Yapılacak Reorganizasyon Nasıl Olmalıdır?”. *Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları” Komisyonu Bildirileri*, 23-27 Kasım 1998 Ankara. (1998):120-126
- Uğur, Mücteba. “Va’z, Kıssacılık ve Hadis’te Kussas”, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1986): 291-326.
- Uludağ, Süleyman. “İslâm’da Vaaz ve İrşadın Önemi”. *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*. 1(2013):29-38.
- Uslu, Recep. “Hums”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uyar, Ahmet. “Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri”. *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 20(2015): 25-56.
- Uysal, Muhittin. “Vaaz Kaynaklarında Dünya Tasavvuru ve İlgili Hadislerin Yorumu Problemi (İhya Örneği)”. *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)*. 1(2013): 373-388.
- Ünal, İ. Hakkı. “Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber’i Anlamak”. *İslâmî Araştırmalar*. 10/1-3, Ankara 1997 (Hadis-Sünnet Özel Sayısı), 42-58.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Kelâm Kitaplarındaki İnanç Konuları ve Kullanılan Zayıf Hadisler”. *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/7(1998): 23-36.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Tekfir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yazar, Faruk. “Reklam ve Tüketim Kültürü ile Kutsalın Tüketilmesi”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. (2011): 100-102.

- Yazıcı, Mahmut. “Hadis Literatüründe Uydurma Rivayetlerle İlgili Kavramlar”. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*. 4/7(2021): 146-178.
- Yeşil, Mahmut. “Vaazlarda Hadislerden Yararlanma”. *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)* 1(2013): 352-365.
- Yıldırım, Ahmet. “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları*. 4/2(2018):51-70.
- Yıldırım, Enbiya. “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1(2001):169-190.
- Yıldız, İbrahim. “Hucurât Sûresinin 6. Âyeti Bağlamında Sosyal Medyadaki Gerçekdışı Haberler”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 8/2(2021): 158-182.
- Yılmaz, Orhan. *Rivayetlerde Hz. Ali*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015).
- Yiğit, Sema. “Çok Katmanlı Bir Kavram İslâmofobi”. *Diyanet Aylık Dergi*. (Haziran 2019): 7-9.
- Yücel, Ahmet. *Mehdî ile İlgili Rivayetlerin Bilgi Değeri, Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Yürekli, Hüseyin. “Şîa ve Ehl-i Sünnet Hadis Kaynaklarında Hz. Fâtıma’nın Faziletine Dâir Bazı Rivâyetlerin Genel Mukâyesesi”. 9. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- III*. 3(2021): 91-102.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. “Tefsir ve Hadiste İsrâiliyat”. çev. Muhammet Yılmaz, *Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 2/1(2002): 155-189.
- Zehebî, *Siyeru a’lami’n-nübelâ*, I-XXV, Risale, 1985.
- Zümrüt, Osman. “İslâm Tarihinde Zararlı Mescid (Mescid-i Dırar) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 17(2004): 9-30.
- (Erişim Tarihi 15.11.2021), <https://www.youtube.com/watch?v=ChWNg2iaghQ>
- (Erişim Tarihi 18.12.2021), <https://www.youtube.com/watch?v=LPhIubmj58I>
- (Erişim Tarihi 10.12.2021), https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/deas%CC%A7%20tr_almanca.pdf
- (Erişim Tarihi 09.12.2021), <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1140228-terorun-islami-referansi-olur-mu-bakara191>.
- (Erişim Tarihi 09.12.2021), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/355158>.
- (Erişim Tarihi 26.04.2021), <https://www.diyanehaber.com.tr/din-tahripçilerini-tanimak-makale,141.html>
- (Erişim Tarihi 26.04.2021), <https://www.temelaksoy.com/performans-degerlendirmesi-bizim-toplumumuza-ne-kadar-uyuyor/>
- (Erişim Tarihi:25.02.2022), <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0391.htm>
- (Erişim Tarihi:25.02.2022), https://dergi.diyane.gov.tr/makaledetay.php?ID=14614#_ftn1
- (Erişim Tarihi: 02.03.2022), <https://www.youtube.com/watch?v=fKsNbKbpdMk>
- (Erişim Tarihi: 03.03.2022), <https://dergi.diyane.gov.tr/makaledetay.php?ID=33440>

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Sena ACER	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	